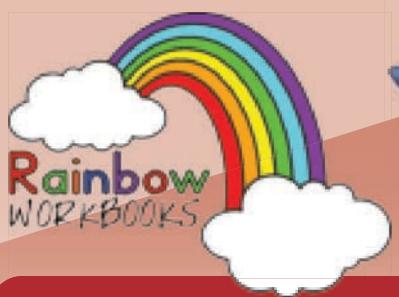


# TSHIVENDA HAYANI

Bugu ya 1  
Themo 1 & 2



TSHIVENDA HOME LANGUAGE  
GRADE 4 – BOOK 1  
TERMS 1 & 2  
ISBN 978-1-920458-47-8  
THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.  
13th Edition

ISBN 978-1-920458-47-8



9 781920 458478



ISBN 978-1-920458-47-8



TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 4 Bugu ya 1



basic education  
Department:  
Basic Education  
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Dzina:

Kilasi:



Yo vusuludzwa,  
i tevhedza CAPS



Vho Angie Motshekga  
Minista wa Muhasho wa  
Pfunzo ya Muteo

Vho Dr. Reginah Mhaule,  
Muthusaminista wa  
Pfunzo ya Muteo

Bugu idzi dza u shumela dzo bveledzwa u itela uri dzi shumiswe nga vtagudi vha Afurika Tshipembe nga fhasi ha vhurangaphanda ha Minisa wa Pfunzo ya Muteo, mufumakadzi Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Dr. Reginah Mhaule.

Bugu dza u shumela dza Rainbow dza vhumba tshipida tsha mbekanyamushumo dza vhudzheneleli dza Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wo livhiswaho kha u khwinisa kushumele kwa vtagudi vha Afurika Tshipembe kha gireidi dza rathi dza u thoma. Sa tshinwe tsha zwithu zwa nthesa zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo itwa uri i vhe hone nga thusedzo ya masheleni ya Muhasho wa Gwama. Izwi zwe ita uri muhasho u kone u bveledza idzi bugu dza u shumela kha nyambo dzothe dza tshiofisi hu si na mbadelo.

Ri fulufhela uri vhadededzi vha do vthona ndeme ya bugu idzi kha u funza havho ha duvha liniwe na liniwe vha dovha vha ita uri vtagudi vha kone u khunyeledza kharikhulamu yotha. Ro lingedza nga ndila dzothe u sumbedza vtagudisi kha nyito inwe na inwe nga u dzhenisa aikhoni dzine dza sumbedza zwine vtagudi vha fanela u ita.

Ri na fulufhelo lothe ja uri vtagudi vha do diphina nga u shuma nga idzi bugu musi vha tshi khou aluwa na u guda, na uri vhone sa vhadededzi vha do vha na mukovhe kha dakalo ili.

Ri ri kha vhone na vtagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

## VHUDIFHINDULELI HA VHASWA VHA AFRIKA TSHIPEMBE

|  |   |   |
|--|---|---|
| <b>Ndingano</b>  | <b>Tshirunzi tsha muthu</b>   | <b>Vhutshilo</b>  |
| Farani muthu muwe na muwe nga u linganana na u fana.<br>Ni songo talula.   | Thonifhani muthu muwe na muwe.<br>Ni vhe na vhuhwavo na u vhavhalela.   | Hulisani na u thonifha vhabebi hanu. Funanani na u fulufhedzea mutjani wa hanu. Vhutshilo hothe ndi mpho. Vhu thonifheni. |
| <b>Hayani</b>  | <b>Pfunzo</b>   | <b>U shuma</b>  |
| Thusani kha mishumo ya hayani.   | Dzhenani tshikolo, ni gude ni shumese. Tevhedzani milayo ya tshikolo.   | Vhana vha songo kombetschedzwa u todza mishumo.   |
| <b>Mboholowo na tsireledzo</b>   | <b>Ndaka</b>  | <b>Vhurereli, lutendo na mihumbulo</b>  |
| Ni songo vhaisa, u shengedza kana u shushedza vhaire, nahone ni songo tenda vhaire vha tshi zwi ita. Tandululani phambano nga mulalo.      | Thonifhani ndaka ya vhaire vhatu. Ni songo tshinyadza ndaka nahone ni songo tswa.   | Thonifhani lutendo na mihumbulo ya vhaire vhatu.  |
| <b>Tsireledzo</b>  | <b>Vhudzulapo</b>   | <b>Mboholowo ya u amba</b>  |
| Vhavhalelani lifhasi. Ni songo tambisa maadi na muagasi. Tsireledzani zwipuka na zwimela. Kunakisani midzi ya hanu na zwitshavha zwa hanu. | Ivhani mudzulapo wa Afrika Tshipembe wa vhukuma na u fulufhedzea. Tevhedzani milayo, ni vhe na vhutanzi uri na vhaire vha ita ngauralo. | Ni songo lutuwedza mazwifhi na vengo. Ivhanani na vhutanzi uri vhaire vhatu vha songo nyadziwa kana vhaiswa.              |

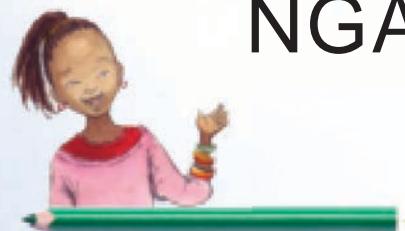


Gireidi ya **4**



L u a m b o  
I w a h a y a n i

NGA TSHIVENDA



Heyi bugu ndi ya:

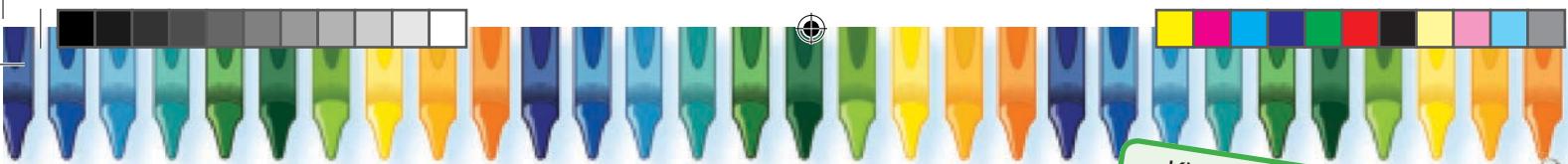


TSHIVENDA

Bugu ya

I





# TSUMBANDILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Kha vha shumise Bugu ya  
Mishumo khathihi na zwiñwe  
zwiko zwi re hone. Kha vha ṭole  
CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya  
Luambo Iwa Hayani.

Bugu ya Mishumo ya Vhuimo ha Vhukati ha ngudo ya Luambo Iwa Hayani

i a vha ṭanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo Iwa Hayani ho itelwa

u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa  
vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda pfunzoni ri tshi buda na kharikhulamu. Ri na fulufhelo ḥa  
uri vha ḫo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzanywa hu tshi tevhedzwa sekele ya vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḫo  
ṭangana na migaganyo ya zwine zwa ḫo funzwa kha sekele iñwe na iñwe ya vhege idzi mbili kha masiañari  
1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo. Sekele iñwe na iñwe ya vhege mbili yo vhekanya wauri i katele  
zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

## 1 U thetshelesa na U amba (Orala) – awara 2 kha sekele ya vhege 2 (mbili)



Kha ri ambe

Vhagudi vha tea u ḫewa zwikhala tshifhinga tshoñhe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U  
thetshelesa na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula  
thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu. Bugu ya Mishumo  
iyi i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshelesa dzine vhone vha nga dzi  
shumisa u itela u vha na vhuñanzi uri vhagudi vha wana zwikhala tshifhinga tshoñhe zwa u  
ita nñowendowé dza u tou amba.

## 2 U vhala na U ṭalela – awara 5 kha sekele ya vhege 2 (mbili)



Kha ri vhale

CAPS i ḫoda uri vhagudi vha vhale na u ṭalela zwibveledzwa zwa mañwalwa magede  
na tshaka dza mañwalwa nngede kha sekele iñwe na iñwe ya vhege mbili. Hafha hu  
katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiñtori zwipfufhi), fołokuloo (ngano), nganetshelomuñe,  
mañwalo, imeilji, zwiñwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurannda, atikili dza  
magazini, inthaviyu dza radio, vhurendi, mañwalwa a u ṭuñuwedza, khungedzelo,  
ndaela, ndaedzandila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i ḫoda  
uri vhagudi vha vhale mañwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe,  
tshati, dzithebuñu, nyolo, mepe wa mihumbulo, tshati dza mutsho, phosiqara, nñivhadzo,  
zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḫo wana hu na zwibveledzwa zwa mañwalwa zwi re na  
tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a u rangela u vhala, u vhala na nga  
murahu ha u vhala.

## 3 U ḫwala na U ḫekedza – awara 4 kha sekele ya vhege 2 (mbili)



Kha ri ḫwale

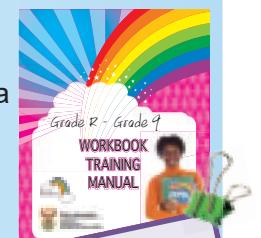
CAPS i ḫoda vhagudi vha tshi ita nñowendowé dza u ḫwala tshifhinga tshoñhe dza  
mafhungo o fhambanaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ḫwala ngadzo khathihi  
na nzudzanyo dzi no ḫo ḫudumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa  
zwa u tou ḫwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi.

## 4 Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo – awara 1 kha sekele ya vhege 2 (mbili)



Kha ri ḫwale

CAPS i vha ḫea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa  
Luambo (zwiteñwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iñwe na iñwe.  
Iyi Bugu ya Mishumo i dzenisa na nñowendzo nngede dza  
sekele iñwe na iñwe ya vhege mbili. Nyito idzi dzi  
anzela u katela u dzhiela nzhele dza u ḫalutshedza milayo ya luambo.



Vha tshi ḫoda  
tsivhudzo iñwe kha  
vha ḫole Workbook  
Training Manual.

LUAMBO



Z  
W  
ir  
en  
g  
o  
m  
u6  
8  
10

# Thero ya 1: Ngano na dzindima

**Zwiṭori**  
**Themo ya 1: Vhege 1 - 2**

## 1 U tamba mutambo

2

U rangela u vhala na u humbulela mafhuno a tshiṭori.  
U vhala tshiṭori  
Therisano nga vhaanewa, fhethuvhupo na puloto.  
Therisano ya u humbulela uri tshiṭori tshi do fhela nga ndila ifhio.  
U ḥwala magumo a tshiṭori.  
U tambari j̄itambwa l̄i no amba nga tshiṭori.  
Nqwedzo ya d̄ivhamaiḍpi yo livhanywa na maipfi o swifhadzaho/a re na muvhala a re tshiṭorini.

## 2 U elekanya nga tshiṭori

4

D̄ivhamaiḍpi: U livhanywa maipfi na zwine a amba.  
Tholokanyondivho: U fhindula mbudziso ḥalutshedzwa na mbudziso dza phindulothopolwa.  
U nweledza tevhekana ha zwiitei tshiṭorini.

## 3 Ho bvelela mini nga murahu

6

U vhala magumo a tshiṭori.  
U anetshela hafhu zwe zwa bvelela kha thevhekano ya tshiṭori.  
U nombora mafhuno a no bva kha tshiṭori a tshi tevhekana nga ngona.  
U divhadzwa ha madzina.  
U topola madzina zwao tshiṭorini.  
U sedzesu kuṛwalele.

## 4 U ḥwala tshiṭori

8

U tevhela maga a u ḥwala marīwalwa hu u itela u ḥwala tshiṭori.  
U pulana tshiṭori nga mepe wa mihibulo.  
U ḥwala tshiṭori hu tshi shumisa fereme.  
U rumela SMS, ri tshi shumisa mafhuno a sa kondi.  
U rekhoda maipfi maswa na ḥalutshedzo dza kha dikishinari (thalusamaipfi).

## 5 Tshaka dzo fhambanaho dza madzina

10

U topola madzina zwao na madzina vhukuma.  
U shumisa madzina vhukuma mafhungoni.  
Madzina a zwi no vhalea na a zwi sa vhalei.  
U wana uri madzina ndi a no vhalea kana ndi a sa vhalei.

## 6 Jabu u kadzinga makumba

12

U rangela u vhala na u humbulela mafhuno a tshiṭori hu tshi shumisa vhusevhedi ha u tou vhona nga maṭo. Therisano nga tshiṭori – vhaanewa na pułoto.  
U shumisa zwifanyiso (nyolo) zwa khathuni na mapulo a maipfi kha u bveledza tshiṭori.  
U pulana na u ḥwala tshiṭori hu tshi shumisa ndugiselamushumo i sa dini.  
U ḥwala tshiṭori zwi tshi langwa nga zwifanyiso zwi re kha ndugiselamushumo.  
U rekhoda maipfi maswa na ḥalutshedzo dza kha dikishinari yawe ene mune.

## 7 Zwine phanda ha bugu (khavara) ha ri vhudža

14

U shumisa tshiṭori tsho fhiraho sa murango wa u sengulusa bugu.  
U qula mafhungomatsivhudzi a tshi bva tshiṭorini na kha khavara ya bugu, u nweledza puloto na vhaanewa.  
U topola milayo i re kha khavara.  
U nweledza thevhekano ya zwithu nga l̄ito ja muanewa muhulwane zwi kha tshifhinga tsho fhiraho nahone zwo tou ḥwaliwa kha dayari.  
U livhanywa maṭaluli na madzina, mafhambani na makateli.

## 8 U ḥwala nga ngona

16

U pulana na u ḥwala nga ha iwe muṇe. hu tshi sedzeswa ḥoho dza mafhuno na phara.  
U rekhoda maipfi maswa na ḥalutshedzo dza kha dikishinari.

**Masiṭari a vhurendi**  
**Themo ya 1: Vhege 3 - 4**

## 9 Siṭari ja zwirendo

18

U vhalela zwirendo zwihili n̄tha.  
U sedzesu zwishumisa zwa vhurendi: Onomatopia, mutevhetsindo na pfanapheledzo (raimi).  
U fhindula mbudziso dza tholokanyondivho dici no kwama tshirendo.  
U topola maipfi a re na raimi na zwi zhewi zwishumisa zwa vhurendi.

## 10 U ḥwala tshirendo tshau iwe muṇe

20

U dženisa maipfi a re na pfanapheledzo hu tshi fhedziswa tshirendo.  
U ḥwala tshirendo hu tshi shumisa ndima dici re na pfanapheledzo.  
U d̄ivhadza madzina a ngelekanyo  
U ḥwala madzina a ngelekanyo o teaho mafhungoni.

## 11 Luṅwalo lwa madzina

22

U ḥwala madzina a tshaka dzo fhambanaho kha luṅwalo u itela uri lu ambe.  
U ḥwala zwi ḥwaliwaho kha dayari hu tshi shumisa madzina a ngelekanyo.  
U nweledza tshiṭwalwaho kha dayari nga u shumisa mafhuno a sa kondi sa SMS.  
U dženisa mafhungomatsivhudzi a iwe muṇe kha fomo hu tshi shumisa madzina vhukuma.  
U topola na u shumisa madzina vhukuma mafhungoni.  
U vhekanya madzina e kha mutevhé wa madzina vhukuma a vhatthu, fhethu kana tshifhinga (dūvha kana ḥwedzi).

## 12 Lwendo lwa tshikolo lwa vha takalelaho zwikhokhonono

24

U vhala thambo ya lwendo lwa tshikolo U topola madzina.  
U fhindula mbudziso dza tholokanyondivho.  
Vhalani tshirendo ni topole mipi a re na raimi. Olani tshifanyiso tshe tsha disendeka nga tshirendo itshi.

## 13 U hvafhi iwe tshisu?

26

U vhala zwirendo zwa tshivhumbeo.  
U ita ndongazwiga mafhungoni.

## 14 Ki tuma madzina

28

U fhandekanya madzina mbumbano a bva madzina zwao.  
U thetshelesa maipfi a re na mibvumo.  
U topola madzina a ngelekanyo.

## 15 U imbani luimbo

30

U vhala tshirendo.  
O ita ndongazwiga mafhungoni  
Zwithu zwine zwa tea u elelwa zwa madzina a no vhalea.

## 16 U ḥwala bugu

32

U pulana u ḥwala bugu ya tshiṭori.  
U ḥwala na u kumedza bugu ya zwiṭori i no tou kherulwa.

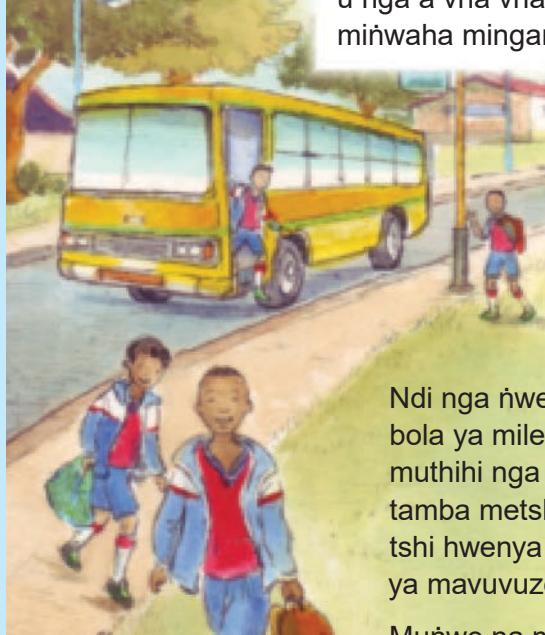


# 1 U tamba mutambo



Kha ri ambe

Lavhelesani tshifanyiso ni ambe uri ni vhona u nga tshiṭori tshi khou amba nga mini. Ni vhona u nga itshi tshiṭori ndi tshiṭori tsha vhukuma? Ni vhona u nga a vha vha re tshiṭorini vha na miwaha mingana?



## Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mahwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siaṭari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.



Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfelesi phara iyi, i vhaleleni hafhu u tou ongolowa. I vhaleleni nthā.



Kha ri vhale

Ndi nga ḥwedzi wa Thafamuhwe, mutsho u tshi rotholela, musi thimu ya bola ya milenzhe ya vha miwaha ya fhasi ha ya 12 vha tshi tsa bisini nga muthihi nga muthihi. Vha pfala vha tshi tou zhamba. Vha ndilani ya u ya u tamba metshe wa makhaulatsheli wa ḥwaha uyo. Vha mbo tshimbila vha tshi hwenya vha tshi livha tshiṭediamu, vha mbo ṭanganedzwa nga phosho ya mavuvuzela khathihi na nga phosho ya vhana vha no khou khuza.

Muṇwe na muṇwe o vha o nyanyulwa vhukuma nga mutambo wa makhaulatsheli u re vhukati ha New Town School na Sea View Primary School.

Ann na Mandu ndi vhone vhasidzana vhe vhoṭhe afha kha thimu ya New Town. Vhoṭhe vha na fulufhelo ḥa uri vha do kunda tshikolo tsha Sea View Primary.

Musi Ann, a re ene mukapuṭeni a tshi khou pfuka mudavhi, a di elekanya a tshi khou ṭanganedza khaphu ya thimu yawe. A i elekanya i tshi khou vhengema ḫuvhani. Ann o vha e muthu wa vhulenda. Ndi ene we a ita uri hu vhe na khontsati ya tshikolo ya u kuvhanganya tshelede ya u renga khokho dza vhatambi vha thimu yawe vhe vha vha sa koni u ḫirengela. Namusi o ḫimisela u ranga thimu yawe panda uri i kunde.

Na uyu Mandu a re na miwaha ya fumithihi ha ngo takala zwone. O ḫivhona o kora nga khokho dzawe dza muvhala wa ḥa. Khathihi fhedzi a





## Duvha :

mbo Ქavha mukosi nge a piringedzea a wela ngomu dindini.

“Nthuseni wee!” ndi ene a tshi tzhemba. Ann, Peter na Ntakadzeni vha huma vha tshi gidima uri vha mu thuse. “Yowee!” ndi ene a tshi lila a tshi khou Ქhobila nga mulenzhe muthihi. “Mulenzhe wanga a u tendi u kanda!” A mbo Ქi dzula fhasi hatsini. “Ndi tou rabela uri a tho ngo fhirea kha tshinungo,” u ralo miłodzi i tshi tsenga.

Ann o vha a si na vhułanzi uri u huvhala ha Mandu hu mu kwama u swika ngafhi. “Arali Mandu a sa Ქo kona u tamba, zwi amba uri na nñe ndi nga si tambe ngauri ndi tea u mu isa kiliniki.”

Ann a pfa zwe mu dina vhukuma.

“Ni songo vhilahela Mandu,” ndi ene Ann a no ralo. “Ndi Ქo ni isa ha dokotela.”

“Hai. A zwi konadzei! Ni songo Ქidina. Ndi Ქo lindela ndi henehfa u swika mutambo wa bola u tshi fhela.”

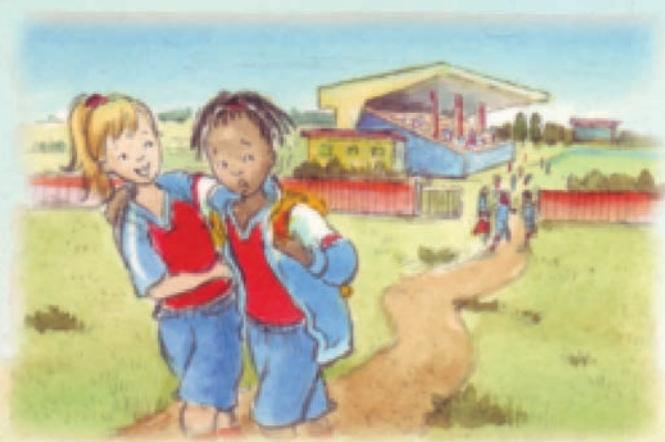
Ni nga si dzule hafha ni nołhe, Mandu,” ndi Ann a tshi fhindula.

Ann a amba na vhañwe vha thimu yawe, a tshi lingedza zwi tshi kondà uri a si vhonale uri u khou lila, a ri “Tshimbilani ni ye u tamba. Ni ite nga nungo dzołhe uri ni kunde!”



Kha ri Ქwale

Ambani na khonani yanu malugana nauri ni vhonu u nga tshiłori tsho fhela hani. Ni kone u Ქwala magumo a tshiłori a re na maipfi a vhukati ha 40 na 50. Ni vhonu u nga Ann u Ქo tamba kana u Ქo thusa Mandu?

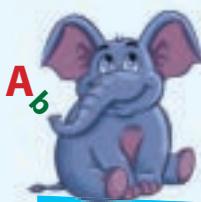


## 2 U elekanya nga tshiṭori



Kha ri ambe

Vhaanewa vha tshiṭori ri vha ḫivha nga zwiito zwavho, kuhumbulele kwavho na zwine vha amba. Ambani nga mvumbo ya Ann. Ambani nga zwe a ita, zwe a humbula na zwiito zwave.



Divhaipfi

|                |
|----------------|
| divhona        |
| vhengema       |
| tzhema         |
| huvhala        |
| zwi tshi kondā |

|                  |
|------------------|
| penya            |
| ongolela         |
| humbulela        |
| nga nungo dzothé |
| vhaisala         |

A red arrow points from the word "zwi tshi kondā" in the first column to the word "vha tshi kondā" in the second column.



Kha ri ḫwale

Vhalani tshiṭori tsha Mandu na Ann ni fhindule mbudziso dici tevhelaho.



Vhaanewa vhahulwane ndi vhonnyi tshiṭorini itshi?

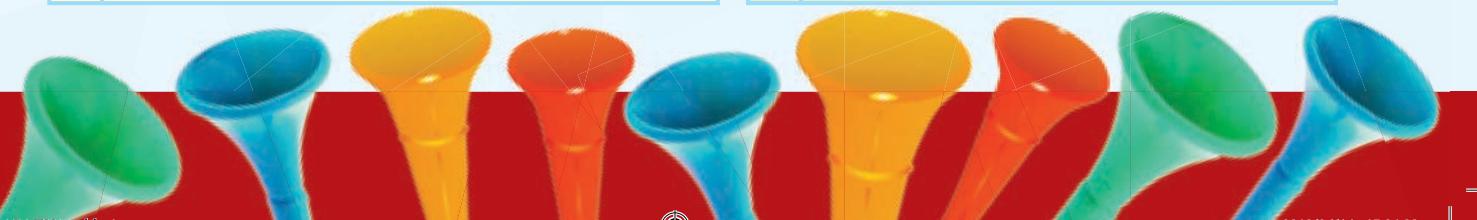
Zwino tagedzelani ḫedere ji re tsini na phindulo yone.

Ri zwi ḫivha nga mini uri Mandu o vha e na mazhuluzhulu?

- 1 Ha ngo kona u vhone dindi ji re ndilani.
- 2 O ḫivhona a tshi khou raha bola ya kora.
- 3 O vha a tshi khou ṭodou tamba nga mbilu yawe yoṭhe.
- 4 O balelwa na u ḫedela nga mulovha ha hone.

Ri zwi ḫivha nga mini uri vhatambi vho vha vho takalesa?

- 1 Vho vha vha tshi tama uri vha wine.
- 2 Ngauri vho pfa phosho ya mavuvuzela.
- 3 Vho tsa bisini vhe kha phosho khulu!
- 4 A vho ngo thusa Mandu.





## Duvha :



Ndi thimu dzifhio dze dza vha dzi tshi khou tamba metsheni uyu?

Wanani fhungo li re tshitorini li no sumbedza uri Ann ndi muthu a no vhavhalela vhañwe.

Ni vhona u nga Ann o vha e khonani vhukuma ya Mandu? Ndi ngani ni tshi ralo?



Kharinwale

Ńwalani manweledzo nga maipfi a vhukati ha 40 na 50 a zwe zwa bvelela kha Mandu.

Kha ri ክወለ / Zwa bvcīcia Kha Māndū.



MUDEDEDZI: Tsajno

Duyha



# 3 Ho bvelela mini nga murahu



Zwino vhalani kufhelele kwa tshiṭori (magumo)  
Inwi na vha kiłasi yaṇu no vha no lavhelela  
magumo o ralih?

## Khari whale

Ann a dedengedza Mandu musi vha tshi humela bisini, vha tuwa vhothe kiliniki. Dokotela a thaθuvha mulenzhe wa Mandu nga vhuronwane. A mu dzhia X-ray, a i sedza a nwethuwa. A vhudza avha vhasidzana uri mulenzhe wa Mandu u do fhola. A u pomba a vhudza Mandu uri a nga thoma hafhu u tamba bola zwenezwi a tshi vho pfa u tshi vho kanda zwavhudi.

“Arali ni tshi zwi takalela,” ndi Dokotela a no ralo,  
“Ndi nga kha di ni fhelekedza tshitshediamu. Ndi kale ndi sa athu talela  
mutambo wa bola ya milenzhe.”

Nangoho uyu dokotela wa vhulenda a mbo di vha fhelekedza tshiṭediamu. Vho swika nga tshifhinga tsha u awela. Ndi musi dzi tshi kha di lingana nga zwikoro, zwi zwikoro zwivhili kha New Town na zwikoro zwivhili kha Sea View.

Kathihi fhedzi Ann a mbo di kora tshikoro tsha vhuraru tsha thimu ya New Town, hu si kalekale, Mandu a kora tsha vhuña musi tshiṭiriri tsha u tshaisa mutambo tshi sa athu lila. Vhaṭaleli vha vhidzelela vho takala na mavuvuzela a pfala u swika na kulekule.

Avha vhasidzana vho vha vho takala  
vhukuma musi thimu yavho i tshi  
tanganedza tshiphuga tsha  
tshikolo tshavho.

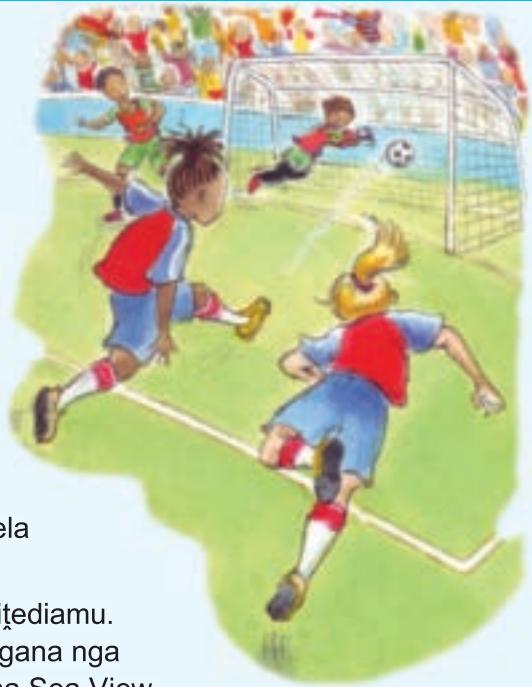


Sielisanani na khonani yañu ni tshi anetshela uri ho bvelela mini tshitorini itshi u bva musi thimu ya bola ya milenzhe i tshi tsa bisini u swika magumoni a tshitorini musi thimu ya New Town i tshi wina mutambo. Ni songo hangwa u amba uri tshikoro tsho vha vhuqai.



Nomborani mafhungo aya u thoma kha 1 u swika kha 6 ni tshi sumbedza u tevhekana ha zwiwo zwa tshtitori itshi nga nqona.

|  |  |
|--|--|
|  | Mandu ha ngo zwi vhona uri fhasi hu na dindi a mbo di wela ngomu.                    |
|  | Ann a fhelekedza Mandu ha dokotela.  |
|  | Dokotela a fhelekedza avha vhasidzana tshit̄ediamu.                                  |
|  | Vhana vha namela bisi ya u ya tshit̄ediamu.  |
|  | Vha tshimbila mudavhini vho livha tshit̄ediamu.                                      |
|  | Vhatambi vha thimu vho vha vho takala vhukuma musi vha tshi ya u t̄anganedza khaphu. |



### Musi ni sa athu vhalal

- Lavhelesani zwifanyiso na Ქohō ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
  - Tshimbidzani maɔ̄ (u sikima) kha siañari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

### Musi ni tshi khou vhalai

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. ● Arali ni sa pefesi phara iyi, i vhaleni hafhuna u tou ongolowa. I vhaleneni nthu



Duvha :

## Madzinazwao



Kha ri nwale



khokho

Madzinazwao ndi madzina a zwithu zwine na kona u zwi vhona kana u zwi kwama.



mpopi



tshidulo



apula

Zwino nwalani madzinazwao ane na kona u a humbula.



bola



bolopheni



Kha ri nwale

Wanani ni talele nga fhasi madzinazwao a fumi tshitorini itshi.



Kha ri vhale

Zwino nwalani mafhongo a rathi ni tshi shumisa mañwe a madzinazwao e na a wana tshitorini.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |

## Kuñwalele kwa maanea

Musi ni tshi nwala maanea ni tea u tevhela maga mañanu.

- 1 Pulanani maanea anu ni tshi shumisa mapa wa muhumbulo.
- 2 Thomani nga u nwala tshitorini sa mvetomveto.
- 3 Dzudzanyani mupelelo na zwiga zwa u vhala.
- 4 Dovhololani tshitorini tshañu.
- 5 Vhalululani tshitorini tshañu.
- 6 Tshi nwaleni buguni yanu nga vhudele.



# 4 U ñwala tshiṭori



Kha ri ñwale

Dadzani mapa wa mihibulo mepe wa mihibulo ni tshi sumbedza zwe zwa bvelela tshiṭorini tsha mutambo muhulu.

**1**

**Mathomo**

Vhana vho vha vha tshi khou ya ngafhi nahone nga mini?

---



---



---



---

**2**

**Mutumbu**

Ho bvelela mini?

---



---



---



---

**3**

**Mutumbu**

Ho bvelela mini nga murahu.

---



---



---



---



---



---

**4**

**Magumo**

Tshiṭori tsho fhela nga ndilade?

---



---



---



---



---



---



Duvha :



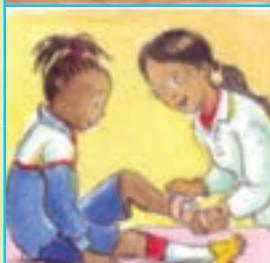
Kha ri ነwale

Shumisani mepe waṇu wa mihumbulo kha u ni thusa u ነwala tshitɔri tshaṇu kha siatari ili. Ro ni dzhenisela zwifanyiso zwa u ni thusa. Tshitɔri tshaṇu tshi tea u vha na vhulapfu ha maipfi a vhukati ha 120 na 140.



- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ነwala
- ነwlanani mvetamveto • Humbelani khonani yaṇu a dzudzanye mvetamveto yaṇu • Dovhololani maṇwalwa aṇu ni ite ndulamiso dzo teaho • Zwino ነwlanani maṇwalwa a ya buguni yaṇu nga vhudele.

Thoho (dzina) ya tshitɔri



Magumo

Rumelani mukapuṭeni wa thimu ya bola ya New Town SMS.



MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha

# 5 Tshaka dzo fhambananaho dza madzina

## Madzina vhukuma

Vhukuma ndi madzina a vhatu, fhethu, miñwedzi na mađuvha. A dzulela u thoma nga lederedanzi.

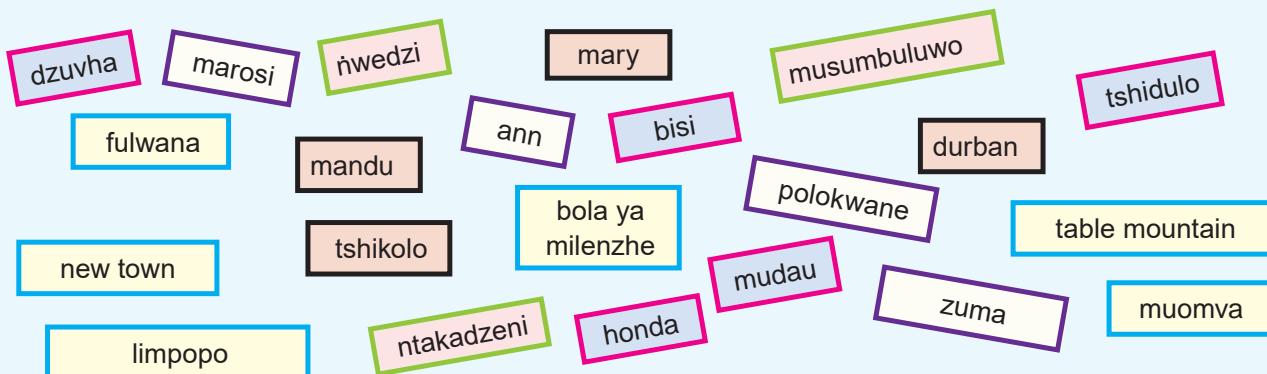


Kha ri ñwale Ñwalani madzina vhukuma a vhatu na a fhethu.

|        |  |
|--------|--|
| Vhatu  |  |
| Fhethu |  |



Tangedzelani maipfi ane a vha madzina vhukuma nahone ane a fanela u thoma nga lederedanzi.





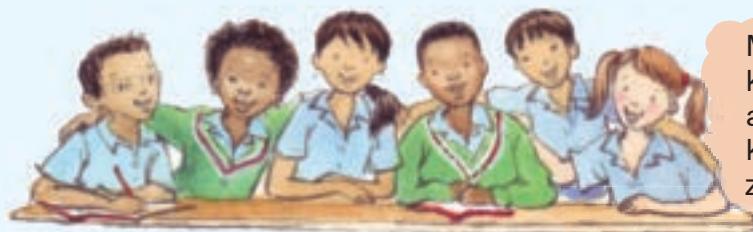
Duvha :



Kha ri ነwale

Ńwalani mafhungo maña ni tshi shumisa madzina vhukuma.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |



Madzina ndi mini? Ndi madzina a zwithu zwine ra kona u zwi vhala, sa zwipuka na vhathu. Maipfi a no nga zwinzhi kana zwiřwe kana zwi si gathi kana zwinzhizwinzhi ri a shumisa na madzina a zwi no vhalea.

Madzina a zwi sa vhalei ndi afhio? Madzina a zwi sa vhalei ndi madzina a zwithu zwi sa vhalei, sa muṭavha, mađi na muṇo. A shumisa maipfi a dovha azwinzhi, zwiřku na zwinzhizwinzhi a shuma kha madzina a zwi sa vhalei.



Kha ri ambe

Vhudzisani khonani yaňu nga zwithu zwi re afho kiļasini kana hayani.  
Vhudzisani mbudziso dzi thomaho nga ndi zwingana?

Kana zwingafhani?



Kha ri ነwale

Talelani madzina zwao kha jiňwe na jiňwe ja mafhungo a tehelaho.  
Sumbedzani uri ndi madzina a zwi no vhalea kana madzina a zwi sa vhalei  
naa ni ite thiki tshibogisini tshone. Ni kone u tangedzela madzina vhukuma.

Zwi a vhalea      Zwi sa vhalei

|    |  |
|----|--|
| 1  | Ndi na ndala fhedzi a hu tshee na zwiliwa zwinzhi. |
| 2  | Mandu o kora zwikoro zwinzhi.                      |
| 3  | Jabu u khou tamba muṭavhani.                       |
| 4  | Dan u na khaladzi mbili.                           |
| 5  | Mike u funesa vhurotho.                            |
| 6  | Ro ya fhethu hunzhi hu takadzaho kha ja Guteng.    |
| 7  | Vhana vha kiļasini yashu vha diphina nga mitambo.  |
| 8  | Ndi na miňadzi i si gathi.                         |
| 9  | Dineo a so ngo ſesa swigiri.                       |
| 10 | Thuli u tea u nwa mađi manzhi.                     |

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |

# 6 Jabu u kadzinga makumba



Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni vhale mapulo a maipfi, ni kone u anetshela tshiṭori kha khonani yanu, ni tshi tou sielisana. Dadzani bulo la u fhedzisela ni tshi sumbedza zwine Jabu a khou humbula.

1



2



Kha ri ḥwale

Zwino dadzani tshiṭori fhethu ho fanelaho zwikhali ni zwi re kha mapa wa mihibulo.

1

Mathomoni

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_



Thoho ya tshiṭori

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_



- Shumisani mapa wa mihibulo uri u ni thuse u pulana u ḥwala
- Ḋwali mvetamveto ● Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetamveto ● Dovhololani marīwalwa anu ni ite ndulamiso dzo teaho ● Ni kone u ḥwala nga vhudele buguni yanu.

2

Zwe zwa tevhela

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_



Ho bvelela mini kha štshifanyiso tsha 3

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_



3

Tsha u fhedzisela, tshiṭori tsho fhela nga ndilade

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

4



Duvha :

M A I P F I

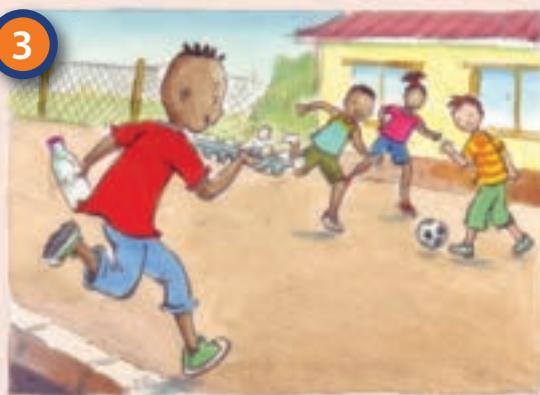
M  
A  
S  
W  
A



Kha ri አwale

Zwino shumisani mapa wa mihibulo kha u አwala tshiṭori tshaṇu.

3



4



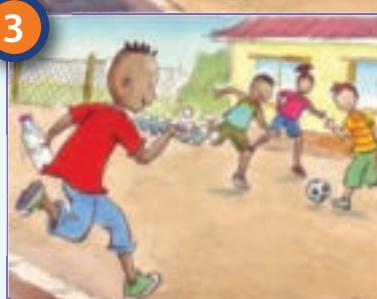
1



2



3



4

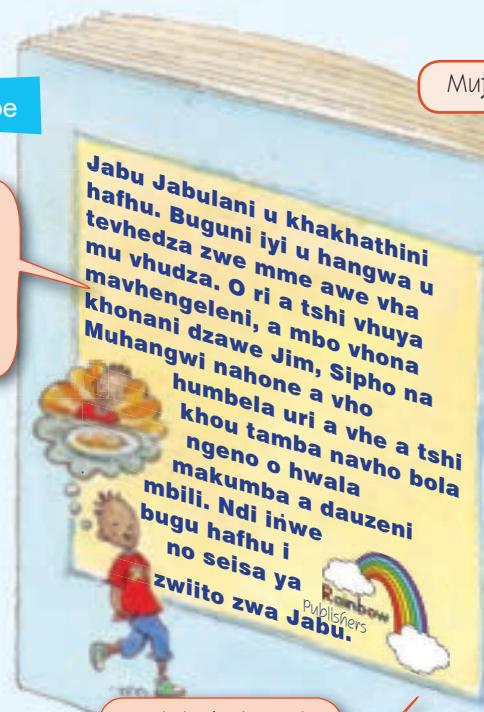


# Zwine khavara ya bugu ya amba zwone



Kha ri ambe

Zwododo-mbedzwa zwine  
zwa ri vhudza  
uri bugu i khou  
amba nga mini



Zwi ri vhudza uri  
ndi nnyi we a  
angadza bugu.

Mutodo wa bugu

Tsho

**Jabu**  
u kadzinga  
makumba

Jabu u kadzinga makumba

Rebecca Msimang

**Rebecca Msimang**

Muñwali



Kha ri ñwale

Zwino ñwalani tsenguluso ya bugu iyi.

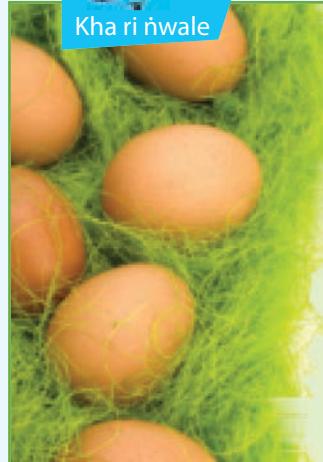
|   |  |
|---|--|
| Dzina la bugu   |  |
| Muñwali   |  |
| Vhaanewa vhahulwane   |  |
| Muandadzi   |  |
| Hu bvelela mini tshitiorini?  |  |
| Ñwalani mafhungo mabhili ane a ri vhudza uri hu na dziñwe bugu hafhu dza Jabu Jabulani. |  |



Duvha :



Didzhieni Jabu. Nwalani tshiñwalwaho kha dayari tshi no nweledza zwe zwa itea ilo duvha nga maipfi a no swika 40.



Kha ri nwale

Dayari yanga

Duvha:

---

---

---

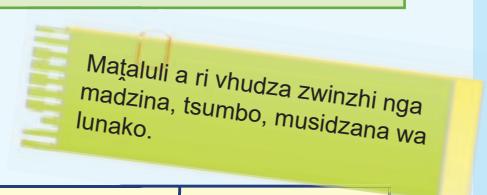
---

---



Kha ri nwale

Livhanyani madzina na małaluli a no a talutshedza.



|          |       |           |           |           |                  |
|----------|-------|-----------|-----------|-----------|------------------|
| Małaluli | liswa | la u naka | tshilapfu | ya maanda | tshi no ongolowa |
|----------|-------|-----------|-----------|-----------|------------------|

|         |        |        |       |          |           |
|---------|--------|--------|-------|----------|-----------|
| Madzina | dzuvha | dzuvha | phulu | tshibode | tshifhato |
|---------|--------|--------|-------|----------|-----------|

Zwino vhambedzani maipfi aya na mafhambanyi ao a re kha muduba wa fhasi.

Mafhambanyi ndi maipfi aye a amba zwo fhambanaho na zwiñwe, tsumbo, naka - vhifha

|       |             |             |      |            |          |
|-------|-------------|-------------|------|------------|----------|
| lapfa | fulufhedzea | zwitukutuku | naka | vhavhalela | phovhela |
|-------|-------------|-------------|------|------------|----------|

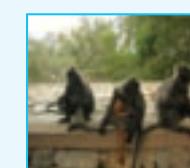
|                |               |           |                |       |        |
|----------------|---------------|-----------|----------------|-------|--------|
| zwinzhizwinzhi | sa vhavhalela | pfufhifha | sa fulufhedzea | konda | vhifha |
|----------------|---------------|-----------|----------------|-------|--------|



Kha ri diphine

Tevhedzelani mutalo u tshi bva kha tshifanyiso u tshi ya kha likateli lone.

Makateli ndi maipfi aye a vha madzina a tshigwada tsha vhathu kana zwithu, tsumbo, tshitokola tsha ndirivhe.



murivha

tshikhuvhugu

mutavha

muango

guma

ñanda

# 8 Nwalani nga ngona



Kha ri nwale

Lavhelesani thoho ya tshiṭori i re vhukati ha mapa wa mihumbulo. Ni kone u dzenisa mañwe mafhungomatsivhudzi a no amba nga thoho ihwe na ihwe tshibogisini tshiñwe na tshiñwe tsha mepe wa mihumbulo.

Kha bammbiri ilj la u shumela ri sedza uri phara dzi nwala hani. Zwitori zwoṭe zwi na phara nahone phara iñwe na ihwe i amba nga thoho yeneyo nthihi. Kanzhi, fhungo la u thoma ndi lone thoho ya fhungo. Li ri vhudza uri phara yoṭe i khou amba nga mini.

**Phara ya 1**

Dzina ḥanga ndi \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_.

Ndi na miñwaha ya \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_.

Ndi dzula \_\_\_\_\_.

**Phara ya 3**

Ndi dzhena tshikolo tsha \_\_\_\_\_.  
\_\_\_\_\_.

Ndi kha Gireidi ya \_\_\_\_\_.

Thero ine nda i funesa ndi \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_.

Z  
W  
O  
T  
H  
E

Z  
W  
I  
N

N  
O  
K  
W  
A  
M  
A  
N  
N  
E

**Phara ya 2**

Muñani wa hashu hu na vhatu vha \_\_\_\_\_.

Ndi dzula na \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_.

Ndi na tshifuohaya tsha \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_.

**Phara ya 4**

Musi tshikolo tshi tshi bva ndi takalela u \_\_\_\_\_.

Khonani dzanga ndi \_\_\_\_\_.

Nga madekwana ndi sa athu edela ndi \_\_\_\_\_.



M A I P F I

M  
A  
S  
W  
A

Kha ri ኮwale

Shumisani mapa waṇu wa muhumbulo kha u ኮwala tshiṭori tshi no amba nga inwi. Kanzhi ri anzela u pfuka mutaladzi vhukati ha dziphara.

Musi no no fhedza u ኮwala tshiṭori humbelani khonani yaṇu a tshi vhale khathihi na u lulamisa vhukhakhi vhu re hone.

Thomani nga u ኮwala tshiṭori tshaṇu sa mvetamveto.

Ni kone u tshi ኮwala nga vhudele buguni yaṇu.

### Phara ya 1

### Phara ya 2

### Phara ya 3

### Phara ya 4

# 9 Siañari la zwirendo

Themo ya 1 – Vhege 3–4



Kha ri vhale



Vhalelani itshi tshirendo ngha. Musi ni tshi khou tshi vhala, thetshelesani mudivhitho kana mutevhetsindo watsho, na phetheni ya maipfi ane a vha na pfanapheledzo. Thetshelesani maipfi ane a pfala a tshi nga ndi phosho ya zwipuka.



**LUAMBO LWA ZWIPUKA**

Zwimange zwi ri phrr,  
ndau dzi a vhomba,  
Magwitha a nguna, zwivhingwi zwi a hona.  
Thonono dzi a lila, mbevha ndi katatakata,  
Nngu dzi bee, fhedzi NgNE NDI A AMBA!  
Thoho ndi tzhemetzheme, kholomo dzi moo  
Masekwa ndi kekeke, maivha a kukunyea  
Nguluvhe dzi a tzhema, bere ndi ngwiii  
Khuhu ndi vhukweekwee,  
fhedzi NgNE NDI A BULA!  
Thunzi dzi a ngna, mmbwa dzi a huvha,  
Milemalema ndi tziitzii,  
phele dzi a nguna.  
Zwi<sup>ñ</sup>ula ndi korrrorr, khwamba dzi a amba,  
Notshi dzi a ngna, fhedzi NgNE NDI A AMBA  
A Shapiro  
(tsho tou pambiwa)



Kha ri ngwale

Nwalani madzina a zwipuka zwa rathi kha zwe zwa buliwa tshirendoni itshi nahone ni ngwale na muungo une zwa ita nga fhasi.

tshimange

phrr

|  |
|--|
|  |
|  |

|  |
|--|
|  |
|  |

|  |
|--|
|  |
|  |

Zwino nwalani maipfi a no bva tshirendoni a re na mutevhetsindo na maipfi a tevhelaho.

gomba

ngna

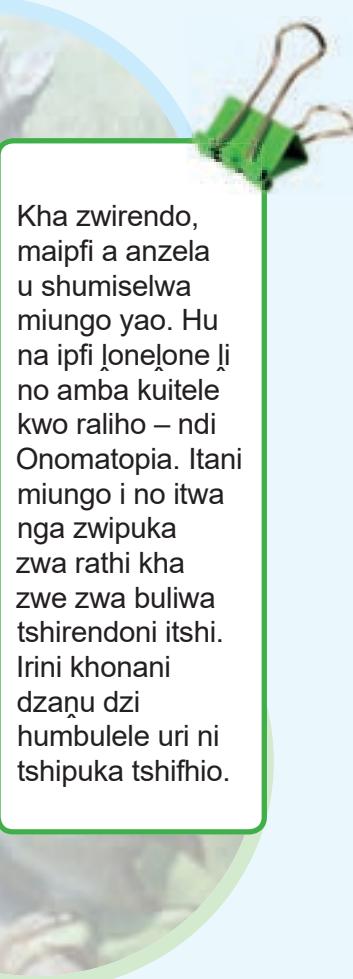
vhamba

kalakata

tshilidzi

mboo

khunzi





Duvha :

M A I P F I

M

A

S

W

A



Kha ri vhale

Zwino vhalelani n̄ha tshirendo tshi tevhelaho ni talele phere dla maipfi a re na pfanapheledzo nga mivhala yo fhambanaho. Talelani maiti ōthe ane a ri vhudza uri tshibode tsho ita mini.



## KUBODE KUTUKUTUKU

Kubobe kutukutuku kwo tshila,  
 Ku tshi dzula tshibogisini.  
 Ku tshi bambela kutivhani,  
 Na matombo kwa gonya.  
 Kwa ātamela lunyunu,  
 Kwa ātamela thatha.  
 Kwa ātamela tthisusu,  
 Na n̄ne mulomo kwa nnyatamela.  
 Kwa gavha lunyunu,  
 Kwa gavha thatha.  
 Kwa gavha tthisusu,  
 Fhedzi n̄ne nde khusuu.



C Lindsay (tsho tou pambiwa)



Kha ri ñwale



Tshibode tsho vha tshi tshi dzula ngafhi?

Tshibode tsho vha tshi tshi bambela ngafhi?

Tshibode tsho ātamela mini?

Tshibode tsho gavha mini?

# Ńwalani tshirendo tshańu inwi muńe



Kha ri ńwale

Fhedzisani tshirendo nga u ńwala maipfi a re na pfanapheledzo o ńtahelaho mitaladzini.

yanga

vhalela

yanga

namela

madzanga

## Tshirendanje

Kilasi ya Gireidi 4 ndi

Zwi a ntakadza vha tshi ri

Tshikoloni ndi ya nga baisigiri

Ndi tshi qiphina ndo i

Vhunga zwine ra funzwa e



Kha ri ńwale

Ńwalani tshirendo tshańu inwi muńe. Lingedzani u shumisa maipfi a re na pfanapheledzo magumoni a mitaladzi yothe ya malo yo nomboriwaho.

Thoho ya tshirendo

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.



Duvha :

## Madzina a ngelekanyo



Kha ri ንwale

Nwalani madzina a vhuđipfi hune ha sumbedzwa nga zwifanyiso izwi. Haya ndi madzina a ngelekanyo.

nyofho

dakalo

tsinyuwo

mbiluuvhavha

### Talani madzina a ngelekanyo

Dzina ḥa ngelekanyo ndi ḥa tshithu tshine ni si kone u tshi vhona, u tshi pfa, u tshi nukhedza, u tshi kwama na u tshi thetshela.



Kha ri ንwale

Fhedzisani mafhungo nga u ንwala madzina a ngelekanyo.

1. Mandu o pfa \_\_\_\_\_ vhuhulu musi we a huvhala tshinungo tsha mulenzhe.

vhaisala

2. O pfa o \_\_\_\_\_ nga maanda a tshi humbula uri ha nga koni u tamba.

sinyuwa

tshivhiti

3. A pfa o \_\_\_\_\_ vhukuma ngauri zwi tou nga ha sedzi musi a tshi tshimbila.

ṭungufhala

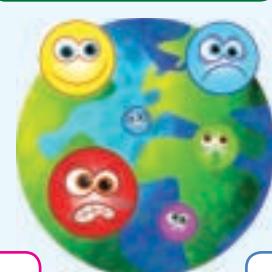
vhutungu

4. Rothe ro pfa ro \_\_\_\_\_ musi ambulentse i tshi swika.

nyofho

5. Ndi \_\_\_\_\_ tshe tsha ita uri Mandu a dzhene mudavhini a tambe.

6. Vha tshiļa tshiňwe tshikolo vho pfa vho \_\_\_\_\_ nge vha kundwa.





Kha ri vhale

Vhalani luñwalo ulu ni kone u dzhenisa madzina u itela uri luñwalo lu ambe zwi no pfala.

- Nwalani madzina vhukuma ane a thoma nga lederedanzi kha mitaladzi midala.
- Nwalani madzinazwao ane a rinwa zwithu kha mitaladzi mitswuku.
- Nwalani madzina a ngelekanyo ane a bula vhudipfi hanu kha mitaladzi ya lutombo.

\_\_\_\_\_ wanga

Ndi khou ni ñwalela luñwalo ulu ndi lwendoni.

Ndo ða na mukomana wanga, \_\_\_\_\_.

Hafha \_\_\_\_\_ hu khou takadza nga maanda.

Mulovha ro ya \_\_\_\_\_ ra bva afho ra ya

\_\_\_\_\_.

Nga murahu ra ya suphamakete ra renga zwirengwarengwa.

Zwithu zwe zwa vha zwi tshi khou ñahela hayani ho vha hu a \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_,  
\_\_\_\_\_ na \_\_\_\_\_.

Ndo pfa ndi tshi tshuwa tshifhinga tshoþhe musi ndi tshi vhona dainaso yo aþama mulomo  
yo ñahisa \_\_\_\_\_ mahuluhulu!

Mulovha ro ya ra vhona filimu i no pfi “Dinosaurs in our world”.

Ndo pfa ndi tshi farwa nga \_\_\_\_\_

tshifhinga tshoþhe musi ndi tshi vhona dzidainaso khulukhulu.

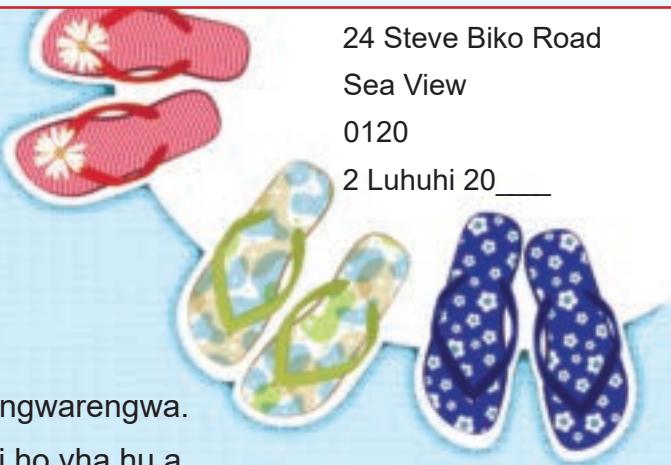
Wañu



Kha ri ñwale

Zwino kha ri elelwe bugu ye na vhuya na ðiphiña ngayo.  
Anetshelani tshiþori tshayo nga mafhungo a re vhukati ha  
mararu na maña.

Zwino ñwalelani khonani yanu  
SMS ni tshi mu tswela vhudipfi  
hanu siani ja bugu iyi.



24 Steve Biko Road

Sea View

0120

2 Luhuhi 20 \_\_\_\_\_



\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_





Duvha :

## Madzina vhukuma



Kha ri nwale

Dadzani garaṭa i no amba nga inwi. Phindulo dzoṭhe ndi madzina vhukuma, zwino oṭhe a tea u thoma nga ḥederedanzi.

M A I P F I

M  
A  
S  
W  
A

## Nne

Ni pfi nnyi?

No bebwā ngafhi?

Duvha ḥanu ḥa mabebo ḥi ḥa lini?

Dzina ḥa tshikolo tsha ḥanu ndi ḥifhio?

Ni dzula vunduni ḥifhio?

Muñwe wa khonani dzañu u pfi nnyi?

Mudededzi wañu vha pfi vhonnyi?

Dzina ḥa bugu ine na i funesa ndi ḥifhio?

Mbekanyamushumo ya TV ine na i funesa ndi ifhio?

Ni nga tama u dalela shango ḥifhio?



Kha ri nwale

Zwino tagedzelani madzina vhukuma a re kha thebuļu i re afho fhasi. A nga vha e madzina a vhathu, fhethu, mađuvha kana miħwedzi.

|              |           |                  |            |                |
|--------------|-----------|------------------|------------|----------------|
| johannesburg | veronica  | mandu            | lusikisiki | makhulutshinna |
| musumbuluwo  | tshidulo  | vhengele ḥa bugu | durban     | mandla         |
| cape town    | dzuvha    | polokwane        | dzuvha     | dan            |
| anna         | khekhe    | mboho            | thuthuthu  | pene           |
| mabutswu     | kholomo   | fulwana          | nngwe      | tshienda       |
| ḥavhuña      | tshimedzi | july             | tshiñoni   | tshiṭaha       |

Ńwalani madzina vhukuma a no bva kha mutevhe u re afho n̄tha kha khoļumu dzone dici re afho fhasi. Madzinazwao a ḥwaliwe kha khoļumu mbili dza u fhedza.

| Madzina vhukuma |        |            | Madzinazwao |         |
|-----------------|--------|------------|-------------|---------|
| Muthu           | Fhethu | Tshifhinga | Tshithu     | Tshithu |
|                 |        |            |             |         |
|                 |        |            |             |         |
|                 |        |            |             |         |
|                 |        |            |             |         |
|                 |        |            |             |         |
|                 |        |            |             |         |



## THAMBO (U RAMBIWA)

New Town Primary School Environmental Club

Vha Gireidi ya 4

Arali ni tshi tama u guda zwinzhi nga zwipuka na zwikhokhonono,  
ivhani murađo wa kîlaba!



### Hu do bvelela mini musi zwikolo zwi tshi vala?

Hu na lwendo lwa tshipentshela lwa u ya u ūoda  
zwikhokhonono lwe lwa lugiselwa musi zwikolo zwi  
tshi vala nga ūwedzi waTshimedzi.

Iđani ni dzumbulule ŋotshi na zwisusu, vhusunzi, magonono a  
mathomathoma na nzie zwi no wanala "Green Valley Gardens".



Tshifhinga: 09:00–16:00

Đuvha: Lavhuraru, 6 Lambamai

Hu takuwiwa: Kîlasirumu ya Gireidi 4D

Ni de na: Tshiswîtulo tshaňu na tshinwiwa  
Bolopheni, bugu ya uňwalela, muňadzi  
wa đuvha na khamera arali ni nayo.



### U SI KHAKHELE ZWIKHOKHONONO





Duvha :



Kha ri nwale

Vhalani iyi thambo hafhu ni fhindule  
mbudziso idzi.

M A I P F I

M  
A  
S  
W  
A

Vhagudi vha Gireidi ya 4 vho rambiwa uri vha fare lwendođe?

Lwendo ulu lu ḋo thoma nga ḋuvha ḋifhio nahone nga tshifhingade?

Vhana vha tea u ḋa na mini?

Uri: "U si khakhele zwikhokhono" zwi amba mini?

Ni nga takalela u fara lwendo lwo raloho lwa tshikolo? Ngani?

### TSIKHOKHONONO

Tshikhonono tshi na zwipiđa  
zwiraru zwa muvhili,  
Zwi si ho n̄tha kana fhasi ha zwiraru.  
Thoho, khana na mutumbu,  
Ndi zwone zwipiđa zwi zweithe zwine  
ra kona u zwi vhona.

Thoho i na zwipiđa zwa mulomo zwe zwa  
vhumbwa zwavhudī,  
Ha dovha ha vha na mađombumbano.  
Tshiphiphuledzi tshi phuphuledza zwi re tsini,  
Zwi u phuphuledza, zwa pfa, zwa nukhedza.

Kha khana ndi hone he milenzhe ya sima.  
Phere mbili dza milenzhe ya rathi yo fhelela.  
Ndi hone he mabesu a sima honevho.  
U itela u thamuwa na u kokovha.

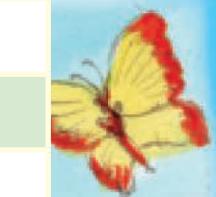
Mutumbuni ndi hone tshivhilelani.  
Tshivhilela tshine ya tshila ngatsho.  
Tsha u fema, mbebo na tsukanyo.  
Na zwiliwa zwa u tshila ngazwo.



Kha ri nwale



Vhalelani tshirendo  
n̄tha. Talelani phere dza  
maipfi a re na raimi. Ni  
shumise ḫhalutshedzo i re  
tshirendoni sa tsumbandila  
ya u ola tshifanyiso tsha  
tshikhokhonono.





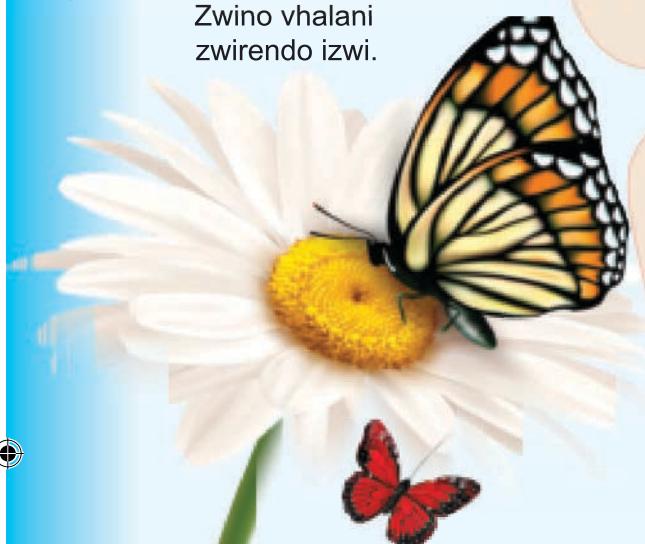
Kha ri ambe



Kha ri vhale

Zwino vhalani zwirendo izwi.

Lavhelesani zwirendo izwi. Ni kona u vhona mini khazwo? Zwi fhambana ngafhi na zwiñwe zwirendo zwe na vhuya na zwi vhala? Ni a zwi takalela? Bulani uri ngani.



Nda namela ndi a takala!

U  
bvafhi  
iwe tshisu  
nyalunako?

Ndi ngani wo  
ngalangala duvha  
lothe?

U bvafhi  
iwe tshisu  
nyalunako, wa  
manakanaka?

Ndo monamona  
ngadeni daladala ndi  
sa u vholi.

T S H I S U S U K A N U A H S T

Wo  
dzumbama  
ngafhi lo tsha lo tou  
kelengende?

Ndo tingatinga ndo  
tulutshelwa phapha dzau.

U bvafhi  
iwe tshisu  
nyalunako, wa  
manakanaka, ndi sa  
u wani?

Wo leleda u tshi yafhi?

Wa leleda maluvhani,  
matswuku,  
matshena na a  
lutombo.



Ndi a namela!

Ndi a namela!

Ndi a namela!

Ndi a namela!

Tshilimo nda namela baisigiri yanga ndi a takala. Tshilimo nda namela baisigiri yanga ndi a takala.

Miri nda mona. Ndi tshi rauwa zwivhang  
miin nda sera. Nda tshilimo nda namela baisigiri yanga ndi a takala.

Nda diphina



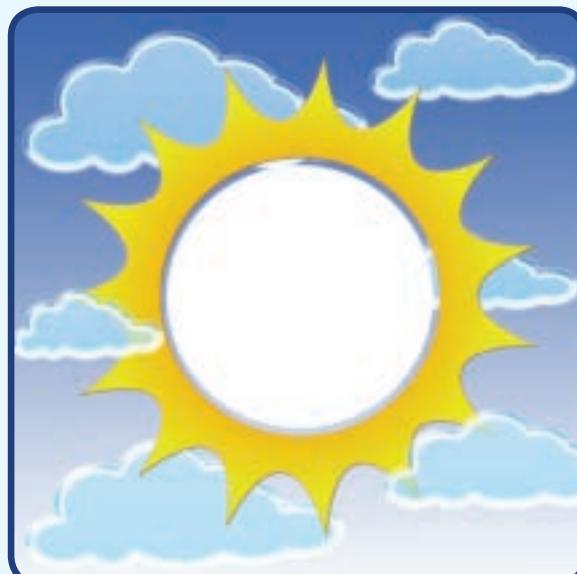
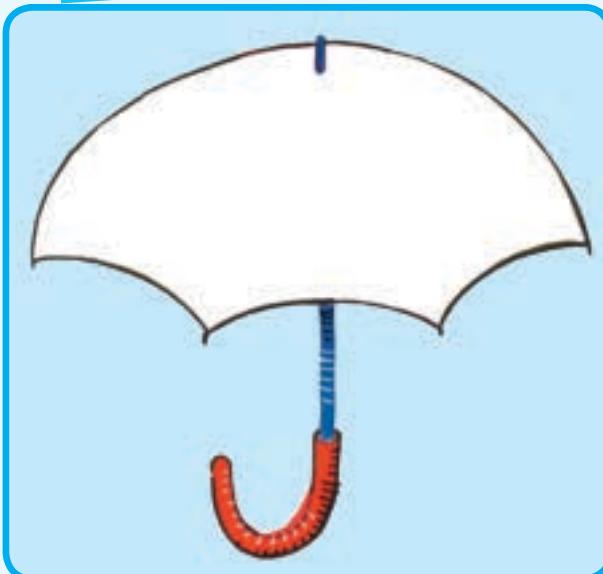


Duvha :



Kha ri ḥwale

Zwino ḥwalani zwirendo zwaṇu inwi muṇe nga zwifanyiso izwi. Ni thome nga u humbula nga zwifanyiso. Ni kone u elekanya nga mafhungo aye na ḥo a shumisa.



Kha ri ḥwale

Dzhenisani zwiga zwa u vhala mafhungoni aya. Ni elelwe u shumisa małederedanzi kha madzina vhukuma. Shumisani zwiga zwa u vhala zwonezwone magumoni a mafhungo:

phathi ya tumi ya ḫuvha ḥa mabebo i ḥo farelwa durban nga fulwana



ntakadzeni ndi ene kapuṭeni wa thimu ḥukhu ya swallows

nda vhidzelela khaladzi anga nomsa nda mu vhudza uri a ime

ndo renga gurannda magazini bugu na pene

ndo ita sangwetshi nga tshisi ḥama ya khuhu tshilai ḥamatasi na khukhamba

nne na veronica ri pfana na u ya u dala ha mme a lulu polokwane



Kha ri ūwale

Lavhelesani zwifanyiso ni lingedze u wana uri ndi madzinazwao afhio e a badekanywa a vhumba madzinambumbano.

gombambudzi; mbulumadi; nguluvhedaka; libumbudzi; libukhomu; thavhandubi; ntsamavhuvhu; khuhumulambo; notshidonga; livhathavha; ndaulwanzhe; muvhudakhomu; bophampani; buvhikhomu; khangamusimbiri; lugwelutoni, muangammbwa

|   |                        |                        |
|---|------------------------|------------------------|
| <br><u>khovhe</u><br>+ <u>naledzi</u><br>= <b>khovhenaledzi</b> | <br>+ _____<br>= _____ | <br>+ _____<br>= _____ |
| <br>+ _____<br>= _____  | <br>+ _____<br>= _____ | <br>+ _____<br>= _____ |
| <br>+ _____<br>= _____  | <br>+ _____<br>= _____ | <br>+ _____<br>= _____ |
| <br>+ _____<br>= _____  | <br>+ _____<br>= _____ | <br>+ _____<br>= _____ |
| <br>+ _____<br>= _____  | <br>+ _____<br>= _____ | <br>+ _____<br>= _____ |



Kha ri ite nyito

Olani ni lebule madzinambumbano a inwi muñe.



Duvha :

# Maedzamibvumo

M A I P F I

M  
A  
S  
W  
A



Talani mutalo wa u livhanya mubvumo na tshifanyiso thone.

Kha ri ñwale



thithithithi

miau

tswiii

wee

thothotho

trrrrr

katzkatzkatz

ndendende



Kha ri ite nyito

Olani  
maedzamibvumo  
a inwi muñe.



Kha ri ñwale

Fhandekanyani maipfi uri ni wane madzina a ngelekanyo a fumiñamu.

*Phoshoo phashaa*

*Pii Pii*

lufunonyohovhulwadzevhutshilotshituhumaanomaanda vivhotshivhitidikitelavengodakalotshituvho lwendo lunyadzo



Imbani luimbo ni kha tshigwada.

Kha ri diphine

Madakani tshiendeulu

Vhamusanda Vho Ndau vha a swiṭwa madekwana,

Madakani muditshete

Ndau līvhanda līhulu jī a vhulungwa.

Khorasi

Ahee ahejlee!

Shoneee, iwe wa Vhadau zwe u fhelela!

Muvhunduni lo lala,

Vhamusanda Vho Ndau vha a swiṭwa ḥamusi

Muvhunduni hu na mulalo,

Ndau līvhanda līhulu jī a vhulungwa ḥamusi.

Khorasi

Mufunwa, shhh, ndi khe nyofho kule,

Vhamusanda Vho Ndau vha a swiṭwa ḥamusi

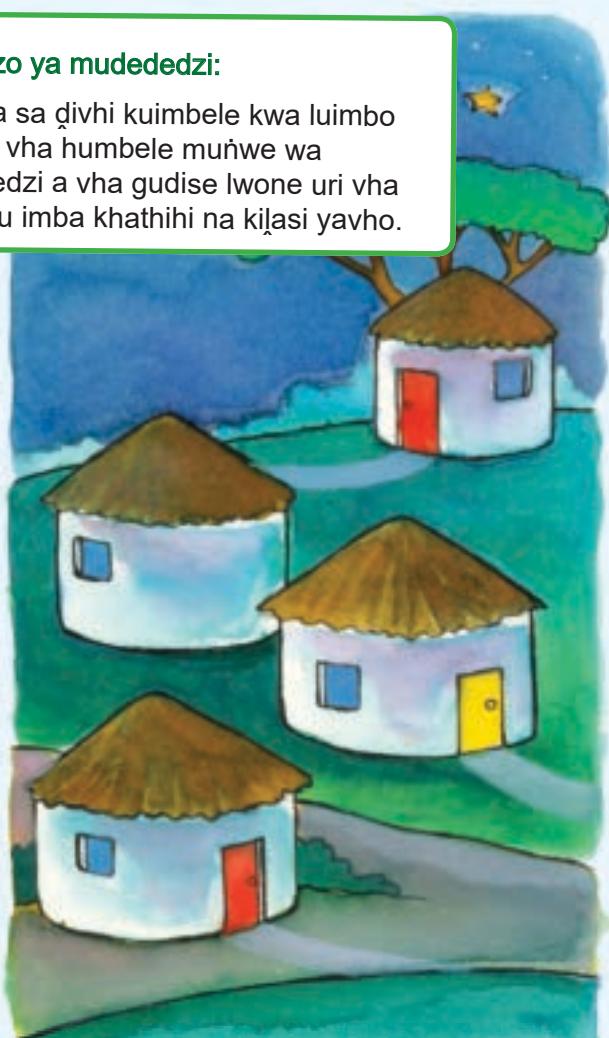
Mufunwa, shhh, ndi khe nyofho kule weee,

Ndau līvhanda līhulu jī a vhulungwa ḥamusi.

Khorasi

### Tsivhudzo ya mudededzi:

Arali vha sa ḫivhi kuimbele kwa luimbo ulu, kha vha humbele muṇwe wa vhadededzi a vha gudise lwone uri vha kone u lu imba khathihi na kīlasi yavho.



Kha ri ambe

Talutshedzani khonani yanu nga fhethuvhupo ha luimbo ulu. Zwi khou itea tshifhingade? Afho fhethu hu vhonala nga ndilade? Ni vhon a nga hu na mulalo kana a hu na. Ndi ḫoroboni kana midini ya mahayani? Madaka a vhonala nga ndilade? U swiṭwa ndi u itani?



Duvha :



Kha ri ḥwale

Dzhenisani zwiga zwa u vhala kha phara iyi u itela uri ni kone u vhala nga vhubvo ha luimbo ulu.

nga 1930 muñwe muimbi wa muzulu a no pfi solomon linda o vha ene wa u thoma u rekhoa luimbo ulu ngei johannesburg

Ni elelwe u shumisa lederedanzi kha madzina othe na khoma vhukati ha madzina.



luimbo ulu vha lu ḥea dzina ja mbube line ja amba ndau nga tshizulu

luimbo ulu ndi lwone lu no ḥivheswa kha nyimbo dzi no bva afrika

luimbo lwa the lion sleeps tonight lwo no rekhoziwaho na nga tshifura tshijapani tshipenishi na tshidenishi

Zwine na tea u elelwa.

**Madzina a no vhalea na madzina a sa vhalei**  
Arali ni sa koni u tshi vhala, a tshi na vhunzhi.  
Lavhelesani zwi tevhelaho.

| Vhuthihi     | Tshivhalo           |
|--------------|---------------------|
| mafhi        | mafhi manzhi        |
| swigiri      | swigiri nnzhi       |
| oili/mapfura | oili/mapfura manzhi |
| muṭavha      | muṭavha munzhi      |
| mađi         | mađi manzhi         |
| fuļauru      | fuļairi nnzhi       |
| muño         | muño munzhi         |

### U ditola

|   |  |  |
|---|--|--|
| Ndi a kona u vhala tshitoru nda ṭalukanya milaedza mihwlane.                    |  |  |
| Ndi kona u fhindula mbudziso dza tholokanyandivho dzi no yelana na mañwalwa.    |  |  |
| Ndi kona u kona u humbulela kufhelele kwa tshitoru.                             |  |  |
| Ndi kona u ṭalutshedza vhaanewa vha re tshitorini.                              |  |  |
| Ndi kona u anetshela tshitoru tshe nda vhala tshi tevhekana nga ngona.          |  |  |
| Ndi kona u pulanela tshitoru ndi tshi shumisa mepe wa mihibulo.                 |  |  |
| Ndi kona u ḥwala tshitoru tshi re na mathomo, mutumbu na magumo.                |  |  |
| Ndi kona u topola madzinazwao, madzina vhuluma na madzina a ngelekanyo.         |  |  |
| Ndi kona u topola madzina a no vhalea na madzina a sa vhalei.                   |  |  |
| Ndi kona u dzenisa zwiga zwa u vhala mafhungoni.                                |  |  |
| Ndi kona u ḥwala mafhungo a sa konđi (mafhungozwao).                            |  |  |
| Ndi kona u vhumba madzinambumbano nga u ḥanganya madzina mavhili.               |  |  |
| Ndi kona u pafesesa mafhungomatsivhudzi o ḥwalawaho kha khvara ya bugu.         |  |  |
| Ndi kona u ḥwala tsenguluso ya bugu.  |  |  |
| Ndi kona u wana mafhungomatsivhudzi a tshi bva kha ḥiñwalwa kana kha tshirendo. |  |  |
| Ndi kona u humbulela tshitoru ndi tshi shumisa mutevhe wa zwifanyiso.           |  |  |
| Ndi kona u ḥwala tshiñwalwa tsha dayari.  |  |  |
| Ndi kona u ḥwala sms.   |  |  |
| Ndi kona u ḥwala tshirendo.   |  |  |
| Ndi kona u ḥwala tshirendo tsha tshivhumbeo.                                    |  |  |
| Ndi kona u topola maipfi tshirendoni.   |  |  |
| Ndi kona u maipfi a re na pfanapheledzo tshirendoni.                            |  |  |
| Zwiñhevho:  |  |  |
| Zwiñhevho:  |  |  |



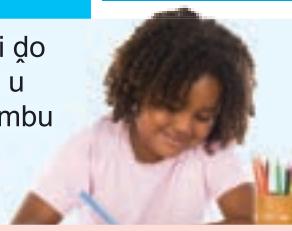


Kha ri ḥwale

Pulanani u ḥwala tshiṭori tshaṇu inwi muṇe. Wanani uri ni ḫo ḥwala nga ha mini tshiṭorini tshaṇu. Mapa wa mihungulo u re afho fhasi u itela u ḫea tshiṭori tshaṇu mathomo, mutumbu na magumo.

Zwino ḫadzani mapa wa mihungulo.

Duvha:



Vhaanewa ndi vhonnyi?

---



---



---

Fhethuvhupo ndi hufhio?  
Tshiṭori tshi bvelela ngafhi?

---



---



---

Ni ḫo ḥwala  
nga ha mini?

Hu khou bvelela mini?

---



---



---

Tsho fhela hani?

---



---



---

**Mathomo**

Thomani nga u amba uri hu khou bvelela mini mathomoni

---



---



---

**Mutumbu**

Bulani uri ho bvelela mini musi tshiṭori tshi tshi da vhukati.

---



---



---

**Zwi tevhelaho**

Bulani uri hu bvelela mini tshi no tevhela

---



---



---

Tshiṭori tshanga ḫne muṇe

**Magumo**

Tshiṭori tsho fhela hani?

---



---



---

Gerani siaṭari ji tevhelaho ni ite bugu. Kha khvara yayo, ḥwalani dzina ja bugu yaṇu. Ḫwalani dzina jaṇu nga fhasi ha dzina ja bugu ngauri ndi inwi muṛwali. Zwino ḥwalani tshiṭori tshaṇu tshi na mathomo, mutumbu na magumo.

**Musi ni sa athu vhala**

- Lavhelesani zwifanyiso na ḫohohi ni lingedze u humbulela uri maṛwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siaṭari ni wane uri ni ḫo vha ni tshi khou vhala nga mini.

**Musi ni tshi khou vhala**

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. Arali ni sa pfeſesi phara iyi, i vhaleeni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṭha.



NI DO NWALA NGA MINI?



MALUGANA NA MUÑWALI

Nwalani dzina lañu

Miñwaha yanu

Hune na dzula hone

8

KHAVARA  
Olani tshifanyiso hafha.



Liga ja 2: petani kha mutalo wa zwithoma.

Nwalani dzina la bugu hafha.

Nwalani dzina lañu hafha (Ndi inwi muñwali).

1

Liga ja 4: gerani kha mutalo nga murahu ha musi no sitepulara bugu yanu.

Liga ja 1: petani kha mutalo wa zwithoma.



5

4



.

Isani phandä na tshtiori tsahanu hafha.



Nwalani mutumbu wa tshtiori tsahanu hafha.

.

Olani tshifanyiso hafha.

.

Olani tshifanyiso hafha.



Olani tshifanyiso hafha.

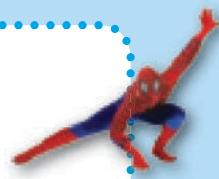


Thomani u ñwala tshiṭori tshañu inwi  
muñe hafha.



2

Olani tshifanyiso hafha.



Fhedzisani tshiṭori tshañu.

7

Išani phandā ñwala tshiṭori tshañu inwi  
muñe hafha.



Olani tshifanyiso hafha.



Olani tshifanyiso hafha.



Nwalaní urt hu bvelela mini magumoni a  
tshiṭori.

9

Z  
W  
ir  
en  
g  
o  
m  
u

## Thero ya 2: Ngoho na khumbulelwa

**Ngano****Themo ya 1: Vhege 5 – 6**

**17 Mutukana we a vhidzelela e "phele"!** 36

U dīvhadzwa ngano.  
U fhindula mbudziso dza phindulothopolwa dzi no kwama tshītori.  
Therisano nga tshītori: mulaedza, vhaanewa na fhetuhvhuop.  
U tambo litambwa lī no amba nga tshītori.  
Ndowedzo ya dīvhāipfī.

**18 Mutukana we a vhidzelela e "tshiendatshikhali!"** 38

U tambo litambwa lī no amba nga tshītori.  
Therisano na nyito ya u rīwala nga fhetuhvhuop, vhaanewa na puloto.  
U vhambedza ngano mbili.  
Vhagudi vha shumisa kuitele kwa u rīwala na fureme kha a dzudzanya tshītori tshavho.  
U rekhoda maipfi maswa na ḥhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñē.

**19 Thangi** 40

U dīvhadzwa thangi na maipfi a re midzi (matsinde).  
Zwine thangi dza vha zwone.  
Utopola thangi na u dzi shumisa kha u shandukisa zwine mafhuno a amba.  
U tambo Mutambo wa Tshikhali.  
Hu tshi shumisa mafhuno zwao na ndaelo.

**20 Mirero na Thangi** 42

Therisano nga zwine mirero ya amba zwone. U livhanya mirero na zwine ya amba.  
U dīvhadzwa mitshila.  
Zwine mitshila yo dōwelwaho ya amba.  
U topola mitshila na maipfi ane a vha midzi (matsinde).  
U shumisa mitshila migede mafhunoni.  
U rekhoda maipfi maswa na ḥhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñē.

**21 Tari lā mivhalavhala** 44

U vhala tshītori.  
Therisano nga vhaanewa vha zwipuka vha re na mvumbo dza vhathu, puloto na uri tshītori tshi nga fhela nga ndilade.  
U anetshela hafhu thevhekano ya zwiitei zwi tshi yelana na vhaanewa vho fhambanaho.  
Maipfi o shumiswaho mārwali.  
U ola "mepe" wa zwithu zwo iteaho tshītorini.  
Therisano ya tshigwada hu tshi humbulelwa uri tshītori tshi do fhela nga ndilade.



U nweledza thevhekano ya zwithu tshītorini hu tshi shumisa maipfi a no nga tsha u thoma, ha tevhela, nga murahu na tsha u fhedzisela.

**22 Zwe zwa tevhela** 46

U isa phanda na tshītori.  
U bveledza litambwa lā u sumbedza u aluwa ha puloto.  
U nweledza tshītori hu tshi tevhedzwa thevhekano ya zwiitei.  
U rekhoda maipfi maswa na ḥhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñē.

**23 U pulana tshītori** 48

U sumbedza maga o fhambanaho a tshītori ha tevhela u rīwala tshītori tshi tshi tou tevhekana ho sedzeswa mathomo, mutumbu na magumo.  
U rekhoda maipfi maswa na ḥhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñē.

**24 Thangi na mitshila** 50

U rera ngazwo, u zwi sumbedza na u zwi ḥalutshedza.  
Mutambo wa maipfi. Mbambe ya mitshila na thangi. U topola thangi na maipfi a re midzi.  
U vhumba mafhuno hu tshi shumisa maipfi a no bva kha mutambo.

**Maiwalwa a u funza**  
**Themo ya 1: Vhege 7 – 8**

**25 U vhala risipi** 52

U vhala risipi ya sajadi ya mitshelo.  
U wana mitengo ya thinganywa, u dzi topola na u topola zwishumiswa.  
U rīwala risipi dza zwiñiwa zwine zwa funeswa.  
U shumisa masalavhune.  
U topola masalamasumbi.  
U rīwala mafhuno hu tshi shumisa masalamasumbi.

**26 U shumisa masala** 54

U shumisa masalamasumbi – ino, iyi, iyo na ija.  
U rīwala mafhuno hu tshi shumisa masala masumbi.

**27 Ndi zwa nnyi?** 56

U topola na u shumisa masala masumbavhune.  
U nanga masala o teaho.  
U rekhoda maipfi maswa na ḥhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñē.

**28 Itani tshikukwana tsha phomphom** 58

U vhala mārwali a u funza.  
U fhindula mbudziso dza tholokanyondīvo dzi no kwama ndaela.

Therisano nga thevhekano na kushumiselwe kwa ndaelo.  
U fha ndaela dzi re khagala.  
Therisano nga matheriaja a no khou ḥodea na kuitele kwa zwithu.

U bveledza ndaela na matheriaja ane a bvaho kha mafhuno wa dayagiramu kha u ita khathuni ya tshikukwana.  
U shumisa mvetamveto kha u rīwala sethe ya ndaela.

**Maiwalwa a mafhungomatsivhudzi**  
**Themo ya 1: Vhege 9 – 10**

**29 Mafhundo a ri mini?** 60

U vhala atikili mbili dza gurannda.  
Hu sedzeswa ḥohō ya mafhundo, ḫuvha, phara ya marangaphanda na u shumisa zwa u tou vhona nga mañō na khephusheni.  
U fhindula mbudziso dzi no kwama mārwali u itela u wana ḥhalutshedzo dza zwithu na u kona u topola milayo.  
U shumisa ndongazwiga zwo teaho khathihi na kufhelele kwa mafhundo.

**30 U vhiga mafhundo** 62

U pulana na u ita mvetamveto dza gurannda hu tshi shumisa mbudziso dza "nnyi, līni na ngafhi".  
U amba nga mihibulo vhe kha tshigwada.  
U shumisa ndila dza u rīwala.  
U rīwala mafhungomaitei e kha tshifhinga tsho fhiraho.  
U rīwala atikili ya gurannda hu tshi shumisa milayo ya ḥohō ya mafhundo, ḫivhadzamūrīwali, nzw.  
U lugisa na u kumedza tshipitshi tsho disendekaho nga atikili ya gurannda.  
U lugisa notsi dza tshipitshi tshi no tea u rīwaliwa tshi kha tshifhinga tsho fhiraho.  
U shumisa vhunzhi.  
U rekhoda maipfi maswa na ḥhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñē.

**31 U ita tshipitshi** 64

Vhusevhedi ha kuvhigele kwa tshipitshi tshe tsha lugiswa.  
Vhunzhi  
Ditoleni.

**32 Nwalani tshītori** 66

U pulana u rīwala tshītori ho sedzwa vhaanewa, puloto, fhetuhvhuop na magumo.  
U rīwala tshītori itshi kha themphuleithi ya bugu yo tou geriwaho.





Kha ri vhale

Tshītori itshi ndi lungano lwa sialala. Ngano dza sialala ndi zwītori zwe vhathu vha anetshelana u bva kale. Zwītori izwi zwe vha zwi sa tou ñwaliwa zwi tshi tou anetshelwa vhathu lunzhilunzhi. Rōthe ri na ngano dza sialala na fōlokuñoo, zwidade, ngano dza phukha, ngano dza vhahali, ngano dza vhubvo na nyimbo dza sialala. Vhunzhi hadzo hu na milaedza ya tshipentshela.



Kalekale ho vhuya ha vha na mulisa wa nngu wa mutukana we a vha e na miñwaha ya fumi. Duvha liñwe na liñwe o vha a tshi lisa sambi ja nngu mavhuwa dzi tshi fula hatsi. Duvha liñwe na liñwe o vha a tshi dzula fhasi ha kuri kuthihi ku re kha ndunduma o tielela nngu dzawe. Musi tshifhinga tshi tshi ya a vho pfa e na vhumvumvu. Liñwe duvha a humbula u ñimvumvusa a mbo vhidzelela a ri, “Phele wee! Phele wee! Nthuseni! Phele i khou pandamedza nngu dzanga!

Musi vhathu vha kusi uku vha tshi pfa mukosi uyu, vha mbo bva vha tshi da u mu phalala, vha pandamedza phele iyi. Fhedzi vha tshi swika afha ndunduman ha si vhe na phele ine vha kona u i vhona. Tshe vha wana ho vha uyu mutukana we a vha sea.

“Inwi ñwana, ni songo vhidzelela ne ‘phele’ ngeno hu si na phele!” ndi muñwe wa vhenevha vhathu vha tshi mu kaidza zwenezwi vha tshi khou tsa ndunduma iyi.

Nga matshelo, mutukana a dovha a vhidzela, “Phele wee! Phele wee! Nthuseni! Phele i khou pandamedza nngu dzanga! Vhathu vha kusi uku vha tshi pfa mukosi uyu, vha mbo dovha hafhu vha bva vha tshi da u mu phalala, vha pandamedza phele iyi.

Musi vha tshi zwi vhona hafhu u ri a hu na phele vha ri khae, “Iwe mutukana, u tea u ñoda thuso musi hu na khombo ya vhukuma! U songo vhidzelela we ‘phele’ ngeno hu si na phele!”

Uyu mutukana a sokou ñwethuwa o vha lavhelesa vha tshi tsa ndunduma vha tshi ñuñuna lwavhuvhili.

Ho no fhela mađuvha nyana, uyu mutukana a vhona phele ya vhukuma i tshi khou nukhedzanukhedza heneffo sambini. A pfa o tshuwa vhukuma a mbo zhamba a ri, “Phele wee! Phele wee! Nthuseni!”

Fhedzi vhathu vha humbula uri u khou tambo ngavho u fana na zwīla kale Iwe na muthu na muthihi a si bve u ya u mu thusa.

Musi jo no kovhela, vhathu vha mangala uyu mutukana a sa vhuyi na nngu dzawe. Vha bva fulo ja u ya u mu ñoda vha mu wana a tshi khou vhovhola e eñehe.



“Ho vha hu na phele ya vhukuma! Yo ponda dziñwe dza nngu dzanga dziñwe dza shavha! Khezwi vhathu ni songo da na nthusa ngauri ndo vhidzelela ndi tshi ñoda thuso?” u ralo a tshi vhovhola.

Muñwe wa vhakalaha vha heneffha muđanani a lingedza u kwengweledza kutukana uku musi vha tshi khou humela hayani.

“Ri ño u thusa u ñoda nngu dzau dzo xelaho musi ji tshi tsha,” vha ralo vho kapea tshanda tshavho kha shađa ñawe. “Fhedzi ni tea u guda uri arali na dzulela u zwifha, a hu na ane a ño ni fulufhela ... na musi une na vha ni tshi khou amba ngoho!”



## Duvha:

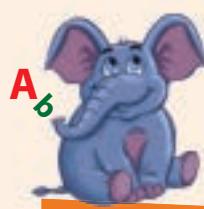


Kha ri ambe



Ndi nga mini hu songo vha na muthu we a da u thuso mutukana uyu?

Itani litambwa la tshitiori itshi. Hu tea u vha na mulisa, phele, nngu na vhatu vha si gathi vha tshitshavha.



Divhamaipfi

|   |   |   |   |   |   |   |   |   |   |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| g | u | n | g | u | l | a | p | i | b |
| r | m | n | b | z | x | q | w | u | i |
| t | s | h | u | w | a | m | e | r | c |
| n | v | h | o | v | h | o | l | a | b |
| z | ñ | w | e | t | h | u | w | a | i |
| x | z | w | i | f | h | a | i | b | d |
| v | h | i | d | z | e | l | e | l | a |
| w | e | s | e | i | s | a | g | o | i |



Kha ri nwale

Vhalani mbudziso idzi ni tangedzele ledere li re tsini na phindulo yone.

Ndi nga mini mulisa wa nngu o vhidzelela uri "Phele"?

- A O vha e na vhumvumvu a tshi khou todou ri vhatu vha mu mvumvuse.
- B O vha a tshi vhona u nga hu na phele.
- C O vha a tshi todou u zwifha.
- D O vha a tshi khou shushedza phele uri i shavhe.

Ndi nga mini vhatu vha afho mudanani vha songo tsha mu phalala musi a tshi vhidzelela?

- A Vho vha vhe masimuni vha tshi khou shuma.
- B Vho zwi dzhia uri u khou vha zwifhela hafhu.
- C A vho ngo mu pfa.
- D Vho vha vha tshi khou toda uri phele i ponde nngu.

Ndi ifhio kha thoho idzi ine ya nga vha yone i no tea itshi tshitiori?

- A Duvha le phele ya ponda nngu
- B Mulisa wa nngu wa kutukana
- C Mutukana we a lila u phalalwa
- D Lo tsha lo tou kelengende ndundumani

Pfunzo ya tshitiori itshi ndi ifhio?

- A Arali ni tshi toda thusa a ni nga wani vhaphalali.
- B Ni songo itesa phosho.
- C Arali wa dzulela u zwifha, a hu na ane a do u fulufhela na musi une wa vha u tshi khou amba ngoho.
- D Muthu u tea u fulufhedzea.



Kha ri vhale

Thabo o vha a tshi pfana na u vhidza maṭo a vhatu. O vha a tshi anzela u vhidzelela mashaka na dzikhonani uri vha ḋe vha vhone tshiendatshikhalani tshe a tshi vhone. “Idani ni vhone tshiendatshikhalani!” ndi ene a tshi vhidzelela, kana a ri “Nthuseni wee, hu na UFO yo kavhaho zwinozwino!” (UFO zwi amba “unidentified flying object”.)

Tshifhinga tshothe Thabo a tshi vhidzelela, vhatu vha ḋorobo iyi yoṭhe vho vha vha tshi gidimela henengeo uri vha vhone tshiendatshikhalani tsha hone. Fhedzi vha tshi mbo di wana hu si na tshithu. “tsho mbo di fhufha!” ndi ene a tshi vhudza vhatu.

Thabo o ita ngaurali lwa u thoma, Iwavhuvhili, Iwavhuraru – na lunzhilunzhi.

Zwino jiṇwe ḋuvha, a vhone tshiendatshikhalani tsha vhukuma. “Na mmbuyela!” ndi ene a tshi vhidzelela. “Tshiendatshikhalani tsho kivha mudavhini. Vhatu ṭavhanyani ni thusel!”

Fhedzi ha si vhe na ane a mu phalala.

Khathihi fhedzi, ha mbo tsa munna asili mudala a ri kha Thabo, “Ndi khou humbela thuso ya piṭirolo na zwiliwa zwa u fha vha muṭa wanga. Vhana vhanga vha khou ḍoda zwiliwa nga u ṭavhanya! Ri diseleni maṭari manzhi u ya nga hune na nga konal!”

“Na mmbuyela!” ndi Thabo a tshi tshema. Hu na vhatu vhasili vha re na nḍala ngeno mudavhini!”

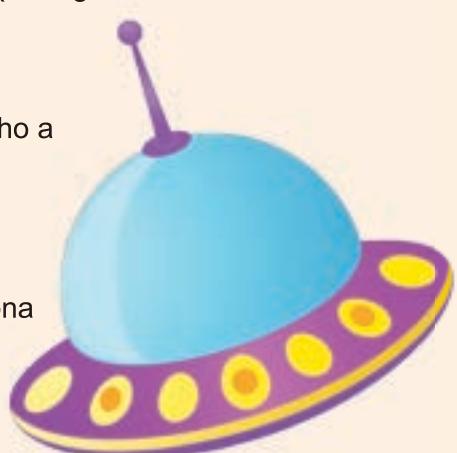
Fhedzi ha si vhe na ane a mu phalala.

Zwenezwo zwa ita uri Thabo a gidime na miri a tshi fhlula maṭari u bva afho a gidimela giratshini u renga piṭirolo. Ula munna asili a takala vhukuma.

Thabo a mbo fhasi vhudzuu, o vha a songo neta zwone ngeno tshiila tshiendatshikhalani tshi tshi mbo di takuwa, asitshila!

“Ndi mini tshiila Thabo?” ndi mme awe vha tshi vhidzelela musi vha tshi vhone tshiila tshiendatshikhalani tshi tshi khou swatiimela.

“Zwi ḋo thusa mini naho nda vha ṭalutshedza, Mmawe?” Ndi Thabo a tshi vhudzisa. “Vha nga si vuwe vho nkholwa musi.”





Duvha:



Kha ri ambe

Itani jitambwa ja tshitiori itshi. Hu tea u vha na munna asili, vhana vhasili, Thabo na mme awe.

Tshitiori itshi tshi fana ngafhi na tsha "Mutukana we e "Phele!"?



Kha ri nwale

Elekanyani nga zwitiori izwi vhuvhili hazwo ni dadze thebułu.

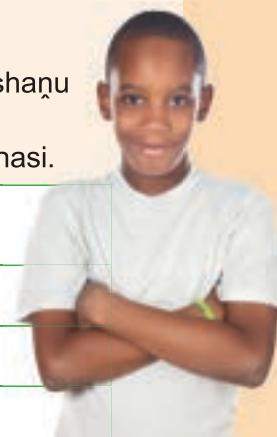


| Tshitiori   | Muanewa muhulwane ndi nnyi? | Puloto ndi ifhio? | Mulaedza wa tshitiori ndi ufhio? |
|---|-----------------------------|-------------------|----------------------------------|
| Mutukana we a vhidzelela e "Phele"!               |                             |                   |                                  |
| Mutukana we a vhidzelela e "Tshientatshikhalani!" |                             |                   |                                  |

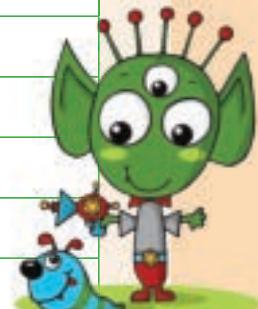


Kha ri nwale

Zwino nwalanai tshitiori tshañu tsha maipfi a no swika 120 tshi no amba nga musidzana kana mutukana we a lila thuso. Thomani nga u nwala tshitiori tshañu kha bammbiri ja mvetamveto ni humbele khonani yanu uri a tshi tole. Ni kone u tshi nwala nga vhuronwane na vhudele tshikhalani tshi re afho phasi.



|  |  |  |
|--|--|--|
| Thoho ya tshitiori tshañu                          |  |  |
| Uyu muthu u vhadzilela a tshi ri mini?             |  |  |
| Hu bvelela mini dñvha line ha sa vhe na muphalali? |  |  |
| Mvelelo dza hone ndi dzifhio?                      |  |  |
| Mulaedza kana theroy a tshitiori ndi ifhio?        |  |  |





### Thangi ndi mini?

Thangi a si ipfi lo fhelelaho. Ndi tshipida tsha ipfi tshi no tumiwa mathomoni a ipfi lo fhelelaho (kha tsinde la/mudzi wa ipfi). Thangi iñwe na iñwe i na zwine ya amba. Musi thangi yo tumiwa kha tsinde la/mudzi wa ipfi, i shandula zwine ipfi ilo la amba.



Kha ri ite nyito

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini musi ri tshi tuma thangi kha tsinde la ipfi? Ipfi liswa li vho amba mini?

|        |                         |
|--------|-------------------------|
| Thangi | Tsinde la/mudzi wa ipfi |
| ku-    | -tukana > kutukana      |

Thangi dzi tevhelaho dzi amba mini?

| Thangi | Thalutshedzo              |
|--------|---------------------------|
| ku-    | tshiñuku                  |
| ka-    | tshivhalo                 |
| li-    | tshihulwane               |
| di-    | nyito i tea kha muñe wayo |
| ra-    | mudzia/muñe wa            |

Tangedzelani thangi kha liñwe na liñwe la maipfi aya. Ni kone u talela tsinde la ipfi.



Kha ri ñwale

kudido

ramaano

ditshea

kuđu

lisidzana

dithavha

liri

kavhili

ramilayo

kararu

lidu

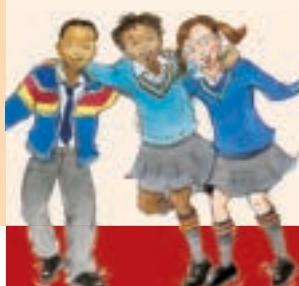
diruma



Tumani thangi kha maipfi o talelwaho nga fhasi u itela uri maipfi ayo a yelane na ayo mañwe o swifhadzwaho.

Kha ri ñwale

Vha dzula nduni ku re tsini na thavha.



O rengela ene muñe rokho.



Khotsi awe vho renga goli lihulwane.

Malume anga vha pfi mabindu ngauri ndi **mudzia mabindu**.

O tshea ene muñe nga lufhangá.



Kha ri diphine

Kha ri tambe mutambo wa tshikhalani. Shumisani madaisi na zwiwayi ni tshi tamba, ni thuntshelle tshikhalani ni kha nomboro ya 1.





Kha ri ambe

Ambani uri ni vhona u nga mirero iyi i amba mini. Talani mutalo u tshi bva kha murero u tshi ya kha ḥhalutshedzo yawo kha kholomo i re kha tshanda tsha u ja.

Mirero ndi kuambele kupfufhi kune kwa ri nea mulaedza wa tshipentshela.

Mulomo a u ḫalelwina  
nga mulambo.



U naka a hu fani  
na u dihwa.

Mutsinda ndi khwiñe,  
shaka ndi bulayo.

Mutshetshete wo  
beba muṭanzwa.

Tshi na phepho a tshi  
sumbedzwi mulilo.



Muthu a tshi ḫoda tshithu u tou ḫishumela  
nga ene muñe.

Mutsinda u a u fara zwavhuđi u  
fhira shaka jaū.

Muthu ane a u ḫivha a nga u thusa  
a sa sedzi zwine wa vha nazwo.

Muthu wa mazuwo ha kundwi nga tshithu.

Muthu o nyadzeaho (mubebi) u fhedza o vha  
na ḫwana a re na vhuimo vhutshiloni.



### Mitshila ndi mini?

Mitshila i fana na thangl, zwi  
fħambana fħedzi ngauri i  
tumiwa i tsħi tevhela midzi  
kana matsinde a maipfi u  
itela u sħandula zwine ipfi ja  
amba.

Tsumbo:

-fulu zwi amba "zwinzhi",  
zwine zwa amba uri  
dakalofulu zwi amba dakalo  
linzhi.



Midzi iyi i amba mini?

| Mudzi | Thalutshedzo  |
|-------|---------------|
| -fulu | zwinzhi       |
| -lume | tsha tshiduna |
| -ela  | itela nyito   |



Duvha:



Kha ri ḥwale

Talelani maipfi a re midzi kana matsinde.  
Ni tagedzele mitshila i re magumoni a maipfi aya.

khombofulu

ndoulume

thusana

imbela

ndoukadzi

mukukulume

gemofulu

mbudzana

gumofulu

khosana

shumela

malume

shangoni

shangoni

rengisa

bikela

budzwana

dakalofulu

rumana

khambana

Nangani maipfi maṭanu kha ayo ni a shumise mafhungoni.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |

Nangani ipfi ḥone, ni ḥume mutshila wa **-ana** ni kone u ḥwala ipfi ḥiswa afho tshikhali.

|        |  |
|--------|--|
| khumba | Mvula yo na. Ndi hone _____ dzi tshi<br>do ḥala.               |
| fara   | Ni tshimbile no _____ musi ni tshi<br>pfuka bada.              |
| budzwa | Kholomo ya mboho ndi budzwa ya tsadzi yone ndi _____           |
| londa  | Riṇe sa mashaka ri tea u _____                                 |
| mbudzi | Ro ya bulasini ra vhaba hu na _____<br>nnzhi dza mavhalavhala. |
| thusa  | Vhana vha kiłasi yashu vha khou _____<br>u ḥwala tshuñwahaya.  |





Kha ri vhale

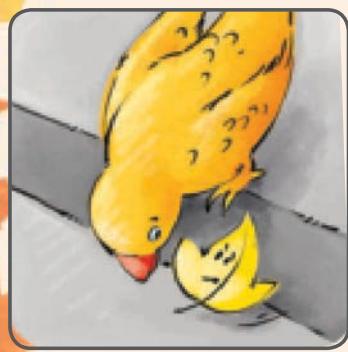
Kha ngano nnzhi dza sialala zwipuka zwi tshila sa vhathe. Vhalani tshiṭori itshi ni elekanye nga vhabvumbedza vha zwipuka.



Ho vha hu na muri ngadeni. Muya wa thoma u vhudzula, kuṭari kuṭuku kwa thoma u dzinginyea.



Kwa wa. Kwa wa ku tshi tsa, asikuļa, u vhuya u swika ku tshi wela n̄tha ha hatsi phasi ha muri. Ho vha ho dzula tshimange heneho hatsini. "Ri a vusa iwe kuṭari kudala kuṭukuṭuku," hu amba tshimange. "Ri nga tambarothe?"



Kuṭari kwo vha ku tshi ḥodou fhindula uri ee, musi maya u tshi dovha wa vhudzula. Vhudzuu! maya wa vhudzula, wa hwala kuļa kuṭari, kwa gonya, kwa gonya, asikuļa makoleni. Muya wa ku hwalela kulekule. Wa swika wa ku posa tsini na bada, kwe puṭaa zwavhuđi.



"Ri a vusa iwe kuṭari kuṭukuṭuku kwaṭada," hu amba tshinoni tshe tsha vha tshi tsini na bada. "Ri ḥo dzula rothe?" "Hezwi zwithu ndi zwiñhevho," hu amba kuṭari kuṭukuṭuku. "Tshimange tsho ri ndi mudala. Zwino tshinoni tshi ri muvhala wanga ndi ḥada. Ndo ḥada a thi tsha ḫivha muvhala wanga!"

Kuṭari kwo vha ku tshi kha ḫi ri ku a vhudzisa tshinoni musi maya u tshi dovha wa vhudzula. Vhudzuu! maya wa vhudzula, wa hwala kuļa kuṭari, kwa gonya, kwa gonya, asikuļa makoleni. Muya wa ku hwalela kulekule. Wa swika wa ku posa mudavhini muhulu, kwe puṭaa zwavhuđi.

Ho vha hu na kholomo mudavhini, dzi tshi khou fula hatsi. Iñwe ya idzi kholomo ya ḥa tsini na kuṭari. "Moo," hu amba kholomo. "Ri a vusa kuṭari kuṭukuṭuku kwa tshitopana."

"Hezwi zwithu ndi zwiñhevho," hu amba kuṭari kuṭukuṭuku. "Tshimange tsho ri ndi mudala, tshinoni tsha ri muvhala wanga ndi ḥada. Zwino kholomo i ri muvhala wanga ndi tshitopana. Ndo ḥada a thi tsha ḫivha muvhala wanga!"

Kwo vha ku tshi kha ḫi ri ku a vhudzisa kholomo musi maya u tshi dovha wa vhudzula. Vhudzuu! maya wa vhudzula, wa hwala kuļa kuṭari, kwa gonya, kwa gonya, asikuļa makoleni. Muya wa ku hwalela kulekule. Wa swika wa ku posa n̄tha ha thavha khulu.

### Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ḥohoh ni lingedze u humbulela uri marwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siṭari ni wane uri ni ḥo vha ni tshi khou vhala nga mini.

### Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfectes phara iyi, i vhaleleni hafhu n̄ga u tou ongolowa. I vhaleleni n̄tha.



Duvha:

M A I P F I

M  
A  
S  
W  
A



Kha ri ambe

Ndi mini tsho itaho uri kuṭari ku we murini?  
Kuṭari kwo tshimbila hani ku tshi bva kha tshipuka tshiñwe  
ku tshi ya kha tshiñwe?

Ndi nga mini muñwali a tshi shumisa ipfi "vhudzoo"?  
Hu na zwiñwe zwitɔri zwine na zwi ñivha zwine khazwo zwipuka  
zwa amba?  
Ni vhona u nga hu ño bvelela mini tshi no tevhela tshitɔrini itshi?  
Ni vhona u nga tshitɔrini itshi tshi ño fhela nga ndilade?



Kha ri ite nyito

Olani ndila ye kuṭari kwa tshimbila ngayo u bva murini u swika  
kha kholomo.



Kha ri ñwale

Zwino ḥalutshedzani zwe na ola ni tshi shumisa maipfi a no ri:  
"tsha u thoma, "ha ña", "nga murahu" na "tsha u fhedzisela".

Tsha u thoma kuṭari kwo

Ha ña he kwa

Nga murahu

Tsha u fhedzisela

MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha



Kha ri vhale

Kha ri vhone uri tshiṭori tshi fhela nga ndilade



Kuṭari kwa lala heneffo tshifhinga nyana. Ha mbo swika mbudzi. "Ri a vusa kuṭari kuṭukuṭuku kutswuku," hu amba mbudzi. "Wo ḳa u dzula na nne ngeno thavhani?" Hezwi zwithu ndi zwiñwewho," hu amba kuṭari kuṭukuṭuku. "Tshimange tsho ri ndi mudala, tshiṇoni tsha ri muvhala wanga ndi ḳaḍa kholomo ya ri muvhala wanga ndi tshitopana. Zwino mbudzi i ri muvhala wanga ndi mutswuku. Ndo ḳaḍa a thi tsha ḫivha muvhala wanga!"



Kuṭari kwa sokou lala heneffala ku sa tsukunyei. "Ri a vusa kuṭari kuṭukuṭuku kwa buraunu," hu amba nguluvhe. "Ndo ḳodou u ḳa zwenezwino. Ndi muya we wa u ḫisa fhano?" "Hezwi zwithu ndi zwiñwewho," hu amba kuṭari kuṭukuṭuku. "Tshimange tsho ri ndi mudala, tshiṇoni tsha ri muvhala wanga ndi ḳaḍa kholomo ya ri muvhala wanga ndi tshitopana, mbudzi ya ri muvhala wanga ndi mutswuku. Zwino nguluvhe i ri muvhala wanga ndi buraunu. Ndo ḳaḍa a thi tsha ḫivha muvhala wanga!"



Kha ri ite nyito

Khathihi fhedzi kuñwe kutukana kwa mbo ḫi vhone kuṭari kwa ku doba. "Kha vha vhone," u amba na mme awe. "Kha vha vhone kuṭari kwa muvhala wa musuku khokwu. Kha vha vhone aya mañwe maṭari. A na muvhala mudala na wa ḳaḍa na wa tshitopana na mutswuku na wa buraunu na wa musuku." "Ee," hu amba mme awe. "Zwino vhunga tshilimo tsho fhira, maṭari a na mivhala ya tshifheffo."



Itani ḫitambwa ḳa tshiṭori itshi. Hu tea u vha na vhatambi vha ṭahe:

- Muthihi a vhe kutari
- Vhañwe vha vhe zwipuka na tshiṇoni
- Muthihi a vhe kutukana
- Muthihi a vhe mme
- Tsha u fhedzisela, muthihi a vhe muanetsheli

Muanetsheli u ḫalutshedza mafhungo ane a sa ḫo ambiwa nga zwipuka, tshiṇoni, kutukana, mme na kuṭari.



Duvha:



Kha ri ñwale

Kuṭari ku amba na zwipuka zwingana? Zwi ñwaleni kha mutevhe ni ambe uri tshipuka tshiñwe na tshiñwe tsho ri mini kha kuṭari.

| Tshipuka | Tsho ri mini kha kuṭari? |
|----------|--------------------------|
| 1        |                          |
| 2        |                          |
| 3        |                          |
| 4        |                          |
| 5        |                          |

Kutukana kwo amba mini malugana na muvhala wa kuṭari?

Mme a uku kutukana vho fhedza vho ku vhudza mini malugana na muvhala wa kuṭari?

Ni vhona u nga itshi tshiṭori ndi tsha vhukuma? Ngani?

Ni vhona u nga tshiṭori itshi tsho bvelela nga ñwedzi ufhio? Ndi nga mini ni tshi ralo?



## Kha ri ambe

Lavhelesani tshitoritsha kutari hafhu.

- Ambani uri tsho thoma hani.
  - Bulani uri tsho fhela nga ndila ifhio.



Kha ri nwale

Olanı tshifanyiso tsha u sumbedza kuthomele kwa tshitɔri itshi ni kone u ንwala phara nga ha kuthomele kwatsho.

Thomani nga u አውላ  
tshiṭori sa mvetomveto ni  
kone u humbela khonani  
yaṇu uri a tshi dzudzanye.  
Tshi አውለኒ nga  
vhuronwane zwikalani  
zwi re afho fhasi. Tshiṭori  
tshaṇu tshi tea u vha  
tsha vhulapfu ha maipfi a  
re vhukati ha 120 na 140.



Duvha:



Kha ri ite nyito

Olani tshifanyiso tshi no sumbedza uri ho bvelela mini kha kuṭari musi ku tshi khou vhudzulwa nga muya ni kone u ḥwala phara nga zwa bvelela kha mutumbu wa tshiṭori.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |

Olani tshifanyiso tsha kufhelele kwa tshiṭori ni kone u ḥwala phara nga kufhelele kwatsho.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |



Kha ri ite nyito

Vhalani mirero ni ambe nga zwine ya amba. Olani zwifanyiso zwa u sumbedza mirero iyi. Tsha u fhedzisela, ንwalani fhungo ni tshi sumbedza zwine murero muñwe na muñwe wa amba.

1

Tshe mulomo wa amba ndi tshe mbilu ya ambavho.



2

A hu na khali i no fa i songo bika.



3

Ntsa ya la muñawa a i humi.



Duvha:

## Mbambe ya mitshila na thangi



Kha ri diphine

Zwino lingedzani u ita mbambe ya mitshila na thangi. Itani mbambe na khonani yanu. Wanani uri ndi nnyi a no do t̄avhanya u wana na u talela thangi kana mitshila.



Kha ri nwale

Nangani maipfi a no bva tshifanyisoni ni a shumise kha u vhumba mafhungo.

|  |  |  |
|--|--|--|
|  |  |  |
|  |  |  |
|  |  |  |
|  |  |  |
|  |  |  |



Kha ri vhale



Dzhielani nzhele  
uri ndaela iñwe  
na iñwe i thoma  
nga jiti.



Kha ri ñwale



## Risipi ya saladi ya mitshelo

Zwishumiswa (T̄hinganywa)

Maapula a 2

Zwilebula zwa 2 zwa swigiri

Miomva ya 2

Papawe la 1

Swiri la 1

Tshienge tsha 1

### Kuitele

1. Swotolani maapula ni a tshetshekanye a bve dzikhubu.
2. Tshetshelelani miomva.
3. V̄hadani papawe ni li tshetshekanye li bve dzikhubu.
4. V̄hadani tshienge ni tshi tshetshekanye tshi bve dzikhubu.
5. Tanganyisani mitshelo iyi k̄ha bawele.
6. Hamulelani swiri.
7. Shelani dzhusi nt̄ha ha saladi.
8. Nunedzani swigiri.

Ni nga shumisa vhugai kha u ita saladi ya mitshelo?

| Rannda          | Senthe |
|-----------------|--------|
| R1,50 muthihi   | .....  |
| R2,00 lithihi   | .....  |
| R6,00 tshithihi | .....  |
| R4,00 lithihi   | .....  |
| Thanganyelo     | .....  |



Duvha:



Kha ri nwale

Zwino nwalani risipi yanu inwi muqe ya zwiliwa zwine na zwi funesa.



Kha ri ite nyito

Vhalani fhungo linwe na linwe, ni tagedzele lisala line na nga li shumisa vhuimoni ha Madzina a muvhala **mutswuku**.

**Musidzana** u dzula Durban.

|     |          |      |     |        |       |
|-----|----------|------|-----|--------|-------|
| nne | iwe/inwi | riñe | ene | tshone | vhone |
|-----|----------|------|-----|--------|-------|

**Mutukana** ndi mutambi wa bola wa biko.

|     |          |      |     |        |       |
|-----|----------|------|-----|--------|-------|
| nne | iwe/inwi | riñe | ene | tshone | vhone |
|-----|----------|------|-----|--------|-------|

**Ntakadzeni na Peter** vha pfana na u tamba bola tshikolo tshi tshi bva.

|     |          |      |     |        |       |
|-----|----------|------|-----|--------|-------|
| nne | iwe/inwi | riñe | ene | tshone | vhone |
|-----|----------|------|-----|--------|-------|

**Mmbwa** i pfana na u bambela mulamboni.

|     |          |      |      |        |       |
|-----|----------|------|------|--------|-------|
| nne | iwe/inwi | riñe | yone | tshone | vhone |
|-----|----------|------|------|--------|-------|



Risipi ya

Zwishumiswa thimbanywa

|  |  |
|--|--|
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |

Kuitele

|  |  |
|--|--|
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |



Kha ri ñwale

Ñwalani maipfi o teaho  
fhetu ho teaho.



\_\_\_\_\_ ndi dzhasi ļanga.



\_\_\_\_\_ ndi ñwedzi.



\_\_\_\_\_ ndi tshiṭaraṭa tshine nda dzula khatsho.



\_\_\_\_\_ ndi gungwa.



\_\_\_\_\_ ndi tshiṭaraṭa tsha  
Biko Road.



\_\_\_\_\_ ndi baisigiri yanga.



Kha ri ñwale

Ñwalani mafhungo maṇa maṇwe na maṇwe a no  
sumbedza ļisumbaafha na ļisumbafha.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |



Duvha:

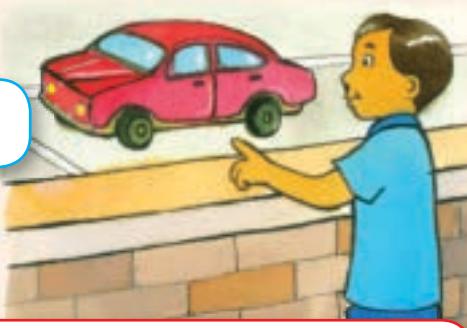
Shumisani masala masumbi ni tshi langiwa nga vhukule (tsini kana kule).

Sumbedzani **fhano**, **afha**, **afho** na **fhala**.



\_\_\_\_\_ ndi tshimange tshanga.

\_\_\_\_\_ ndi rokho yanga.



\_\_\_\_\_ ndi zwimange zwanga.

\_\_\_\_\_ ndi modoro wa mudededzi wanga.



\_\_\_\_\_ ndi ɳaledzi.

\_\_\_\_\_ ndi mimodoro.



Kha ri nwale

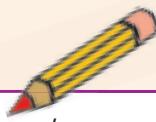
Ńwalani mafhungo maṇa maṇwe na maṇwe ane mavhili ao a thoma nga **iyi** na  
nga **itshi** na maṇwe mavhili a no thoma nga **ila** na nga **tshiła**.

|  |  |  |
|--|--|--|
|  |  |  |
|  |  |  |
|  |  |  |
|  |  |  |
|  |  |  |

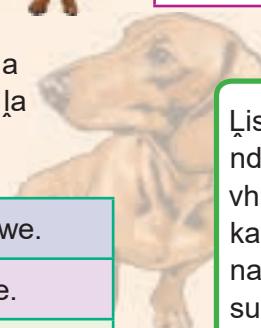


Kha ri ንwale

Talelani masala one mafhungoni aya.

Heyi ndi thuthuthu **yawe/ya ene**.Mođoro **wavho/wa vhone** khoyu.Iyi ndi bolopheni **yanu/ya inwi**?Hetshi ndi tshikolo **tshashu/tsha riñe**.Heļi ndi dzhasi **lawe/la ene**.Iyi ndi founu **yanu/inwi**?Iyi mmbwa ndi **yanga/nne**.Ndi **tshawe/ene**.Ndi **zwavho/vhone**.Ndi **tshañu/inwi**.Ndi **zwashu/riñe**.Ndi **tshawe/ene**.Ndi **tshanga/nne**.Mmbwa ndi **yanga/nne**.

Kha ri ንwale

Vhambedzani mafhungo a re kha tsha monde na mafhungo a re kha tsha u ላ are na masala masumbavhune one.

Lisala lisumbavhune  
ndi ipfi ሌine ላ sala  
vhuimoni ha dzina  
kana ላ shuma  
na dzina ዘ tshi  
sumbedza vhune.



Hoyu ndi mođoro washu.

Ndi tshawe.

Hetshi ndi tshisibe tsha Nomsa.

Ndi yawe.

Heyi ndi mmbwa yanga.

Ndi dzañu.

Hedzi ndi bugu dza khonani yanga.

Ndi dzawe.

Heyi ndi hemmbe ya Takalani.

Ndi washu.

Hedzi ndi bugu dzañu.

Ndi yanga.

Shumisani masalamasumbavhune mitaladzini i si na tshithu tsini na mafhungo.

Shumisani maipfi a tevhelaho uri a ni thuse.

dzavho

yawe

yashu

zwawe

Ndi mođoro wa John. Ndi wawe.

Hedzi ndi bugu dza vhatukana.

Heyi ndi rokho ya Ann. Ndi

Ndi \_\_\_\_\_.

Heyi ndi goloi ya riñe. Ndi

Hezwi ndi zwienda zwa Jim. Ndi

Heyi ndi founu ya Takalani. Ndi

Heyi ndi bulasi ya vha hoyu muña. Ndi



Kha ri nwale

Livhanyani  
mafhungo a re kha  
kholomo ya u thoma  
na a re one a re kha  
kholomo ya vhuvhili.  
Lavhelesani maipfi o  
talelwaho nga fhasi.  
Mafurase matswuku  
a do ni thusa u  
nanga masala one  
ane na do thoma  
ngao mafhungo.



## Kha ri diphine

**Nne** na vha hashu a ri dzuli Makhado.

**Maria** ha iti tshunwahaya nga madekwana.

**Mmbwa** ya hashu a i li khovhe.

**Inwi** a ni tambi tshese nga masiari.

**Ntakadzeni** ha bambeli tshikoloni.

**Vhana** a vha pfani na maapula.

**Nne** a thi na tshifuwohaya tsha mmbwa

**Mukomana wanga na nne** a ri edeli  
nga awara ya 8 (malo).

Ene u tamba thenisi.

Inwi ni tamba bola.

Vhone vha pfana na maswiri.

Riñe ri dzula Makhado.

Ene u vha a tshi khou talela TV.

Yone i la marambo.

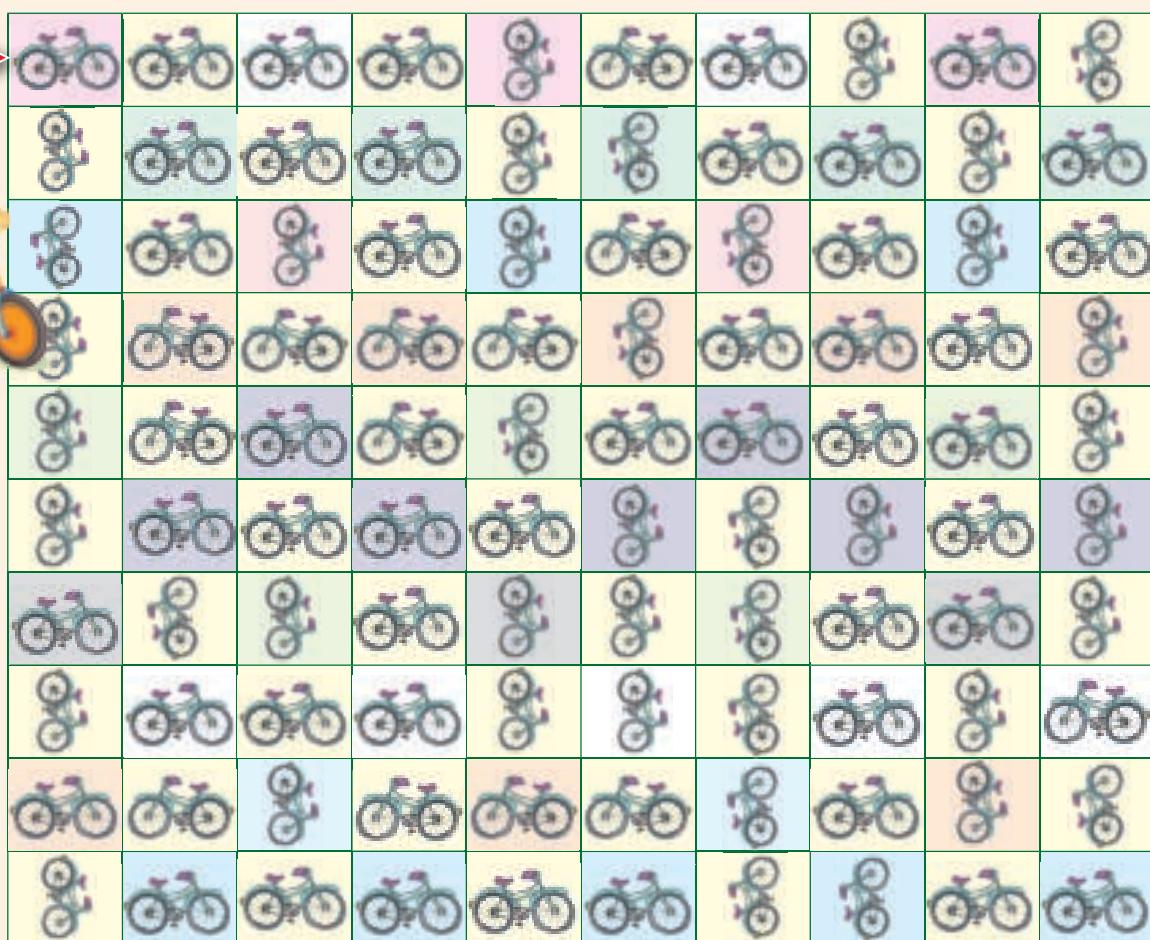
Riñe ri edela nga iri ya 9.

Nñe ndi na ndou.

Thusani Jim uri a wane ndila ya u ya hayani. Ni tea u tshimbila no livha he baisigiri ya sedza hone u itela u mu thusa u wana ndila kha meizi (mukwita).



MATHOMO



# Itani tshikukwana tsha phomphom



Kha ri ambe

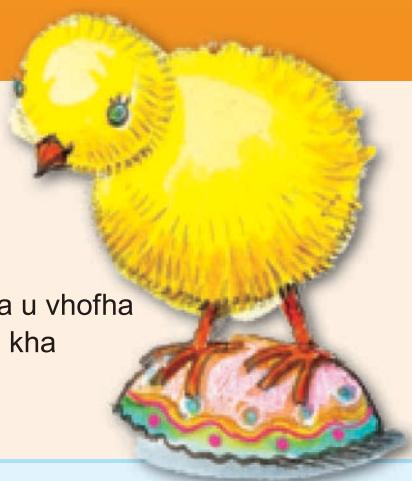


Kha ri ite nyito

Vhalani ndaela ni kone u ḥalutshedza khonani yaṇu uri ni tea u ita mini kha u khavhisia tshikukwana itshi.

## Zwine na tea u vha nazwo

Tshikate tsha wuļu ya u luka  
Tshifhūtabibi tshithihi kana luđaraṭa lwa u vhofha  
Maṭo, mulomo na milenzhe zwi no bva kha  
siaṭari ja zwigeriwa  
Guļuu i no fara



## Kuitelwe kwa phomphom

Olani zwitendeledzi zwihulwane zwivhili, zwi no fana kokotolo, kha tshipida tsha khadibodo. Zwi gereni.

Olani zwitendeledzi zwiṭuku zwivhili nga ngomu ha zwitendeledzi zwihulwane. Zwi gereni, u itela uri zwitendeledzi zwaṇu zwihulwane zwa khadibodo zwi vhe zwo no vha na mabuli vhukati

Nambatedzani zwitendeledzi izwi zwivhili, ni zwi pombe nga wuļu ya ḥada i tshi fhira kha buli ni tshi i tanda u mona na zwitendeledzi nga nn̄da u swika zwo no tandiwa tshoṭhe. Ni nga shumisa vhutambo vhuvhili kana vhuraru u itela u pomba zwitendeledzi nga u ḥavhanya.

Ni tshi shumisa tshigero tshi no fhira, gerani wuļu memeni dza zwitendeledzi izwi zwivhili.

Tomani tshifhūtabibi kana vuđaraṭa ha u vhofha uri ni ite milenzhe ya tshikukwana.

- Lunzhedzani luđali lwa wuļu vhukati ha zwitendeledzi zwa khadibodo ni vhofhe zwi khwaṭhe. Vhofhani mapfundu mavhili, ni kone u bvisa magaraṭa.
- Zwino itani phomphom ḥukhu nga zwiļa zwitendeledzi zwiṭuku. Itani zwi no fana na zwa u thoma nga nn̄da hauri phomphom iyi a i ḥodi milenzhe.

## Zwino itani tshikukwana tshaṇu

- Nambatedzani phomphom mbili nga guļuu.
- Petani tshifhūtabibi kana luđaraṭa lwa u vhofha uri ni ite milenzhe mivhili ya tshikukwana.
- Gerani milenzhe, maṭo na mulomo zwi tshi bva kha siaṭari ja zwigeriwa ji re murahu ha bugu yaṇu.
- Nambatedzani izwi zwithu kha phomphom dzanu nga guļuu.

Kha ri ḥwale



|  |  |
|--|--|
| Rinani tshikukwana tshaṇu dzina.                       |  |
| Ni fanela u vha na mini uri ni kone u ita dziphomphom? |  |
| Ndi nga mini ni tshi tea u vha na guļuu?               |  |



Duvha:

## Tshikukwana tsha kubogisi kwa makumba



Kha ri ite nyito



Ni nga shumisa maipfi a tevhelaho uri a ni thuse.

pennde

Kubogisi kwa makumba

nga nn̄da

nga ngomu

geredzelani

tshigero

Ni tea u vha na matheriala?

zwivhumbeo zwa ḥofunderaru (thiraiengele)

|  |  |  |
|--|--|--|
|  |  |  |
|  |  |  |
|  |  |  |

Ndaela

1

2

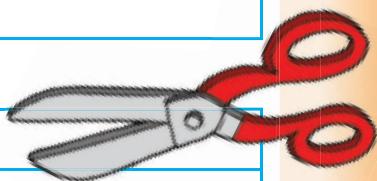
3

4

5

6

7



A

## DENZHE LA VHANA

Dzina ja gurannda

Duvha

22 Lambamai 2015

## Nwana wa miñwaha ya 11 u andadza bugu ya u bika

Thoho ya mafhungo

Zoe Bain Nđivhadzamuvhigi



Phara i re marangaphanda

**J**ack Witherspoon u fana na mutukana muñwe na muñwe a re na miñwaha ya 11. U tamba nga tshikeitibodo, u tamba bola ya milenzhe nahone u pfana na u bika.



Kha ri ambe

Vhalani atikili A na B vhuvhili hadzo. Musi ni kha tshigwada, ambani nga idzi atikili. Ambani nga phindulo dza mbudziso dzi tevhelaho.

Thoho dza mafhungo ndi dzifhio nahone dzi kunga dzangalelo lashedu nga ndila ifhio?

Ndi zwifhio zwi re kha phara ya u thoma nahone zwi kunga dzangalelo lashedu nga ndilade?

Atikili iñwe na iñwe i khou amba nga mini?

Atikili iñwe na iñwe i amba nga zwiitei zwifhio?

Fhedziha Jack, we a fhedza miñwaha minzhi tshee a bebwa a tshi khou lwa na vhuhota, u kha di tou bva u andadza bugu yawe ya u bika ya u tou thoma i no pfi “*Twist it up*”.

Jack u thoma u takadzwa nga u bika e na miñwaha ya sumbe musi we a fhedza tshifhinga tshilapfu e sibadela. O vha a tshi anzela u talela mbekanyamushumo kha thelevishini ya henengei sibadela, ha vha hone he a tangana hone na tshanele ya *Food Network*.

A thoma u diitela risipi dzawe ene muñe zwenezwi e sibadela, a ri musi a tshi vhuya hayani, a thoma u dzi edzisa.

Bugu ya Jack i khou rengiwa liphasini lothe, nahone u ita kosekose ya tshelede i no bva kha thengiso ya bugu a i fha vhana vha vhashai uri i vha thuse musi vha tshi lwala.

## Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani mañ (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.



## Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesu phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni ntha.



## Tshikolo tsha New Town tshi a wina hafhu

8 Thafamuhwe 2015

### Bheki Phakati

**G**ireidi 4 ya Tshikolo tsha New Town yo wina pfufho musi hu tshi fhululedzwa World Book Day mulovha. Kilasi ya Gireidi 4 yo vhalela zwitori vhana vha Gireidi 1 na 2 afha tshikoloni tshavho. Nwana muñwe na muñwe wa Gireidi 4 o vhalela zwitori vhana vha Gireidi dza phasi. Vhana vha kilasi ya Gireidi 4 vho tou diitela bugu dzavho vhone vhañe.

Dziñwe bugu dzo lambedzwa nga vhaanqadzi nga mahala. Vhana vhañku vha Gireidi 1 na 2 vho takalela bugu idzi dza makolokolo. Vhunzhi ha vhana vha bva miñani ya vhashai lune vha si vhe na bugu dzavhuñi ngaurali miñini yavho.

### Muñatisano wa Design a Bookmark.

Vhasidzana vhavhili vha kilasini ya Gireidi 4 vho wina Muñatisano wa *Design a Bookmark*. Vhawini, Bongi Dube na Mary Smit, vhe vha vha songo takala zwone, vho wina pfufho ya bugu dza fumi nge vha ita tswayabugu dzi songo ñowelwaho.



Bongi Dube na  
Mary Smith  
Vhawini vha  
Muñatisano  
wa *Design a  
Bookmark*



Kha ri ñwale

Shumisani thangi dza u tukufhadza dza **tshi, ku** na **lu** kha madzina a re zwitangeni ni a ñwale afho zwikalani.

|   |  |
|---|--|
| Vha ri vho vhuya na _____ kwa Mbabe (mutukana)                  | (Nndu) _____ ku no rengiswa khakwo aisikhirimu kwo vula.     |
| Ni songo mu nyadza na ri ndi _____ lu ño ni mangadza (musekene) | Neani (tshimange) _____ lwo xelaho vhudzulo.                 |
| Khaphu yo winwa nga _____ (musidzana) tsha fhano.               | (Nndu) _____ tshi no rengiswa khatsho aisikhirimu tsho vula. |
| (Thanda) _____ lwo vundea.                                      | Hu pfi (khaladzi) _____ kwawe kwo wina pfufho ya bugu.       |

U shumisa **tshi, ku** na **lu**  
Ri shumisa lu kha u sumbedza u sekena ha tshithu. "Lutanda lwo vundea."  
Ri shumisa **tshi** na **ku** kha u sumbedza u tukufhalha ha tshithu. "**Tshi** tukana tsha fhano tsho vhuya na **ku**ñoni kwa u fuwa."

Itani ndongazwiga dzo teaho magumoni a mafhungo aya.

Yoo Jack o ñwala bugu ya bvumo \_\_\_\_\_

Namusi lo vha li Duvha la Bugu la Lifhasi \_\_\_\_\_

Ndi nnyi we a wina pfufho \_\_\_\_\_

Ndi nga mini Tshikolo tsha New Town tsho wina pfufho \_\_\_\_\_





Kha ri ite nyito

Shumani na khonani yanu ni pulane atikili ya gurann̄da i no amba nga zwe zwa koniwa tshikoloni tsha hanu. Atikili yanu i tea u vha na vhulapfu ha maipfi a vhukati ha 60 na 80.



Elekanyani nga ɻohoho ine na ðo ñwala ngayo. Ñwalani ɻohoho ya atikili yanu vhukati ha mepe wa muhumbulo ni dzhenise zwibogisini zwiñña zwithu zwiñña zwine na ðo ñwala ngazwo. Ni nga kha ði shumisa mepe wa muhumbulo uri u ni dededze musi ni tshi ñwala atikili ya gurann̄da.

1

2

3

4



Atikili yanga ya gurann̄da ndi:



- Shumisaní mapa wa mihumumbulo uri u ni thuse u pulanelu u ñwala
- Ñwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetamveto yanu ● Vusuludzani mañwalwa anu ni ite ndulamiso dzo teaho ● Zwino ñwalani mañwalwa a ya buguni yanu nga vhudele.



Duvha:

M A I P F I

M

A

S

W

A

# DENZHE LA VHANA

Thoho

Duvha

Olani tshifanyiso tshi no amba nga atikili iyi



Kha ri ite nyito

Lugisani tshipitsi tshi no amba  
nga atikili yanu ya gurannda.

Shumisani vhusevhedi hu  
tevhelaho uri hu ni thuse.

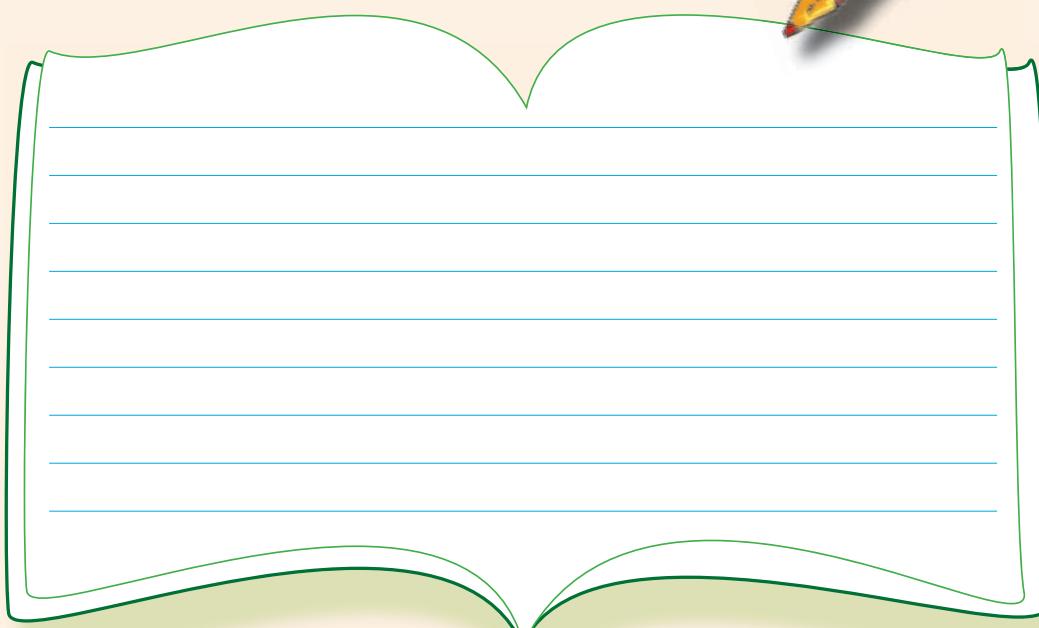
### VHUSEVHEDI HA TSHIPITSI TSHO LUGISWAHO

- Mukumedzo wanu u tea u vha na na mathomo,  
mutumbu na magumo.
- Dubekanyani zwiitei nga ngona.
- Ni elelwe u ima nga ngona.
- Shumisani khalo yone ya ipfi.
- Ni vhe na vhutanzi uri vhothe vha  
khou ni pfa.
- Ambani ipfi lo tamba.
- Lavhelesani vhathetshelesi.



Kha ri nwale

Djiteleni notsi pfufhi.





## Duvha:



Dzhenisani madzina a re na thangi dza madzina dza vhunzhi dzo teaho afho zwikalani. Tsumbo: **Muthu muthihi, Vhavhili vhatu.**

| Kha ri ñwale                     |                                   |
|----------------------------------|-----------------------------------|
| 1<br>Muđi muthihi<br>Mivhili     | 2<br>Lino lìthihi<br>Mavhili      |
| 5<br>Tamatìsi lìthihi<br>Mavhili | 6<br>Mutukana muthihi<br>Vhavhili |
| 9<br>Mulenzhe muthihi<br>Mivhili | 10<br>Musadzi muthihi<br>Vhavhili |
| 13<br>Shango lìthihi<br>Mavhili  | 14<br>Ñwana muthihi<br>Vhavhili   |
| 3<br>Sekwa lìthihi<br>Mavhili    | 7<br>Mulilo muthihi<br>Mivhili    |
| 11<br>Khovhe nthihi<br>Mbili     | 15<br>Luaviavi luthihi<br>Mbili   |
| 4<br>Lwayo luthihi<br>Mbili      | 8<br>Tshisibe<br>Zwivhili         |
| 12<br>Mbevha nthihi<br>Mbili     | 16<br>Lulungu luthihi<br>Mavhili  |

1 miđi, 2 zwikolo, 3 manö, 4 zwisidzana, 5 vhatukana, 6 matamäsi, 7 miungo, 8 zwisibe, 9 milenzhe,  
10 vhasidzana, 11 krovhe, 12 mbevha, 13 makole, 14 viana, 15 nyavinyavi, 16 mawadze

## U ditola

### Ndi a kona

u vhala lungano lwa sialala.

u vhala risipi.

u vhala ndaela.

u vhala atikili ya gurannđa.

u topola ḥoho ya mafhuno, ndivhadzamuhwali na marangaphanda.

u pulanelu u ñwala tshitiori.

u pulanelu u ñwala ndaela.

u pulanelu u ñwala risipi.

u humbulela zwiṭori na kufhelele kwazwo.

u ita litambwa ja tshitiori.

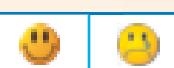
u topola vhaanewa, puloto na fhethuvhupo.

u shumisa thangi na mitshila.

u shumisa masalavhuñe na masalamasumbi.

u shumisa thangi dza u ṭukufhadza tshi, ku na lu.

u shumisa ndongazwiga dzo teaho magumoni a mafhuno.





Kha ri n̄wale

Ambani na khonani yanu nga tshiṭori tshine na khou ḫodou tshi n̄wala. Nwalani mihumbulu yanu kha siaṭari iji.



- Shumisani mepe wa mihumbulu uri u ni thuse u pulanela u n̄wala
- Nwalani mvetamveto • Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetamveto yanu • Vusuludzani marīwalwa aṇu ni ite ndulamiso dzo teaho • Zwino n̄wali maṛwalwa a ya buguni yanu nga vhudele.

Duvha:

Vhaanewa vhangā ndi vhonnyi?

Tshiṭori itsi tshi itea ngafhi?

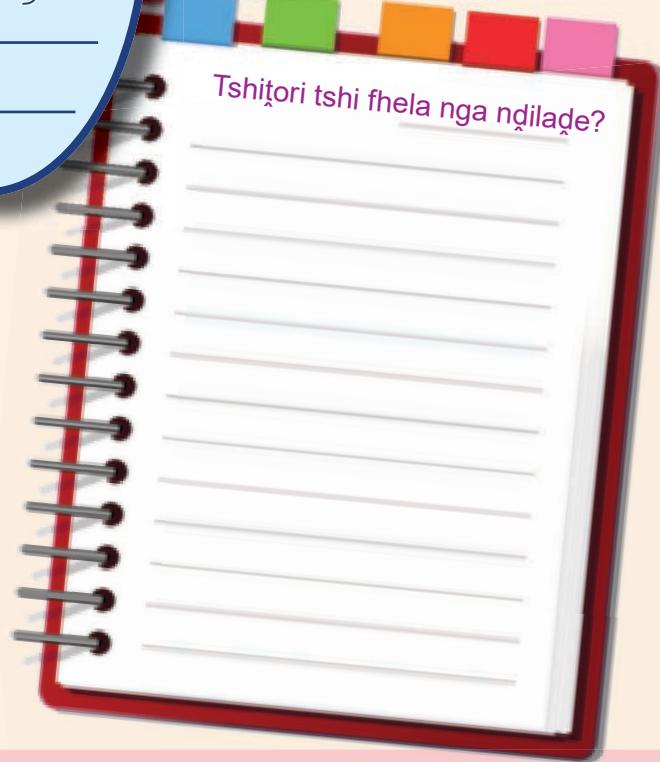
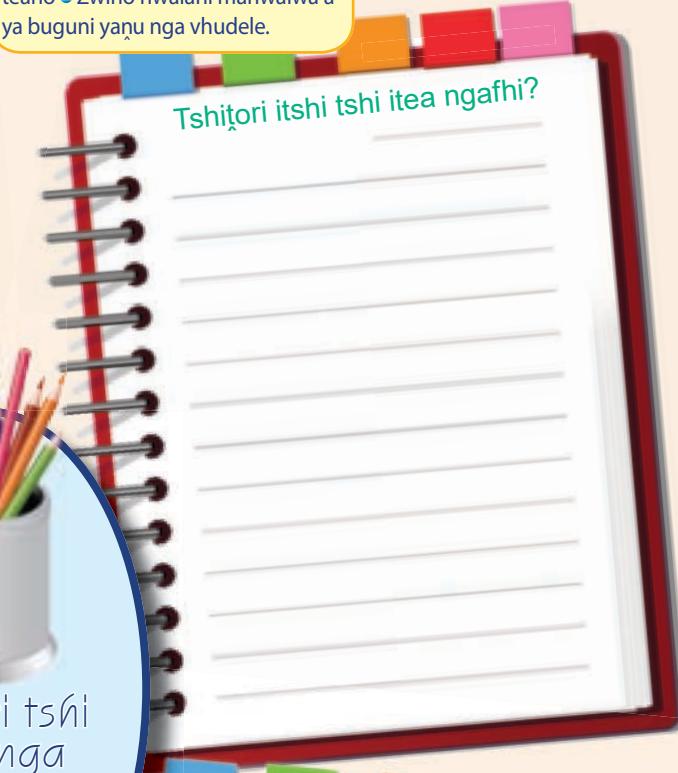
Hu bvelela mini tshiṭorini?

Tshiṭori tshi fhela nga n̄dilade?

Tshiṭori tshi ambā nga

---

---



Diiteleni bugu. Gerani siaṭari ji tevhelaho ja heyi bugu. Gerani kha mitaladzi yo ṭhukhukanyiwaho. Petani kha mitaladzi heyi. Kha khavara yayo, n̄wali dzina ja bugu yanu. Nwalani dzina jaṇu nga fhasi ha dzina ja bugu ngauri ndi inwi muñwali. Olani tshifanyiso kha khavara. Zwino n̄wali tshiṭori tshaṇu buguni.

KHAVARA YA NGA MURAHU



MALUGANA NA MUÑWALI

Nwalani dzina hafha.

Miñwaha yanu

Hune na dzula hone

8

KHAVARA

Olani tshifanyiso hafha.



Liga la 2: petani kha mutalo wa zwithoma.

Liga la 3: sitepulara kha lumupu ulu.

Nwalani dzina bugu hafha.

Nwalani dzina hafha (ndi inwi muñwali).

1

Liga la 4: gerani kha mutalo nga murahu ha musi no sitepulara bugu yanu.

Liga la 1: petani kha mutalo wa zwithoma.



5

4



6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280



Olani tshifanyiso hafha.



Thomani u ካውልा tshiṭori tshañu hafha.

---

---

---

---

2

Olani tshifanyiso hafha.



Fhedzisani tshiṭori tshañu.

---

---

---

---

7

3

9

Iṣani phandä na tshiṭori tshañu hafha.

magumoni a tshiṭori.

Nwalaní urí hu bvelela mini

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.



Z  
W  
i

# Thero ya 3: Zwi kha zwothe zwine ra vhala

r  
e  
  
n  
g  
o  
m  
u

**Mañwalwa a mafhungomatsivhudzi**  
Themo ya 2: Vhege dza 1 - 2

## 33 Mutsho u ri mini? 70

U vhala mafhungomatsivhudzi a u tou vhonwa. U vhala tshati ya mutsho na tshatidungo ya kunele kwa mvula. Therisano yo disendekaho nga tshati ya mutsho.  
U qula mafhungomatsivhudzi a tshi bva kha tshati ya mutsho hu tshi vhambedzwa mutsho wa fhethu ho fhambananaho.

## 34 Mutsho wa ñamusi ndi . . . 72

U ita tshati ya mutsho hu tshi shumiswa zwigeriwa.  
U vhiga mvumbo ya mutsho kha mbekanyamushumo ya TV.  
Vhagudi vha ela kuvhigele kwavho khathihi na kuvhigele kwa vhañwe ngavho kiñasini.

## 35 U shumisa mañaluli kha u talula madzina 74

U shumisa mañaluli kha u talutshedza zwifanyiso.  
U ñivhadzwa digirii dza mbamedzo.  
U vhumba mafhungo hu tshi shumiswa mañaluli e a ñewa.  
U fhedzisa tshitori hu tshi shumiswa mañaluli o teaho.  
U rekhoda maipfi maswa na ñhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñe.

## 36 Zwo itea kale 76

Tshifhinga tsho fhiraho: maiti a wanalesaho (maanzeli) na a sa wanalesi.  
U ñwala zwiñwaliwaho dayarini zwi kha tshifhinga tsho fhiraho.  
U topola maiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho.  
U ñwalulula mañwalwa a tshi bva kha tshifhinga tshi ñaho a tshi ya kha tsho fhiraho.  
Mañaluli a mbamedzo/digirii dza mbamedzo.

## 37 U vhalela mafhungo matsivhudzi 78

U vhala ñiñwalwa ja mafhungomatsivhudzi – phamfuñethe. Tholokanyondivho yo disendekaho nga phamfuñethe.  
U ita phamfuñethe i re na zwi no tou vhonwa zwi tshi ñea vhatu mafhungomatsivhudzi.  
U rekhoda maipfi maswa na ñhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñe.

## 38 U netshedza mafhungomatsivhudzi 80

U pulanelu u ñwala phamfuñethe.  
U ita phamfuñethe i ñea vhatu mafhungomatsivhudzi a re na zwi no tou vhonwa nahone zwo tou ñwaliwa.  
U rekhoda maipfi maswa na ñhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñe.

## 39 U vhala tshati urí ni wane mafhungomatsivhudzi 82

U vhala tshatidungo ya mitambo.  
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshatidungo.  
U ita ñhodisiso na u shumisa mafhungomatsivhudzi e a waniwa kha u ita tshatidungo.  
U vhigela tshigwada tshatidungo.

## 40 U vhambedza zwithu 84

Nðowedzo ya digirii dza mbamedzo.  
U shumisa digirii dza mbamedzo kha u ñhalutshedza nyolo/tshifanyiso.  
Digirii dza mbamedzo dzine dza tea u elelwa.  
U rekhoda maipfi maswa na ñhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñe.

**U vhala nganeapfufhi na u ñwala ñhalutshedzo ya mvumbo**  
Themo ya 2: Vhege dza 3 - 4

## 41 U vhala tshitori: Vhudifari ha Lulu 86

U fhedzisa tholokanyondivho yo disendekaho nga tshitori.  
U sedzesuuri muanewa muhulwane u shanduka nga ñilade u bva mathomoni u swika magumoni a tshitori.  
U ita ngaganyamvumbo mbili dza muanewa: u rangani na ñga murahu.  
U bveledza ñitambwa ñi no sumbedza vhabvumbedzwa vho fhambanaho vha tshitorini.  
U shumisa mañaluli kha u ñhalutshedza vhaanewa vha re tshitorini.

## 42 Elekanyani ñga tshitori ñtshi 88

U ñwala zwi ñwalwaho dayarini zwi tshi vhonwa ñga ñito ja muanewa.  
U topola maipfi oñthe a no ñhalutshedza e a shumisa kha ngaganyamvumbo ya muanewa.  
U topola vhonefhungo na maiti mafhungoni.  
U rekhoda maipfi maswa na ñhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñe.

## 43 Ñwalani tshitori 90

U pulanelu u ñwala tshitori hu tshi ñalutshedzwa na u bveledza muanewa.  
U shumisa mapa wa mihibulo kha u ñalutshedza mvumbo khulwane dza muanewa.  
U ñalutshedza uri muanewa u shanduka nga ñilade u bva mathomoni u swika magumoni a tshitori.

## 44 Musi maiti e mushumoni 92

U ñwala mafhungo a no yelana na maiti e a shumisa zwifanyisoni.  
U livhanya maiti a tshifhinga tsha zwino na a tshifhinga tsho fhiraho khathihi na thutha maiti a si one.  
U rekhoda maipfi maswa na ñhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñe.  
U vhala tshitori ho sedzeswa vhaanewa vhahulwane.  
Tholokanyondivho i re mbudziso dza ñhalaphindulo dzi no kwama vhaanewa.

## 45 Dayari ya tshiphirini ya Mandu 94

U vhala tshitori ho sedzeswa muanewa muhulwane.  
Tholokanyondivho i re na mbudziso dza ñhalaphindulo dzi no kwama vhaanewa.

## 46 Ndi vhatude? 96

U nweledza tshitori dayarini hu tshi tevhedza tshifhinga tsho fhiraho.  
Therisano nga muanewa muhulwane na mvumbo yawe.  
U topola mvumbo dza muanewa muhulwane na u shumisa mañaluli kha u mu ñalutshedza.  
U ñwala ñhalutshedzo ya muanewa muhulwane.  
Ndogazwiga: maambelwa na pheleledzo dza mafhungo.

## 47 Maiti hafhu 98

Mapfanisi sa tshipida tsha nyito  
U shandula maiti a re mafhungoni a tshi bva kha tshifhinga tsha zwino a tshi ya kha tshifhinga tsho fhiraho.  
Pfano ya ñefhungo na ñiti.  
U rekhoda maipfi maswa na ñhalutshedzo dza kha dikishinari ya ene muñe.

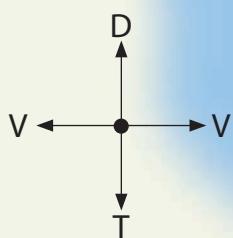
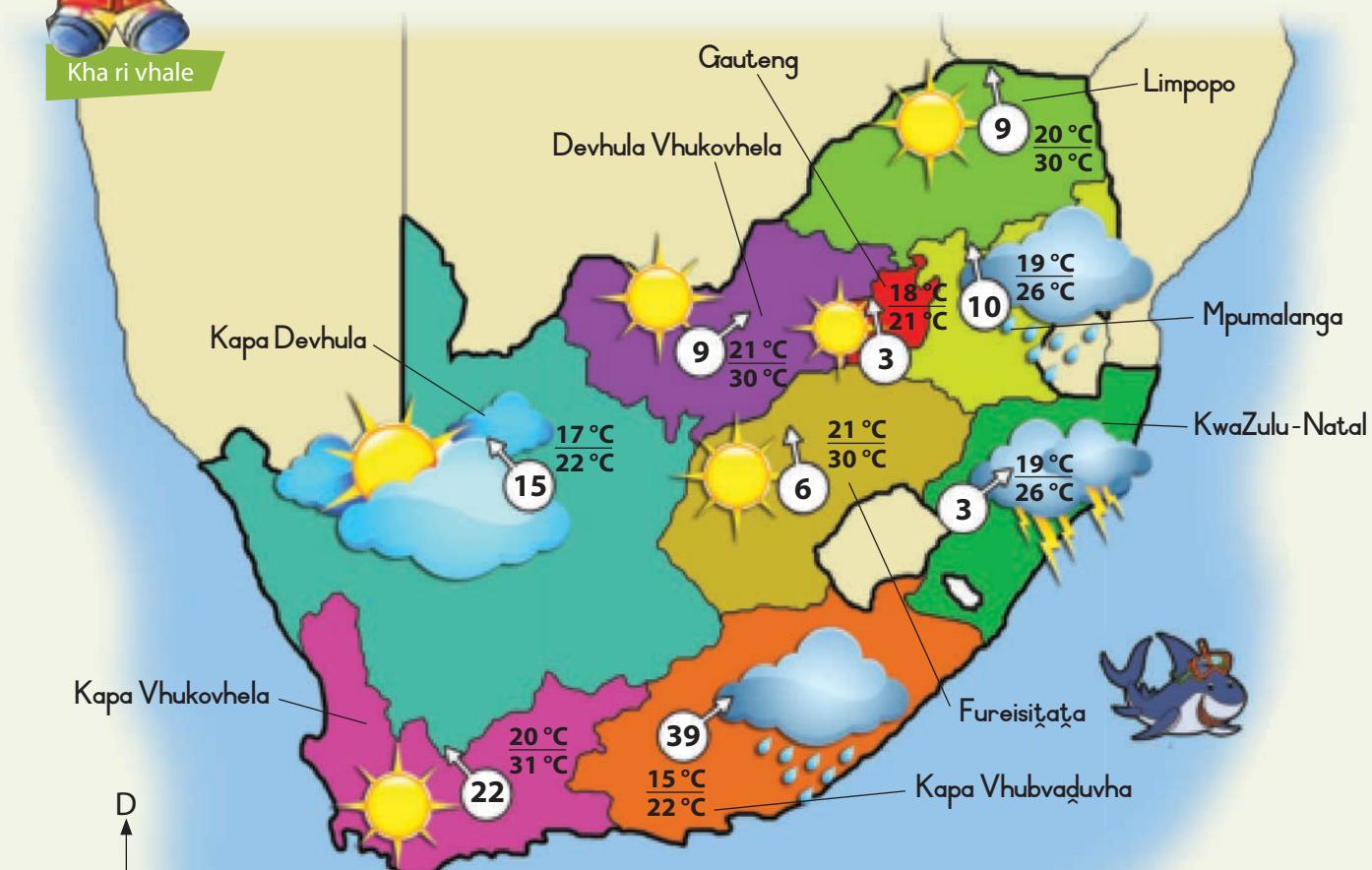
## 48 Pulanelani u ñwala tshitori 100

U shumisa kuitele kwa u ñwala, u songa mutumba, u ita mvetamveo na u dzudzanya.





Kha ri vhale mepe wa mutsho.



Kha ri ambe

Ambani na khonani yanu nga mepe wa mutsho.

| Khii ya zwiga zwa mutsho      |                |                         |  |
|-------------------------------|----------------|-------------------------|--|
| Muya                          | 22             | Makole fhala na fhalala |  |
| Thempheretsha                 | 20 °C<br>31 °C | Mvula                   |  |
| Phenyo na mvula ya mithathabo |                | Mutsho wa masana        |  |
| Makole                        |                | Khuli                   |  |

- Tshati i ni vhudza mini nga mutsho wa vunduni ja hanu?
- Mutsho wo tou ralo zwavhukuma namusi?
- Ambani nga mutsho wa mavundu mañwe.
- Vhathu vha Kapa Vhubvaduvha vha tea u ambara zwiambarođe kha mutsho wo raliho?
- Hune mutsho wa vha wavhudisa.



Duvha:



Kha ri nwale

## Mvula ya ንwedzi: Newville

Didzhieni ni tshi khou ya u vhala mvumbo ya mutsho kha TV ni tshi khou shumisa mepe u re kha siačari la seli. ንwalani zwine na do amba kha vundu lihwe na lihwe.

|                            |  |
|----------------------------|--|
| ጀwalani madzina a mavundu. | Talutshedzani mutsho. Thomani nga u amba uri thempheretsha i do vha ifhio, ni kone u amba uri i do na, hu do vha na makole kana u do vha mutsho wa masana naa. |
|                            |  |
|                            |  |
|                            |  |
|                            |  |
|                            |  |
|                            |  |
|                            |  |



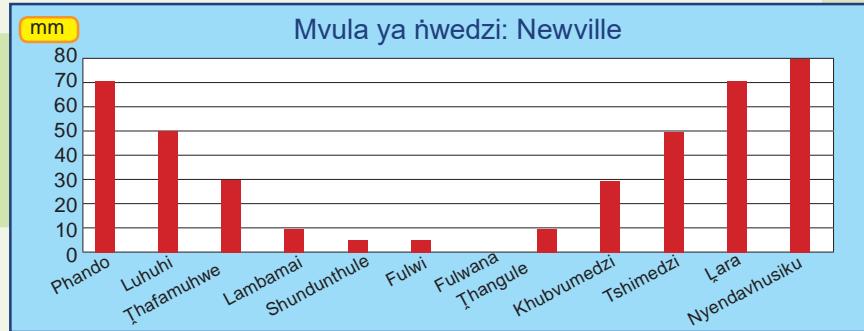
Kha ri vhale

Vhalani tshati ine ya khou sumbedza tshikalo tsha mvula tsha Newville kha miñwedzi ya fumbili (12). Ambani na muñwe nga inwi uri ho na mvula nngafhani ንwedzi muñwe na muñwe.



Kha ri nwale

Zwino fhindulani mbudziso hedzi.



Ndi nga ንwedzi ufhio he ha nesa mvula?

Ndi nga ንwedzi ufhio he ha vha ho oma?

Ndi miñwedzi ifhio i no wela kha khalañwaha ya mvula?

Nañwaha ho na mvula nngafhani?

Ndi miñwedzi ifhio ye ya vha na tshikalo tshi no lingana tsha mvula?

Ndi miñwedzi ifhio ye khayo hu si ne mvula?

Ni vhona u nga tshifhinga tsha khwiñesa tsha u thoma u lima ndi tshifhio? Ngani?



fhisā



fhisēsa



fhisēsesa



Kha ri ite nyito

Itani tshati ya mutsho. Gerani zwiga zwa mutsho zwi re nga fhasi kha siaṭari ili ni zwi nambatedze kha mepe uyu mavunduni o fhambananaho.



Kha ri ambe

Musi no no nambatedza zwiga izwi, ambanī na khonani yanu nga tshati ya mutsho. Ni ambe uri mutsho wo ima nga ndilade vunduni lihwe na lihwe.



|       |        |                             |                     |       |                                     |         |      |                     |
|-------|--------|-----------------------------|---------------------|-------|-------------------------------------|---------|------|---------------------|
| mvula | makole | makole<br>fhaṭa na<br>fhaṭa | mutsho wa<br>masana | khuli | phenyo na<br>mvula ya<br>mithathabo | gambogo | muya | mutsho wa<br>masana |
|       |        |                             |                     |       |                                     |         |      |                     |



Duvha:



Kha ri nwale

Didzhieni ni tshi khou vhudza vhaṭaleli vha TV nzulele ya mutsho. Talutshedzani nzulele ya mutsho ya vunduni līnwe na līnwe. Hoṭhe vhudzani vhaṭaleli zwine na vhona vha tshi nga ambara zwi no yelana na mutsho wa heneffo. Vha vhudzeni uri mutsho uyu u ḫo kwama mishumo ya hayani nga ndilade (tsumbo: u kuvha), kana uri vha tea u ḫola zwidolo zwa u thivhela ḫuvha naa. Talutshedzani vhorabulasi uri ndi mutshode une vha tea u u lavhelela.



## Kha ri ambe

Zwino  
vhigani  
mvumbo  
ya  
mutsho  
yanu.



Lo tsha, ndi nne

a no khou vha disela mvumbo  
va mutsho wa namusi.

| Ndo   | V <i>ditola</i> | ✓ | ✗ |
|---|-----------------|---|---|
| vhiga mutsho nga ndila i no pfala?  |                 |   |   |
| fha vhathe mafhungomatsivhudzi o<br>linganaho a no kwama mutsho wa vundu<br>lihwe na lihwe? |                 |   |   |
| shumisa luamba lwo teaho vhataleli vha re<br>vhathe vhahulwane?                             |                 |   |   |
| shumisa maipfi one a “mutsho”?  |                 |   |   |
| vha ndo lavhelesesa vhataleli vhanga musi<br>ndi tshi khou vhiga?                           |                 |   |   |

**MAṬALULI:** Ni do vha ni tshi kha ḡi zwi humbula uri madzina ndi thinwa dza vhathu, fhethu na zwithu. Maṭaluli a ri nea mafhungomatsivhudzi a no kwama muthu, fhethu kana tshithu. A ḥalutshedza **madzina**. A ri vhudza nga mbonalo, vhudipfi, munukho kana muthetshelo wa zwithu kana muthu nahone a ita uri zwine ra amba kana ra ḥwala zwi takadze.



Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso izwi. Zwoṭhe zwi amba nga madzina. Vhudzani khonani yaṇu uri izwi zwithu zwi vhonala, zwi nukha, zwi phuphuledzea na u thetshelea nga ndilade.



Kha ri ḥwale

Zwino livhanyani maṭaluli a re kha khoṭomo ya u thoma na madzina a re kha khoṭomo ya vhuvhili.

|                |
|----------------|
| zheuzheu       |
| naka           |
| magodzhogodzho |
| luvhilo        |
| ḍifha          |
| fhisā          |
| nakelela       |
| dudela         |
| nukha          |

|            |
|------------|
| tie        |
| bada       |
| maluvha    |
| masilapere |
| matshipisi |
| mashika    |
| goloi      |
| khekhe     |
| kumangana  |



Nangani phara ḥthanu dza madzina na maṭaluli dzine dza bva kha mitevhe i re afho nṭha ni dzi shumise mafhungoni maṭanu.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |





Duvha:

# MAIPFI



Zwitori zwine zwi si shumise mataluli zwi a bora

# BORA



Kharinwale

Vhalani tshiṭori tshi re afho fhasi. Ni kone u ḥwala ḥitaluli ḥa dzina liñwe na liñwe uri ni zwi vhone uri tshtiori itshi tshi vho takadza nga ndilade.

Ilo duvha! \_\_\_\_\_

Watshi yanga ya \_\_\_\_\_ ya mbo lila.

Nda tsa mmbeten i wanga wa \_\_\_\_\_.

Nda mbo ambara vhurukhu hanga ha \_\_\_\_\_ na dzhesi  
yanga ya \_\_\_\_\_ .

Nda nwa dzhusi ine ya\_\_\_\_\_ khathihi na u ja sangwetshi  
ye ya vha i tshi\_\_\_\_\_.

Ndi tshi fhedza nda namela bisi ya \_\_\_\_\_.

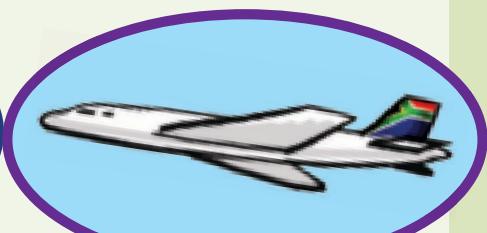
Zwino ንwalani mafhungo a malo a no amba nga kufhelele kwa tshitiori itshi. Ni shumise maṭaluli kha u talutshedza madzina othe e na a shumisa.



i na luvhilo



i na luvhilosa



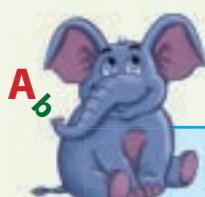
i na luvhilosesa

Tshifhinga tsho fhiraho: Ri shumisa mapfanisi a ȝefhungo kha u sumbedza zwifhinga. Mapfanisi a tshifhinga tsho fhiraho a vhonala nga pfalathaphuwi o.



Kha ri ȝwale

## Dayari yanga

A  
6

Divhamaiþfi

Talani mutalo ni tshi livhanya maiti a re kha tshifhinga tsha zwino na maiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho.

dzi la

vha tshimbila

u sea

ni vuwa

ri tamba

tshi thoma

vha ȝoda

tshi ya

zwi dzhia

lu gidima

tshi tshimbila

zwi imba

ku gidima

li bambela

a renga

vhu edela

o sea

no vuwa

dzo la

vho tshimbila

tsho thoma

ro tamba

tsho ya

vho ȝoda

lwo gidima

zwo dzhia

zwo imba

lo bambela

tsho tshimbila

ho edala

kwo gidima

o renga

Zwino tagedzelani mapfanisi a re kha vhuthihi.

Ni talele nga fhasi mapfanisi a re kha vhunzhi.



Duvha:



Kha ri vhale

Vhalani imeili ye Jim a nwalela Mandu. O i nwala i kha tshifhinga tshi qaho. Tangedzelani maiti a re kha imeili ya Jim. Ni kone u nwala zwe a nwala zwi kha tshifhinga tsho fhiraho.

M A I P F I

M  
A  
S  
W  
A

Ha manduK@gmail.com

I bva kha jimS@yahoo.com

La 11 Thafamuhwe 2015 15:14

Mandu wanga

Matshelo ndi khou ya khempheni ya bola ya milenzhe. Ri do tshimbila lwendo lwa awara tharu ri tshi ya. Ri do ja tshilalelo musi ro no pakulula bege dzashu nahone ri do edela lo no swifhala. Ri do vuwa nga matshelonitsheloni ra ja vhuragane. Vho Khoutshu (mugudisi) vhashu vha do ri sumbedza kuitele kwa nyonyoloso. Ri do tamba bola tshifhinga nyana ra kona u vhona muvi dza bola.

I bva kha

Jim

Rumelani



o naka

onakesa

o nakesesa

# U vhalela mafhundo matsivhudzi



Kha ri vhale

Vhunzhi ha vhana vha ita nyonyoloso tshifhinga tshothe vha sa swiki hune vha humbula uri vha khou i ita. Vha ita nyonyoloso musi vha tshi khou tamba mudavhini kana luvhandeni lwa u tambela kana vha tshi khou raha bola tshikoloni kana vha tshi gidimela bisi.

Musi ni tshi ita nyonyoloso, ni thusa muvhili wanuuri u khwathé u itela uri u kone u ita zwine na tama u ita. Lingedzani u shumisa muvhili wanu duvhà lihwe na lihwe! Khezwi ni sa iti zwa u bambela, u dzhoga, u tshimbila, u namela baisigiri, mitharamuwo, u dantsa, u tshina kana u tamba bola kana nitebolo.

**Nyonyoloso i ni nea mbilu yo takalaho.**  
Musi ni tshi ita nyonyoloso mbilu yañu i a bommbesa malofha, ni fema nga u tshavanya nahone muvhili wanu u wana okhisidzheni nnzhi.  
Hezwi zwi ita uri mbilu i khwathé.



- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani mañ (u sikima) kha siañari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

## Musi ni sa athu vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nthia.

## Musi ni tshi khou vhala

## Mutakalo wa vhana



Miniti muñwe na muñwe wa nyonyoloso u na mushumo.

### Nyonyoloso i khwathisa misipha

Nyonyoloso i khwathisa misipha yañu. Ni nga ita nyonyoloso nnzhi ni sa neti.

### Nyonyoloso i ita uri ni lungulule muvhili

O onyolowa na u tharamuwa zwi lungulula muvhili. Hezwi zwi amba uri ni nga kona u tshimbidza zwanda na milenzhe ni sa pfi mirado yo hwetekana kana i tshi vhavha.

### Nyonyoloso i ita uri tshileme tshanu tshi langee.

Musi ni tshi ita nyonyoloso, muvhili wanu u vhulunga mapfura a tshikalo tsho linganelaho. Zwi ni thusa uri tshileme tshanu tshi langee – ni si nonese.

Fhungudzani u talela TV na u tamba mitambo kha khomphyutha



Vhana vha tea u ita nyonyoloso tshifhinga tshinzhi vha sa fhedze tshifhinga tshinzhi vho talela TV



Kha ri ñwale

Vhalani atikili ni fhindule mbudziso idzi.



Ulu ndi lushaka lufhio lwa mañwalwa?

|   |                                     |
|---|-------------------------------------|
| A | Ndi risipi                          |
| B | Ndi lungano                         |
| C | Ndi liñwalwa ja mafhungomatsivhudzi |
| D | Ndi ñhalutshedzo                    |

Mañwalwa aya a ri vhudza uri vhana vha tea u fhedza tshifhinga tshinzhi vha tshi khou ita mini?

|   |                                 |
|---|---------------------------------|
| A | Vha sa ñesi                     |
| B | Vha sa taleli TV                |
| C | Vha sa iti nyonyoloso           |
| D | Vha sa tshimbilesi nga mimodoro |



Duvha:

M A I P F I

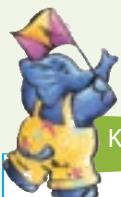
M  
A  
S  
W  
A

Atikili iyi i amba nga mbuelo tharu dza nyonyoloso. Ndi dzifhio?

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |

Ni vhona u nga muhwali u khou amba mini nga maipfi a “mbilu yo takalaho”?

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |



Ñwalani phamfu<sup>l</sup>ethe ya inwi muñe ni tshi sumbedza vhuhulu ha nyonyoloso.

Kha ri ite nyito



MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha



Kha ri ite nyito

Pulanani na u ḥwala phamfuļethe ya inwi mune.

Ni do ḥwala nga mini?

1 Ni do bula mafhungomatsivhudzi afhio?

---

---

---

---

2 Ndi nga mini mafhungomatsivhudzi  
aya e na mushumo?

---

---

---

---

3 Ndi vhonnyi vhane vha do vhuvelwa nga  
mafhungomatsivhudzi aya?

---

---

---

---

4 Vhađivhi vha ri mini nga ɻhoho iyi  
ya mafhungo?

---

---

---

---

Ni khou ṭodou vhudza vhatu mafhungomatsivhudzi afhio? Bulani mihibulo mivhili.

Ndi nga mini mafhungomatsivhudzi aya e na ndeme?



Duvha:



Kha ri nwale

Musi no no dzudzanya mañwalwa aŋu, a ንwaleni nga vhudele afho tshikhali tshe na ንewa. ንwalani ቃዜዣ tshibogisini tshiñwe na tshiñwe.

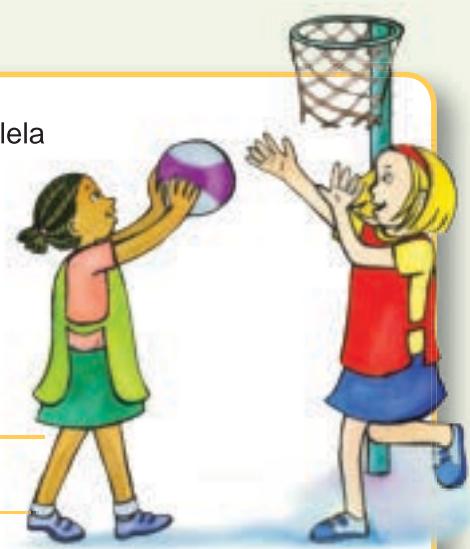
|   |  |  |  |
|---|--|--|--|
| 1 |  | 2  |  |
|   |  |  |  |
|   |  |  |  |
|   |  |  |  |
|   |  |  |  |
|   |  |  |  |
| 3 |  | Olani tshifanyiso tsha u sumbedza thoho. |  |
|   |  |  |  |
|   |  |  |  |
|   |  |  |  |
|   |  |  |  |
| 4 |  | Nwalani khephusheni ya tshifanyiso.      |  |
|   |  |  |  |
|   |  |  |  |
|   |  |  |  |
|   |  |  |  |
|   |  |  |  |



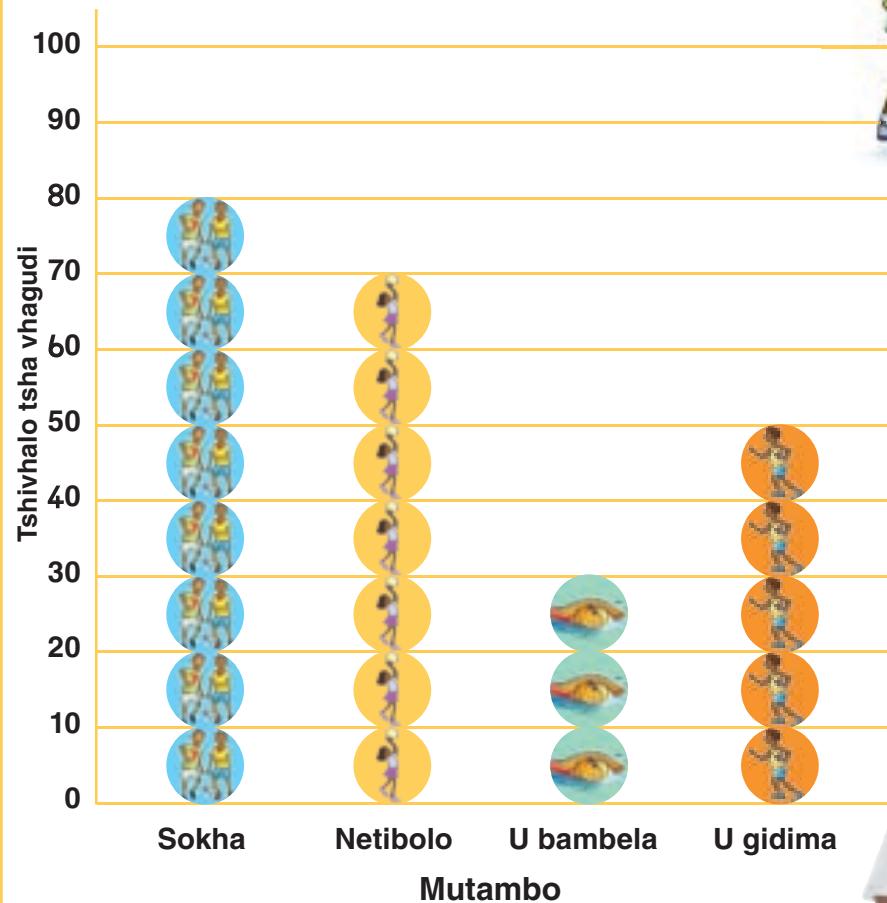


Kha ri ambe

Nyolo i re afho fhasi i ri vhudza uri vhana vha takalela mitambo ifhio.  
I lavheleseni lwa tshifhinga nyana.



### Mitambo ine vhana vha i funesa

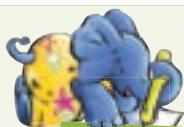


Kha ri ambe

- Tshifanyiso tsho raliho tshi vhidzwa upfi ndi tshatidungo. Heyi i khou ri vhudza uri vhana vha takalelsa mitambo ifhio.
- Lavhelesani mutalo u re fhasifhasi ni vhudze khonani yanu mitambo ye ya buliwa.
- Lavhelesani nomboro dzi re kha tshanda tsha u monde tsha tshati ni ambe nomboro dze dza buliwa.



Duvha:



Kha ri nwale

Zwino fhindulani mbudziso hedzi.

M A I P F I

M  
A  
S  
W  
A

Vhana vhanzhi vha takalelesa mutambo ufhio?

Vhana vhanzhi a vha takalelesi mutambo ufhio?

Ndi vhana vhangana vha no takalela sokha?

Ndi vhana vhangana vha no takalela netibolo?

Ndi vhana vhangana vha no takalela u gidima?

Ndi vhana vhangana vha no takalela u bambela?



Kha ri ite nyito

Vhudzisani khonani yanu uri u takalelesa mutambo ufhio? Khałarani zwibujoko zwi re kha thebuļu i re afho fhasi ni tshi sumbedza mitambo ine vha i takalelesa. Thomani fhasi ha thebuļu.

|    |       |          |           |          |
|----|-------|----------|-----------|----------|
| 10 |       |          |           |          |
| 9  |       |          |           |          |
| 8  |       |          |           |          |
| 7  |       |          |           |          |
| 6  |       |          |           |          |
| 5  |       |          |           |          |
| 4  |       |          |           |          |
| 3  |       |          |           |          |
| 2  |       |          |           |          |
| 1  |       |          |           |          |
|    | Sokha | Netibolo | U bambela | U gidima |

Thebuļu yanu i do nga sa hei.

|    |       |          |           |          |
|----|-------|----------|-----------|----------|
| IO |       |          |           |          |
| q  |       |          |           |          |
| 8  |       |          |           |          |
| 7  |       |          |           |          |
| 6  |       |          |           |          |
| 5  |       |          |           |          |
| 4  |       |          |           |          |
| 3  |       |          |           |          |
| 2  |       |          |           |          |
| 1  |       |          |           |          |
|    | Sokha | Netibolo | U bambela | U gidima |

Vha takalelesa mutambo ufhio? \_\_\_\_\_

A vha takalelesi mutambo ufhio? \_\_\_\_\_





Kha ri ḥwale

Nwalani litaluli lo teaho ni tshi ṭalutshedza tshiñwe na tshiñwe tsha zwifanyiso izwi.

ndenyesesa

ndapfu

ndapfusa

khwaṭhesa

ndenya

ṭhukhu

khulwane

khwaṭha

khulwanesesa

ndapfusa (navhesa)

ṭhukhusa

ndapfusa

No guda uri mataluli a ṭalutshedza madzina, sa tsumbo: Mmbwa **ṭhukhu** kana Mmbwa ndi **ṭhukhu**.

Ri a kona u shumisavho maṭaluli kha u vhambedza zwithu:

Tshimange ndi **tshituku**. Mbevha ndi **ṭhukhusa**. Lusunzi ndi **lütukusesa**.

|                |            |            |
|----------------|------------|------------|
|                |            |            |
| _____          | khulwanesa | _____      |
|                |            |            |
| ndapfu (navħa) | _____      | _____      |
|                |            |            |
| _____          | _____      | ṭhukhusa   |
|                |            |            |
| _____          | _____      | ndapfusesa |
|                |            |            |
| _____          | ndenyesa   | _____      |



Duvha:

## Digirii dza mbambedzo



Kha ri nwale



Jim



Ntakadzeni



Ajay

Fhedzisani mbambedzo

Jim u na maluvha **manzhi**.

Vhurukhu ha Jim ndi **vhulapfu**.

Ntakadzeni u na maluvha \_\_\_\_\_.

Vhurukhu ha Ntakadzeni ndi \_\_\_\_\_.

Ajay u na maluvha \_\_\_\_\_.

Vhurukhu ha Ajay ndi \_\_\_\_\_.



Vhonani



Pam



Devi

Vhonani o **lapfa**.

Bugu ya Vhonani ndi **khulwane**.

Kanakana o \_\_\_\_\_.

Bugu ya Kanakana ndi \_\_\_\_\_.

Devi o \_\_\_\_\_.

Bugu ya Devi ndi \_\_\_\_\_.

Ndi na tshilede **thukhu**.

Mushonga uyu u a **vhavha**.

Ene u na tshelede \_\_\_\_\_.

Uyu u a \_\_\_\_\_.

Uyu u na tshelede \_\_\_\_\_.

Uyu ndi wone u no \_\_\_\_\_ kha yothe.

Haya ndi mañwe  
a mañaluli ane  
na tea u a  
elelwa.

**khulu**

**khukhulu**

**khulukhulukhulu**

**tsekene**

**tsekenetsekene**

**tsekenetsekenetsekene**

**thukhu**

**thukhuthukhu**

**thukhuthukhuthukhu**

**zwinzhi**

**zwinzhizwinzhi**

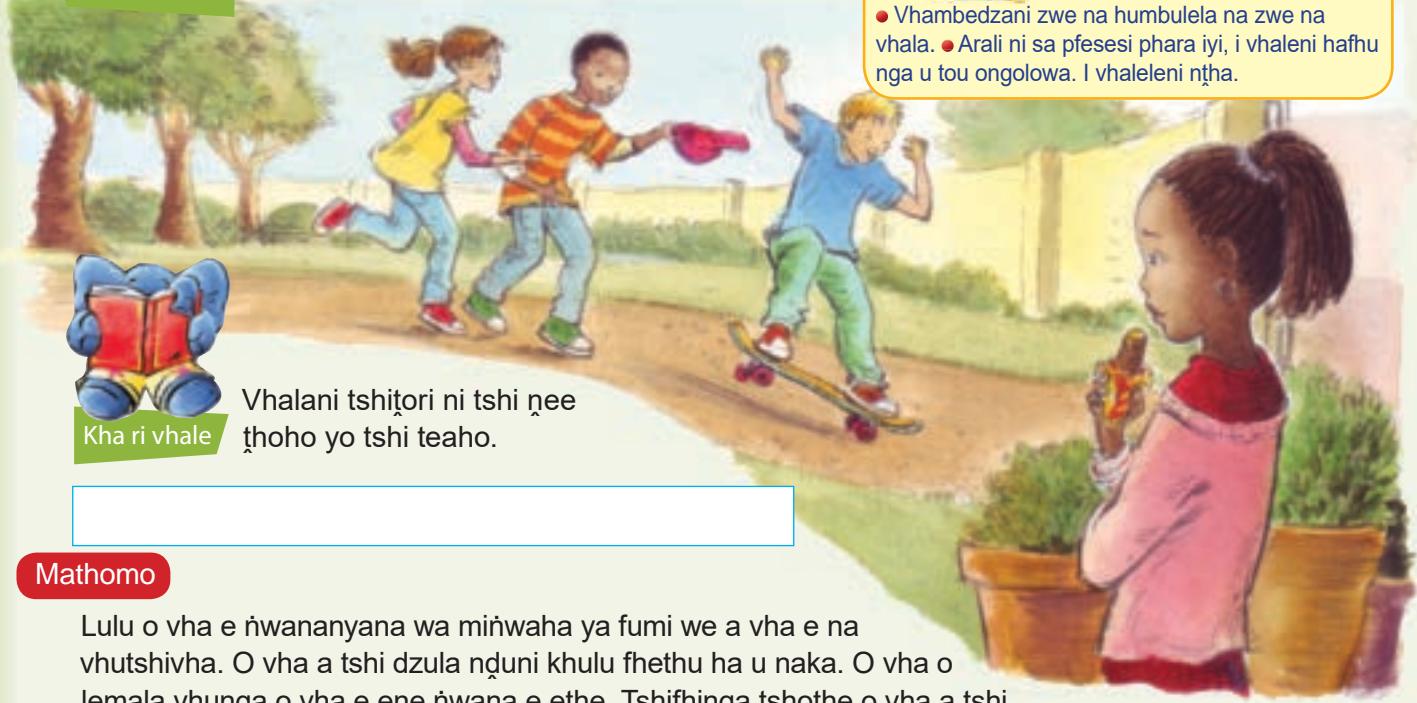
**zwinzhizwinzhizwinzhi**

# U vhala tshiṭori: Vhudifari ha Lulu



Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni vhudze muňwe nga inwi uri ni vhona u nga tshiṭori itshi tshi amba nga mini.



Kha ri vhale

Vhalani tshiṭori ni tshi ḥee ṭhoho yo tshi teaho.

## Mathomo

Lulu o vha e ḥwananyana wa miňwaha ya fumi we a vha e na vhutshivha. O vha a tshi dzula nduni khulu fhethu ha u naka. O vha o lemala vhunga o vha e ene ḥwana e eṭhe. Tshifhinga tshoṭhe o vha a tshi ja zwiliwa zwa maṭhakheni zwe a vha a tshi zwi ḥongisela khonani dzawe musi a tshi ḥafuna, ngeno a sa vha fhi. O vha a sa ḥei muthu thoyi dzawe na dzone. Liňwe ḫuvha nga Mugivhela nga masiari, Adam, Ndavhe na Kate vha ya u tamba na Lulu. Vha humbula u mu laya.

## Mutumbu

Ndavhe a ḥuwa na tshikeitibodo tshawe tthiswa. Vhana avha vha sieliana u namela tshikeitibodo tsha Ndavhe vha tshi tsa vha tshi gonya phanda ha giratshi ya ha Lulu.

Lulu a humbela vhabebi vhawé uri vha mu rengel tshikeitibodo sa mpho ya Khirisimusi fhedzi vha hana.

A sinyuwa na u mbumbumala musi khonani dzawe dzi tshi hana a tshi namelavho.

“Musi inwi ni nga kha ḫi rengelwa tshikeitibodo tshanu, Lulu,” ndi John a tshi vhidzelela. “Ndi hone ni tshi ḫo diphina na riñe!”

Lulu a pfa o ḥungufhala na u khethululwa. O vha o lavhelela u diphina nga u tamba masiari ayo, fhedzi zwino u vho pfa e na vhumvumvu nahone o ḥungufhala. A zwi vhona uri o vha a sa fari khonani dzawe zwavhuđi nauri na vhone vha nga vha vho vha tshi pfa vho vhaisalavho.

## Magumo

Khathihi fhedzi, a mbo ḫelwa nga muhumbulo. “Khezwi ni sa dzheni ngomu nduni ra nwa dzhusi na khekhe ya tshokoļeithi?” u ralo a tshi amba navho. “Ri tshi fhedza ri ḫo tamba mitambo kha khomphiyutha yanga.”

Khonani dza Lulu dza pfa dzo mangadzwa nga Lulu muswa. Vha pfa vho takala uri ha tsha humbulela ene e eṭhe. Vha vha na lutendo lwa uri u bva zwino u ḫo fhavho vhařwe vhathu thoyi dzawe na malegere misi yothe.

(Tsho pambiwa kha Mulingo wa ANA.)

## Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṭhoho ni lingedze u humbulela uri mařivalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani mađo (u sikima) kha siačari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.



## Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfeſesi phara iyi, i vha leni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nt̄ha.



Duvha:



Kha ri nwale Tangedzelani ledere li re tsini na phindulo yone.

# MAIPFI

M  
A  
S  
W  
A

|  |                             |
|--|-----------------------------|
| Musi zwi tshi thoma, Lulu o vha e khonaniде? |                             |
| A  | Ya mafunda na vhuhwavho     |
| B  | Ya vhutshivha na vhunwa     |
| C  | I no funa vhathu na mafunda |
| D  | Ya vhutsha na tshituhu      |

|  |   |
|--|---|
| Lulu o vha a tshi dzula ngafhi? Fhethu . . . |   |
| A  | hu re mudanani wo fhumulaho.                      |
| B  | hu re na bada yo dalesaho goloi tsini na lwanzhe. |
| C  | hu re na midi yo nakesaho.                        |
| D  | hu re na dzifulethe ndapfu doroboni.              |

|                                      |   |
|--------------------------------------|---|
| Khonani dza Lulu dzo mu dalela lini? |   |
| A                                    | Nga masiari a Mugivhela ḫuvha<br>lo bva           |
| B                                    | Nga madekwana a Mugivhela a<br>murotho            |
| C                                    | Nga matsheloni a Mugivhela a<br>maḍumbu           |
| D                                    | Liṁwe ḫuvha nga masiari<br>tshikolo tshi tshi bva |

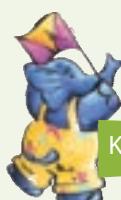
|   |  |
|---|--|
| Khanani dza Lulu dzo ita mini uri a zwi vhone uri zwine a khou ita zwo khakhea? |  |
| A   | Muđanani wo fhumulaho.                             |
| B   | Vho amba nae uri a songo tsha dzima vhathe zwithu. |
| C   | Vho vha vha tshi ṭoda u tamba nga thoyi dzawe.     |
| D   | Vho mu rengela mpho ya Khirisimusi.                |

Ndi fhungo lifhio li no ri vhudza uri Lulu o vha e na vhutshivha.

10. The following table shows the results of a survey of 1000 people about their favorite type of music. Complete the table by calculating the percentages for each category.

**Khonani dza Iulu dzo yha dzi tshi yhona yhutshiyha hawe sa ndowelode?**

10. The following table shows the results of a survey of 1000 people regarding their favorite type of music. Complete the table by calculating the percentages for each category.



Kharite nyito

Itani litambwa la tshītori itshi musi ni kha tshigwada tsha vhoiwe. Ni tea u vha na vhaanewa vhana: Lulu, Mary, John na Ndaghe.



MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha



Kha ri ḥwale

Didzhieni hu inwi Lulu. Nwalani phara ya maipfi a no swika 40 ni tshi nweledza zwe zwa bvelela kha inwi ḥnamusi.



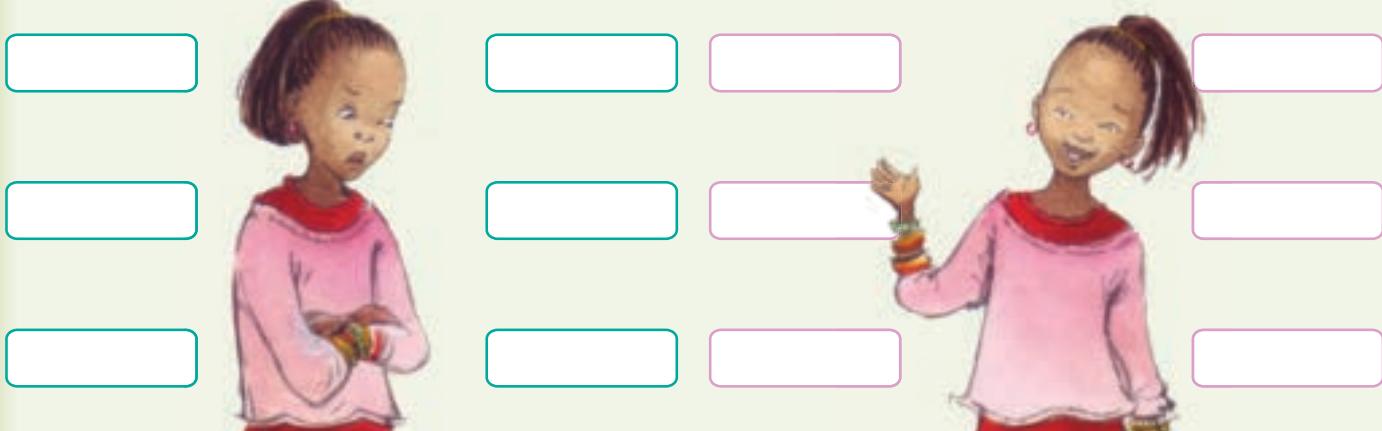
Nwalani maṭaluli ane a ṭalutshedza uri Lulu o vha e muthuđe mathomoni a tshiṭori na magumoni atsho.

Kha ri ḥwale

wa mbilummbi wa vhukonani wa mafunda wa vhutsha wa watali

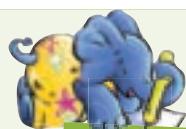
wa vhutshivha wa vhulenda wa mafunda wa vhutsha wa tseda a sa funi vhatu a no thusa

muvhi wa vhuṭali ndeňwa o sinyuwaho wa u dzula o mbumbumala o takalaho





Duvha:



Kha ri ḥwale

Ńwalani ḥhalutshedzo ya mvumbo ya Lulu mathomoni a tshitor. Musi no no fhedza, talelani nga fhasi maipfi othe e na a shumisa ane a ḥalutshedza mvumbo.

M A I P F I

M  
A  
S  
W  
A

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |

Zwino ńwalani ḥhalutshedzo ya khonani yaṇu ya mbiluni nga maipfi a fuiṇa. Musi no no fhedza, talelani nga fhasi maipfi othe e na a shumisa ane a ḥalutshedza mvumbo.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |



### Ri ḥala maiti

Maiti ndi maipfi ane a ri vhudza uri muthu kana tshithu tshi khou ita mini.

**Mutukana u raha bola. Ṭari ḥa wa.**

Liiti ndi ḥone ipfi ḥi re na mushumo muhulwane fhungoni; arali ḥi siho fungo ḥi nga si ambe zwi no pfala, tsumbo, Mutukana bola kana Ṭari ḥa. Maiti a Tshivenda a vhumbwa nga nyito (lipfanisi ḥa ńefhungo na mudzi wa ḥiiti), Mutukana u raha kana Ṭari ḥa wa.



Kha ri ḥwale

Vhalani mafhungo ni talele maiti othe kana maipfi othe a nyito. Ni kone u tangedzela muthu kana tshithu tshire tsha khou ita nyito iyo. Maipfi othe ane na do tangedzela ndi madzina.

|   |   |
|---|---|
| Lulu o ḥa tshoko-leithi na matshipisi.            | Vha vho tamba ngadeni ya ha Lulu.                   |
| Lulu o ita tie.                                   | Mmbwa yo pandamedza John.                           |
| Vhana vho tamba mitambo kha khomphiyutha ya Lulu. | Mmbwa i a huvha.                                    |
| Lulu o ńea vhańwe vhana thoyi dzawe.              | Lulu a shela dzhusi vhana vha i nwa nga u ḥavhanya. |



Kha ri ambe



Kha ri ḥwale

Pulanani tshiṭori tsha muthu a no nga Lulu ane a shandula kutshilele kwawe musi tshiṭori tshi tshi aluwa.

Shumani ni na khonani dzaṇu ni disikele tshiṭori tsha muthu we a vha a sa funi vhathe fhedzi a fhedza a tshi vho funi vhathe.

Fhedzisani mepe uyu wa mihibulo ni tshi pulanelia tshiṭori tshau.



- Shumisani mepe wa mihibulo uri u ni thusi u pulanelia u ḥwala
- Nwalani mvetamveto • Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetamveto yanu • Vusuludzani marīwalwa aṇu ni ite ndulamiso dzo teaho • Zwino ḥwali marīwalwa a ya buguni yanu nga vhudele.

Muanewa muhulwane ndi nnyi nahone vhaanewa vhaṁwe ndi vhaftio?

Hu bvelela mini tshi no mu shandula?

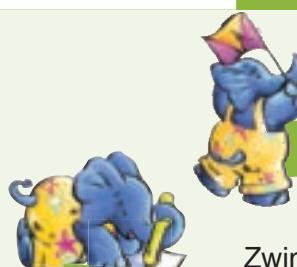
Muanewa muhulwane u vha o no vha muthude magumoni a tshiṭori?

Muanewa muhulwane u vha e muthude mathomoni a tshiṭori?

Thoho



Duvha:



Kha ri ite nyito

Kha ri ንwale

Itelani kiłasi litambwa la tshiṭori itshi.  
Ambani uri muanewa muhulwane ndi  
nnyi na uri puloto ndi ifhio.

Zwino shumisani mepe wa mihibulo uri u ni  
thuse kha u ንwala tshiṭori.



Ńwalani ታහο

Muanewa  
muhulwane  
u vha o no  
vha muthuđe  
magumoni a  
tshiṭori?



Mathomo

Hu bvelela  
mini tshi no mu  
shandula?



Mutumbu

Muanewa  
muhulwane  
u vha o no  
vha muthuđe  
magumoni a  
tshiṭori?



Magumo





Kha ri ambe

Musi ni na muñwe nga inwi, lavhelesani tshifanyiso ni bule uri ni kona u vhona nyito nngani dzi no khou bvelela tshifanyisoni itshi. Ḷodani nyito dzi no nga sa **u raha** na **u gidima**. Haya ndi maiti.



Kha ri nwale

Ńwalani maiti kha khojomo ya u thoma ni kone u ńwala fhungo ni tshi shumisa jiiti. Ńwalani mafhungo ayo e kha tshifhinga tsha zwino. *Mutukana u raha bola.*

|        |              |
|--------|--------------|
| u raha | U raha bola. |
|        |              |
|        |              |
|        |              |
|        |              |

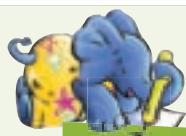
Zwino ńwalululani mafhungo ayo e kha tshifhinga tsho fhiraho.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |





Duvha:



Kha ri ñwale

Lavhelesani mitevhe wa maiti a re kha tshifhinga tsha zwino na a re kha tshifhinga tsho fhiraho. Hwayani o khakheaho. Ñwalani maipfi othe a re kha tshifhinga tsha zwino kha thebuļu.

M A I P F I

M  
A  
S  
W  
A

u la

vha ñwala

tshi pfa

ro amba

tsho nwa

kwo edela

ri nwa

lu fara

o la

ndi dzhia

tsho fara

zwi lwa

o funza

zwo lwa

vho ñwala

tshi humbula

ri amba

u funza

ku edela

ndi ðivha

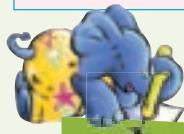
ndo dzhia

ndo ðivha

no humbula

| Tshifhinga tsha zwino | Tshifhinga tsho fhiraho |
|-----------------------|-------------------------|
|                       |                         |
|                       |                         |
|                       |                         |
|                       |                         |
|                       |                         |
|                       |                         |

| Tshifhinga tsha zwino | Tshifhinga tsho fhiraho |
|-----------------------|-------------------------|
|                       |                         |
|                       |                         |
|                       |                         |
|                       |                         |
|                       |                         |
|                       |                         |



Kha ri ñwale

Zwino wanani maiti one a re kha tshifhinga tsho fhiraho. A ñwaleni kha thebuļu yone ya tshifhinga tsha zwino.



Nangani nyito yo teaho ñefhingo wa fhungo liñwe na liñwe i tshi bva zvitangeni. Ni kone u i ñwala kha mavhaka.

|                              |   |
|------------------------------|---|
| Ntakadzeni _____             | (u renga/tshi renga) tshikeitibodo tshiswa.     |
| Avha vhatukana _____         | (zwi ðodou renga/vha ðodou renga) zwikeitibodo. |
| Kumbwa kuñuku kutshena _____ | (ku edela/tshi edela) fhasi ha mmbete wa Mandu. |
| Mmbwa mbili khulwane _____   | (dzi edela/i edela) ngadeni.                    |
| Mutukana _____               | (u funesa/tshi funesa) małegere.                |
| Vhana _____                  | (vha funesa/lu funesa) małegere.                |
| Ann _____                    | (u namela/zwi namela) baisigiri yawe.           |
| Ann na Mandu _____           | (u namela/vha namela) basisigiri dzavho.        |
| Ene _____                    | (o ya/zwo ya) tshikoloni nga bisi.              |
| Rine _____                   | (ro ya/zwo ya) tshikoloni nga bisi.             |



Lavhelesani ḥoho na zwifanyiso ni ambe uri ni vhona u nga tshiṭori itshi tshi amba nga mini.

Ni na dayari?

Vhathu vha ነውala mini dayarini dzavho?

**M**andu o vha a tshi pfana na u ንwala dayarini yawe ደuvha ሥንዬ na ሥንዬ. ፖuvha ሥንዬ na ሥንዬ o vha a tshi ንwala zwe a ita wonoyo musi. O vha a tshi ንwala zwiphiri zwawe zwe a vha a sa ታዲ zwi tshi ደንብሮ ነገ vhaኅwe vhatu. O vha a tshi zwi ደንብሮ uri u tea u wana fhethu ho khudaho hune a ነገ dzumba hone dayari yawe. A ታካተታ kamarani yawe ya u ዓደል a tshi ታደ fhethu ho teaho. Ho no vha fhala, a humbula i dzumba fhasi ha mmbete.

Lj̄nwe ḫuvha nga masiari, musi Mandu na khonani yawe Ann vho no vhuya tshikoloni, Mandu a wana dayari yawe yo vuliwa heneffo fhasi kamarani yawe. "Yoo, vhonani Ann! Hu na muthu we a vha a tshi khou vhala dayari yanga!" u a tzhemba.

"Ni songo vhilahela," ndi Ann a tshi mu eletshedza. "Wanani fhethu ha khwiñe hune na do i dzumba hone tshifhingani tshi daho."

Vha thoma u sedzelusa dayari iyi "Idanu vhona minwe yo tsukisaho," Ndi Ann a no ralo. "Hovhu ndi hone yhutala hune ra do tevhela."

"Ndi a zwi ḋivha uri ndi kukaladzi kwanga Thabo kwo zwi itaho," ndi Mandu a tshi amba. Zwanda zwa Thabo zwi dzula zwi na tshika." Fhedzi a dovha a zwi elekanya uri kukaladzi kwawe ku na mijwaha mitanu fhedzi nahone a ku athu u kona u vhala.

Vha mbo di wana luvhudzi lu re na vhutshena vhukati ha masiatari a dayari iyi.

"Hovhu ndi vhutala vhuhulwane," u ralo a tshi amba. "Muthu ane a vha na mavhudzi o raliho ndi ene we a vhala dayari yanga. Fhano mudini a hu na muthu a re na mavhudzi o raliho. Hu nga vha hu nnyi? Ndi divha nnyi a re na mavhudzi o raliho?" u a vhudzisa, o sedza mavhudzi a Ann a re na vhutshena.

Avha vhasidzana vha humbula u ita tshikwekwe. Mandu a vhuyedzedza iyi dayari fhasi ha mmbete. A nqedza fulauru fhasi tsini na mmbete.

Arali ha nga vha na muthu ane a ḋo sendela tsini na dayari yawe vha ḋo vhona ḥayo dzawe kha fuļauru. Vhasidzana avha vha mbo bva afha kamarani vha ya vha dzumbama vho lindela.

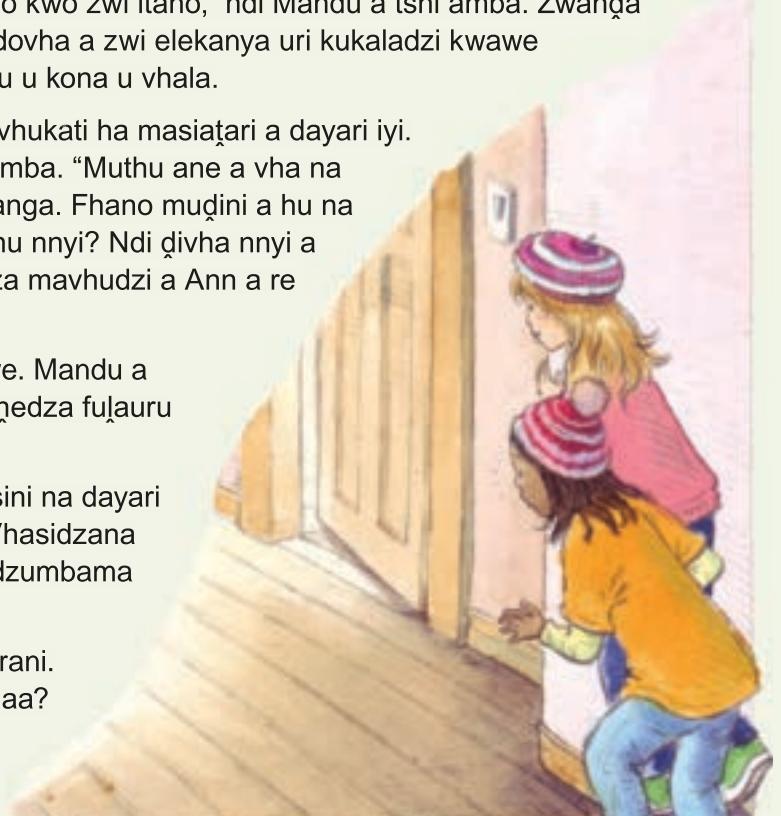
Hu si kale vha pfa kwatshakwatsha ngei kamarani.  
Vha qidima vha tshi ya. Vha tangana na mini naa?

 Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na Ქohō ni lingedze u humbulela uri maiwala aya a amba nga mini.
  - Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siaṭari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

## Musi ni tshi khou vhala

- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfecti phara iyi, i vhaleli hafhu nqa u tou ongolowa. I vhaleleni nthu.





Duvha:

Fhasi ho vha ho ḫala vhutala ha marimba a re na fulauru. Mubvanamafhongo khoyu! Ndi Zola, mmbwa ya Mandu, i re na vhukuse vhutshena. Yo vha i tshi khou tamba nga dayari! Vha kundwa u zwi kholwa!

Hoo, Zola ndi yone muvhali wa dayari! "Tshifhingani tshi daho," ndi Ann a no ralo, a tshi khou farafara mavhudzi awe, "ni tea u wana fhethu ha vhukuma ha u dzumba dayari yanu."

Tsho pambiwa kha mulingo wa ANA wa 2012.



Kha ri ambe

Vhaanewa vhahulwane ndi vhafhio tshiṭorini itshi?

Puloto ndi ifhio?

Fhethuvhupo, fhethu hune tshiṭori tsha khou bvelela hone,  
ndi hufhio?



Kha ri ḫwale

Wanani maipfi afho tshiṭorini a no amba zwithihi na haya:

muiti wa zwithu

ṭavha mukosi

tsha u fasha

Ndi nga mini Mandu o dzumba dayari yawe?

Ndi nga mini o humbulela kukaladzi kwave Thabo?

Vho ita tshikwekwe tsha mini?

Ndi nga mini Mandu o humbulela Ann?



Kha ri ite nyito

Nomborani mafhungo aya a tshi thoma kha 1 u swika kha 6 ni tshi sumbedza u tevhekana ha tshi tori nga ngona.

- O wana luvhudzi lu re na vhutshena dayarini yawe.
- A wana vhu talha ha minwe dayarini yawe.
- A wana uri hu na muthu we a vha a tshi khou vhala dayari yawe.



Kha ri ħwale

Djiteni Mandu.  
Nwalani  
tshiñwaliwa tsha  
dayari ni tshi  
nweledza zwe  
zwa bvelela kha  
inwi ñamusi.

Shumisani  
tshifhingga tsho  
fhiraho.

- A mbo qidzumba dayari yawe.
- A vhona mmbwa i tshi khou tambisa dayari yawe.
- A ita tshikwekwe nga u nunedza fu lauru fhasi.



Kha ri ambe

Ambani na tshigwada tshañu nga mvumbo ya Mandu.  
Ambani nga zwine Mandu a amba na u ita.  
Ri zwi dīvha nga mini uri Mandu ha tendi u kundwa?  
Ri zwi dīvha nga mini uri u a kona u luka maano?  
U na tshivhumbeode?



Kha ri ħwale

Nwalani mañaluli  
a no talutshedza  
(u ta'lula) Mandu.





Duvha:



Zwino ḥwalani phara i no ṭalutshedza Mandu.

Kha ri ḥwale

Mandu ndi mutħu a no tħakadza. U

M A I P F I

M  
A  
S  
W  
A

ᬁwalululani mafhuno a tevhelaho sa mafhuno maambelwa.

“Thabo, ndi inwi we na dzhia dayari yanga?”



Mandu a vhudzisa



“Hai. Nne ndi na miṛwaha mitānu fhedzi nahone a thi koni u vhala.”

Thabo

“Ri nga vha ri tshi khou ita mini masiari oħra?”



Hu fħindula Ann



Kha ri ḥwale

Dženisani zwiga zwa u vhala mafhungoni aya.

tshikolo tshi tshi bva vhasidzana avha vha namela bisi vha tshimbila u bva vhuimabisi u swika hayani ha mandu

ndilani vha ima vhengeleni vha renga yogati miomva na mafhi

vha ya tshiṭaraṭani tsha mandela street vha khonela kha tsha monde he vha džena kha fifth avenue



No guda uri mapfanisi a re kha nyito i re kha tshifhinga tsho fhiraho a vhonala na nga –o.



Kha ri ንwale

Vhalani maipfi  
a tevhelaho nga  
vhuronwane.

|           |           |
|-----------|-----------|
| u amba    | o amba    |
| vha imba  | vho imba  |
| u elela   | wo elela  |
| ji fhufha | lo fhufha |
| a shuma   | o shuma   |
| tshi lila | tsho lila |

|           |           |
|-----------|-----------|
| zwi renga | zwo renga |
| i thusa   | yo thusa  |
| dzi vhala | dzo vhala |
| lu fhaṭa  | lwo fhaṭa |
| vhu lila  | ho lila   |
| u bika    | o bika    |

|             |             |
|-------------|-------------|
| vha lisa    | vho lisa    |
| u naka      | wo naka     |
| ji kovhela  | lo kovhela  |
| a vhonala   | o vhonala   |
| tshi ḥifa   | tsho ḥifa   |
| zwi kokodza | zwo kokodza |

Zwino shumisani sethe tharu dza maipfi kha u fhedzisa mafhungo haya.

Namusi

Mulovha

Namusi

Mulovha

Namusi

Mulovha



Kha ri ንwale

Tangedzelani ipfi ላone mafhungoni aya.

Ni do kona u zwi vhona uri mafhungo aya othe o ንwalwa e kha tshifhinga tsha zwino. A ንwalululen e kha tshifhinga tsho fhiraho. Shumisani mutevhe u re afho nthia uri u ni thuse.

Mandu **u/vha** sinyutshela uri dayari yawe yo vhaliwa.

Mulovha

Nne **ndi/ri** namela tshikeidibodo tshanga.

Mulovha



Duvha:

M A I P F I

M  
A  
S  
W  
A

Vhasidzana u/vha ita tshikwekwe tsha u wana mubvanamafhungo.

**Mulovha**

Vhana u/vha tshikoloni.

**Mulovha**

Thimu ya bola ya milenzhe i/tshi siqediamu.

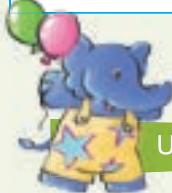
**Mulovha**

Riñe ri/tshi na mugudisi muswa wa bola ya milenzhe.

**Mulovha**

Nñe ndi/ri na bege ntswa ya bugu.

**Mulovha**



U diphina



Thusani Mandu uri a tevhele vhuṭala  
ha marimba.

MATHOMO

|  |  |  |  |  |  |  |  |  |  |
|--|--|--|--|--|--|--|--|--|--|
|  |  |  |  |  |  |  |  |  |  |
|  |  |  |  |  |  |  |  |  |  |
|  |  |  |  |  |  |  |  |  |  |
|  |  |  |  |  |  |  |  |  |  |
|  |  |  |  |  |  |  |  |  |  |
|  |  |  |  |  |  |  |  |  |  |
|  |  |  |  |  |  |  |  |  |  |
|  |  |  |  |  |  |  |  |  |  |
|  |  |  |  |  |  |  |  |  |  |
|  |  |  |  |  |  |  |  |  |  |



MAGUMO



Vhaanewa ndi vhonnyi?

Kha ri ንwale

Fhethuvhupo ndi huffio?

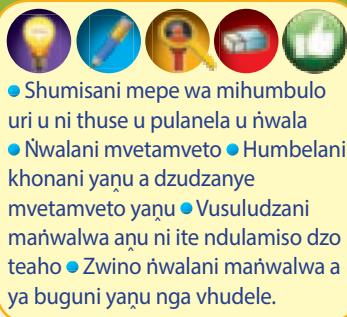
puloto ndi ifhio?

I fhela nga ndilade?

Kha ri ite nyito

Tambelani kiłasi litambwa ja tshiṭori tshañu.

100





## Duvha:



Kha ri nwale

Shumisani mepe wa mihumbulo kha u ñwala tshitorì tsha maipfi a no swika 120.

Mathomo

Mutumbu

Magumo





Duvha:



| Vditola  |  |
|--|--|
| Ndi a kona   |  |
| u vhala tshati ya mutsho.  |  |
| u vhala tshatidungo.   |  |
| u vhala mahwalwa a mafhungomatsivhudzi.                                  |  |
| u vhala zwitiori   |  |
| u ola tshati.  |  |
| u pulanelna na u nwala tshiṭori.   |  |
| u pulanelna na u nwala phamfulethe.                                      |  |
| u nwala phara.   |  |
| u humbulela uri zwitiori zwi ḍo fhela nga ndilade.                       |  |
| u nweledza tshiṭori.   |  |
| u nwala ngaganyamvumbo ya muanewa.                                       |  |
| u shumisa maṭaluli.  |  |
| u shumisa maitimaanzeli na a si maanzeli.                                |  |
| u shumisa tshifhinga tsha zwino, tsho fhiraho na tshiḍaho.               |  |
| u nwala phara.   |  |
| u topola maiti.  |  |
| u vha na vhuṭanzi uri fhungoni hu na pfano vhukati ha ɳefhungo na liiti. |  |
| u shumisa maipfi maambelwa.  |  |



Z  
W  
ir  
en  
g  
o  
m  
u

## Thero ya 4: Ngoho na khumbulelwa

**Ngano****Themo ya 2: Vhege dza 5 - 6****49 U vhala ngano****104**

Mafhungomatsivhudzi a no kwama ngano Nyito dza u rangela u vhala dzi no yelana na zwifanyiso, ḥoho na fureme dzo fhambanaho.

Gerani tshitiori ni tshi pete ni tshi nambatedze buguni.

U vhala tshitiori tsha Sankambe na tshibode.

Dadzani mapulo a maipfi a si na tshithu khathihi na zwibogisi u itela u fhedzisa tshitiori.

**50 Musi mbambe yo no fhela****107**

Therisano nga tshitiori, vhaanewa, fhethuvhupo na puloto.

Vhagudi vha ola mudavhi wa mbambe vha tshi langwa nga ḥhalutshedzo dzi re tshitiorini.

Tholokanyondivho: U fhiundula mbudziso dzo phindulothopolwa.

U shumisa mataluli kha u ḥalutshedza Sankambe na tshibode.

Ńwalani ḥhalutshedzo ya mvumbo ya muthihi wa vhaanewa vha re tshitiorini.

**51 U anetshela mafhuno****108**

U nweledza tshitiori hu tshi tevhedzwa thevhekano ya zwiitei hu tshi shumiswa matumi: Tsha u thoma, ha tevhela, nga murahu, tsha u fhedzisela.

U ita ndugisel dza u vha muvhigo wa mitambo zwi tshi kwama mbambe vhukati ha Sankambe na tshibode.

U ńwala notsi dza muvhigo.

U ḥola muvhigo hu tshi shumiswa mutevhemuṭoli.

U ńvhadzwa maitimapfukeli.

U talela maitimapfukeli na u topola tshifhinga.

U rekhoda maipfi maswa na ḥhalutshedzo dzao kha dikishinari ya ene muṇe.

**52 Maiti ndi maipfi****110**

Ńwalani phara nga zwe na ita mafheleloni a vhege yo fhiraho. Talelani maiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho.

Ńwalani phara nga zwine na tama u ita musi tshikolo tsho vala. Talelani maipfi a re kha tshifhinga tshi ḫaho.

Ńwalani phara nga zwine zwa khou bvelela kijasini zwino. Talelani maipfi a re kha tshifhinga tsha zwino.

Tambani mutambo wa mbambe ya maitimatikedzi.

**53 Tshidula na khumba****112**

U rangela u vhala: U lavhelesa zwi no tou vhonwa ha humbulelwa zwine tshitiori tsha amba ngazwo.

Therisano nga vhaanewa, puloto, fhethuvhupo na magumo.

**54 U elekanya nga tshidula na khumba****114**

U ńwala tshitiori hu tshi shumiswa matumi one na fureme ya u ńwala i re na zwifanyiso.

**55 Vhonefhungo, maiti na zwiitwa****116**

U ńvhadzwa ńefhongo na tshiitwa.

U talela ńefhongo, ḥiti na tshiitwa mafhungoni.

U ńvhadzwa maiti a no shuma na zwiitwa na ane a si shume na zwiitwa.

U vhambedza maiti a no shuma na zwiitwa na ane a si shume na zwiitwa.

U wana na u talela mafhungoni maiti a no shuma na zwiitwa na ane a si shume na zwiitwa.

Ńwalani tshińwalwaho dayarini ni tshi ḥalutshedza zwe na ita mafheleloni a vhege yo fhiraho. Topolani maipfi a re kha tshifhinga tsho fhiraho khathihi na zwiitwi zwi re mafhungoni.

**56 Ni khou ri mini?****118**

U rera nga maidioma, u ńwala uri a amba mini ha kona u olwa tshifanyiso tsha u sumbedza zwine a amba.

**Maiwalwa a u funza****Themo ya 2: Vhege dza 7 - 8****57 U ita khiramphethe (panekuku)****120**

U amba nga thinganywa, kuitele na zwishumiswa.

Tholokanyondivho nga thevhekano ya ndaela.

U psesesa ndaelo (malaeli).

U amba nga ńvhamaipfi na theminolodzhi ye ya shumiswa.

**58 Ndi ńwala risipi yanga****122**

Ńwalani risipi ni tshi shumisa fureme ye na newa. Dzhenisani thinganywa, kuitele na zwishumiswa.

Topolani na u talela maiti othe e a shumiswa kha risipi.

U ńvhadzwa mamudi.

U shumisa mamudi mafhungoni.

U wana na u talela mamudi mafhungoni. Fhedzisani mafhungo a no thoma nga mamudi.

**59 U laedza ndila****124**

U nea ḥhalutshedzo ya nzulele ya fhethu ho fhambananaho tshikoloni nga mulomo.

Olani mepe wa tshikolo tsha hanu ni sumbedze masia o fhambananaho

u thoma getheni u ya fhethu ho fhambananaho afha tshikoloni.

Khethekanyo ya maipfi. U khetekanya maipfi a bva madungo na u vhala madungo aya.

**60 U vhala mepe****126**

U nea phindulo nga mulomo na nga u tou ńwala dzi tshi phindula mbudziso dzi no kwama zwa u tou vhonwa.

U tambo mutambo wa zwifhingga, hu tshi itwa ndowendowé ya tshifhingga tsha zwino, tshi ḫaho na tsho fhiraho.

**61 Hune zwithu zwa vha hone****128**

U vhala mepe hu tshi shumiswa mbonalo dzo fhamananaho.

U vhambedza mbonalo/kuvhonele na u phindula mbudziso dzo ńisendekaho nga zwenezwi.

U ńvhadzwa maitimatikedzi.

U fhedzisa mafhungo hu tshi shumiswa maitimatikedzi.

U ńwala mafhungo hu tshi shumiswa maitimatikedzi.

**62 U laedza ndila****130**

O laedza ndila nga mulomo hu tshi shumiswa fomete mbili dzo fhambananaho dza mepe.

**63 Wanani risipi****132**

U shumisa zwifanyiso kha u wana thevhekano ya risipi.

U ńwala ndaela dza u ita tshishuwangazwanda.

**64 Kha ri ńwale****134**

U shumisa mepe wa mihibulo kha u pulanelo tshitiori.

U ńwala tshitiori tsho ńisendekaho nga mepe wa mihibulo.





Kha ri vhale

Kha themo ya u thoma no vhala lungano lwa Mutukana we e “Phele”. Kha ḥe ege dzino nna ri do sedza ngano dziñwe.



### Lungano ndi mini?

Tshiṭori tsha lungano tshi amba nga zwivhubwa zwa manditi, zwipuka, zwimela na fhethu. Lu anetshela tshiṭori tshi re na mulaedza u re na pfunzo ngomu. Vhunzhi ha ngano ndi dza kalekale na hone vhunzhi hadzo, sa mutukana we e “tshientatshikhali”, dzi tou vusuludza dza kale nga ndila ya musalauno, fhedzi pfunzo i nthihi. Kha ngano nnzhi, ni do wana hu na phukha dzine dza amba sa vhathu, fhethuvhupo hu no tshila hu re na maḍaka na milambo.



Kha ri ambe

- Lavhelesani zwifanyiso zwi re kha siaṭari ḥa seli. Ndi zwa lungano lu no amba nga mini?
- Lu na phukha dzi no amba sa vhathu?
- Lavhelesani tshifanyiso ni ambe uri fhethuvhupo ndi hufhio, hune tshiṭori tsha khou bvelela hone
- Bvisani siaṭari ḥi tevhelaho buguni yanu. Gerani siaṭari kha mitaladzi mitswuku ni ḥi pete kha mitaladzi mitswu yo ḥukhukanyiwaho uri ni ite bugu. Musi no no fhedza, vhalani tshiṭori ni kha tshigwada tsha vhoiwe. Dadzani mapulo a maiſi a si na tshithu. Itani na u ḥwala zwipiḍa zwa tshiṭori zwi no khou ḥahela afho kha mitaladzi i si na tshithu.



Kha ri ite nyito

Musi no no vhala tshiṭori, shumisani ḥalutshedzo iyi kha u ola mudavhi we Sankambe na tshibode ḥa ita mbambe khawo.

Phukha dza vhidzelela dzo takala musi tshibode tshi tshi pfuka mutalo. Dza vhidzelela nga phosho khulu ye ya pfiwa na nga dziñwe phukha dzi re dakani liñwevhho ji re dzikilomitha dzi re na tshivhalo u bva afha. Musi tshivhingwi tshi tshi nekedza tshibode tshiphuga, tsha ri:



8

Liga ja 2: petani kha mutalo wa zwithoma.

## Sankambe na Tshibode



1

Liga ja 3: sijepulareni kha lurumbu ulu.

Sankammbe tsho fhirela tshibode. Tshi dzulela u sedza murahu tshi tshi ḥoda u vhona hune tshibode tsha vha hone. Tsha sea tshibode.

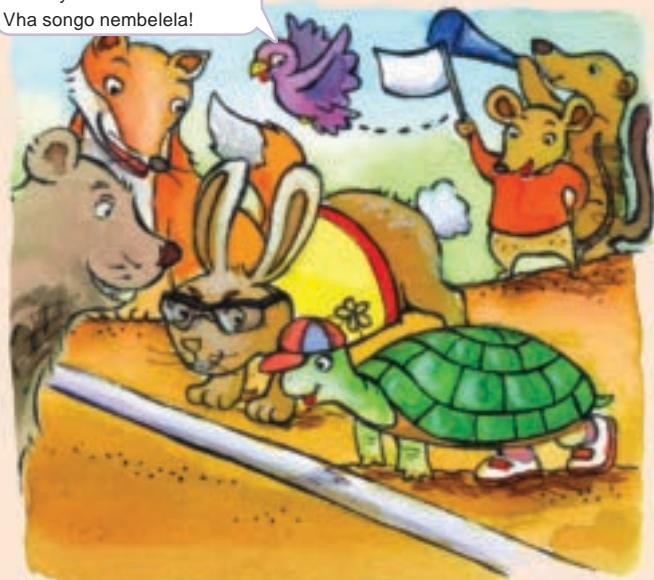


5

Nangoho ḫuvha la mbambe la mbo swika. Phukha dzoñhe dza afho ḫakani dza da u tikedza Sankambe. Dza vhidzelela dzi tshi fhefhedisa dzifulaǵaga. Dza vhudzula mavuvuzela na u imba nyimbo.

Tshivhingwi tsho vha tshi tshone mugidimisi wa mbambe. "Magona fhasi, redii, GOO!"

Kha ri ye Vho Tshibode!  
Vha songo nembelela!



4



He ndaa Vho Dongololo.  
A vha tami arali vho vha  
vhe na luvhilo sa n̄e?  
Vha a ongolowesa mani.  
Xaa xaa xaa!

Sankambe na tshibode h̄ o h̄ a h̄ a tshi dzula d̄akani. Sankambe tshi tshi dihudza nga luvhilo Iwatsho. Tsho h̄ a tshi tshi dzulela u kolela tshibode ngauri tsho h̄ a tshi tshi tshimbila nga u ongolowa.

Sankambe tsho pfa tsho mangala nga maand̄a musi tshibode tshi tshi ita khaedu yauri vha ite mbambe. "Ri do gidima tsimuni, ri tshi pfuka muse wa kherotsi ra gonya asizwiла u swika kutivhani kwa masekwa," ndi tshibode tshi no ralo. Hu si kale phungo ya mbambe ya vha yo ya na daka lothe. Phukha dzothe na zwinoni zwa i pfa phungo iyi.

2



Sankambe tshi humbula u lugisela mbambe nga u khwathisa muvhili.

Phukha dza pfa dzo takala vhukuma dza thoma u h̄ idzelela na u khuza musi dzi tshi h̄ ona tshibode tshi tshi khou swika hu no winiwa hone, mutualoni. Dza khuza dzi tshi lidza na mavuvuzela.

Phosho iyi ya karusa Sankambe. Tshibode zwino tsho vha tsho no vha tsinitsini na u pfuka mutualo! Sankambe tsha mbo vukuluku, tsha gidima tshi murahu ha tshibode.



7



Sankambe tsho h̄ a tshi na lutendo Iwauri tshi do kunda hu si na khakhathi. Sankambe tsha humbula u di awetshela phasi ha muri tshi tshi khou thetselesa muzika. Musi tshibode tshi tshi h̄ o sendela tsini, Sankambe tsha tou kona fhedzi u kakara tsha gidimela mutualoni.

3

6



# Musi mbambe yo no fhela

50



Kha ri ኮwale

Vhalani mbudziso ni kone u tangedzela ጉደሬ ዘመን ስኔ በአማርኛ የተዘጋጀ የለውን ደረሰኑን የለም.

Vhaanewa vhahulwane vha lungano ulu ndi vhonnyi?

- |   |                         |
|---|-------------------------|
| A | tshibode na tthisusu    |
| B | sankambe na tshibode    |
| C | tshivhingwi na tshibode |

Fhethuvhupo ha lungano ulu ndi hufhio?

- |   |                         |
|---|-------------------------|
| A | dakani                  |
| B | zuu                     |
| C | Vhugalaphukha ha Kruger |

Ndi zwifhio zwi no ታላትሱ ማህበ የሳንካምበ ተሸቻ.

- |   |                       |
|---|-----------------------|
| A | vhulenda na vhuhwaho  |
| B | vhutshivha na vhutsha |
| C | u ደሁዳ ነው እና የዚሁ የዚሁ   |

Pfunzo ya itshi tshiṭori ndi ifhio?

- |   |  |
|---|--|
| A | Arali wa vhidzelela vhaphalali a hu na ane a nga u thusa.  |
| B | U ita zwithu nga vhuya fhedzi u sa nyethi zwi ደሳ ፍንድ ምበልና. |
| C | Muthu u tea u fulufhedzea.                                 |

Ni a tenda uri tshiṭori itshi ndi lungano? Bulani uri ngani.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |

Elekanyani nga maṭaluli ane na  
nga a shumisa  
kha u ታላትሱ  
mvumbo dza  
muvhudà na  
tshibode. A  
ኮባንኩ ዝብጋስኩ.



Shumisani mañwe a maipfi a no bva kha nyito yo fhiraho kha u ኮwala phara i no khou ታላትሱ  
muthihi wa vhaanewa avha vhavhili.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |

MUDEDZI: Tsaino

Duvha:

107



Kha ri ḥwale

Nweledzani tshitiori tsha Sankambe na tshibode nga mitaladzi i no swika malo.

Tsha u thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedzisela



Kha ri ambe

Diiteni muvhigi wa mitambo. Zwino ni tea u vhiga nga mbambe ya Sankambe na tshibode. Ni do amba zwifhio?

Vhigelani muvhigo waṇu tshigwada tshaṇu.

Nwalani miňwe mihumbulo hafhu.

*Muvhigo wa namusi  
wa mitambo. Hu vhiga  
----- Mbambe ya  
vhukati ha Sankambe na  
tshibode yo vha hone ngei  
Green Tree Forest namusi.*



## uditola

Ndo



Vhiga mitambo nga ndila i no pfala nahone  
zwi tshi tevhelea?

Vhudza vhathu mafhungomatsivhudzi o  
linganaho a no kwama mbambe, vhaanewa  
na fhethuvhupo?

Shumisa luambo lwo teaho vhana?



Duvha:

# Zwiñwe hafhu nga maiti.

Liiți ljhulwane fhungoni ji pfi ndi liitilipfukeli. Maiti mapfukeli a ri vhudza zwine muthu a ita kana zwine vhathu vha no fhira muthihi vha khou ita. A shandulwa nga zwifhinga.

*Mulovha ndo tanzwa zwigedelo. Namusi ndi khou tanzwa zwigedelo.*



Talelani nga fhasi maitimapfukeli a re mafhungoni aya. Ni bule uri a kha tshifhinga tsho fhiraho kana tshifhinga tsha zwino.

Kha ri እwale

Tshifhinga

|                           |
|---------------------------|
| Ndi ya vhengeleni.        |
| U ya ha dokotela.         |
| Vho ya tshiṭediamu.       |
| U tamba bola ya milenzhe. |
| Ndo nwa madi.             |

| Ishiningga                    |
|-------------------------------|
| U ya vhuimabisi nga milenzhe. |
| O nwa mafhi.                  |
| Vha Ჰalela TV.                |
| Ndo namela baisigiri yanga.   |
| U a Ჰamba maŋo.               |

Shumisani maiti aya mafhungoni ni ambe uri mafhungo ayo a kha tshifhinga tshifhio.

u fha

o tuwa

o fha

ro la

u tuwa

tshi aidiama

tsho qidima

ri la



Tshifhinga



Kha ri nwale

Ńwalani mafhungo maļanu nga zwe na ita mafheleloni a vhege o fhiraho.  
Ni tangedzele maiti othe a re kha tshifhinga tsho fhiraho.

Ńwalani mafhungo maļanu nga zwine na tama u ita nga holodei ya Nyendavhusiku.  
Ni tangedzele maiti othe a re kha tshifhinga tshiđaho.

Lavhelesani u mona na kiłasi. Ńwalani mafhungo maļanu nga zwine zwa khou bvelela zwino.  
Tangedzelani maiti othe a re kha tshifhinga tsha zwino.



Duvha:

# Maitimatikedzi



U qiphina

Gidimani mbambe. Vhalani maiti a re kha ʈhireke ya ṭada. Khonani yanu u tea u vhala maipfi a re kha ʈhireke ya lutombo. Wanani uri hu ḋo wina nnyi. Vhudzisani uri maitimatikedzi a re na tshivhumbeo (ʈhireke ya ṭada) o vhumbwa a tshi bva ngafhi. A no wana phindulo nnzhi o wina.

A tshivhumbeo

A maitikwao

ʈwela u      tolou

vuwa      vuwa

toda u      ṭodou

vhuya      vhuya

kha u      khou

ʈwa      ʈwa

soka u      sokou

bva      bva

kona u      konou

ʈuwa      ʈwa

bva u      bvou

sala      sala

dza u      dzou

tenda      tenda

do ri      de

dzula      dzula

ita u      tou

tou      dzula





## Kha ri ambe

Ambani na muhwe nga inwi nga khathuni iyi. I ri anetshela tshitoro tshi no yelana na tshitoro tsha Sankambe na tshibode. Lavhelesani zwifanyiso ni wane uri tshitoro itshi tshi amba nga mini.



## Kha ri ḫwale



Vhaanewa ndi vhonnyi?

Fhetuvhupo ndi hufhio?

Puloto ndi ifhio?

Tshi fhela nga ndilade?



Duvha:



Kha ri ḥwale

Shumisani zwifanyiso uri zwi ni thuse u ḥwala tshiṭori tshi no amba nga tshiḍula na khumba. Shumisani zwiñwe zwa zwiṭanganyi uri zwi ni thuse kha u ṭanganya phara.

### Zwiṭanganyi

tsha u thoma, zwenezwoha, ha tevhela, nga murahu, zwi sa athu ralo, ho no vha kale, zwa khunyelela, nga itsho tshifhinga.



Magumo



Kha ri vhale

Vhalelani nthā  
zwiṭori zwaṇu  
ni tshi Ჩ alela  
tshigwada tshaṇu.  
Zwiṭori izwo  
zwi a fana? Zwi  
fhambana nga  
mini?



Kha ri ite nyito

Itani ḥitambwa ni  
kha tshigwada  
tshaṇu. Hu tea u  
ᨩ a na khumba,  
tshidula na  
muanetsheli wa  
tshiṭori.



Kha ri ḥwale

Vhalani tshiṭori tshaṇu ni ite mutevhe wa maiti oṭhe e na a shumisa. Tangedzelani  
maiti ane a Ჩ a kha tshifhinga tsho fhiraho.

|  |  |  |
|--|--|--|
|  |  |  |
|  |  |  |
|  |  |  |



Kha ri ambe

Diiteni muvhigi wa mitambo zwino ni tea u vhiga nga mbambe ya tshidula na  
khumba. Ni do amba zwifhio?

Vhigelani muvhigo waṇu tshigwada tshaṇu.

Nwalani mihwe miñumbulo ḥafḥu.

Muvhigo wa ḥamusi  
wa mitambo. Hu vhiga  
\_\_\_\_\_. Mbambe  
ya vhukati ha tshidula na  
khumba yo vha hone ngei  
Green Tree Forest ḥamusi.



### U ditola

| Ndo   | ✓ | ✗ |
|---|---|---|
| Vhiga mitambo nga ndila i no pfala nahone<br>zwi tshi tevhelea?                                 |   |   |
| Vhudza vhathu mafhungomatsivhudzi o<br>linganaho a no kwama mbambe, vhaanewa<br>na fhethuvhupo? |   |   |
| Shumisa luambo lwo teaho vhana?   |   |   |



Duvha:

## Manwe maiti hafhu

Mutevhe wa maiti a tshipentshela a no pfi stetivi (mabulanzulele) khoyu. Maiti aya ndi a no **fana na, tou nga, yelana, fana na, divha, kona na** ṭalukanya. Ri a shumisa kha u amba nga nzulele n̄thani ha nyito.

**Tsumbo: Ndi a ṭalukanya u ḥwala tshitoro** (ṭalukanya ndi liiti ja stetivi li no khou sumbedza nzulele ngeno ḥwala li liiti li no khou sumbedza nyito).



Kha ri ḥwale

Nangani nyito yo teaho ḥefhongo wa fhungo liñwe na liñwe i tshi bva zwitangeni. Ni kone u i ḥwala kha mavhaka.

Nñe \_\_\_\_\_ (ndi a tenda/tshi a tenda) uri tshuñwahaya yashu yo dalesa.

Uyu \_\_\_\_\_ (u tendelana/vha tendelana) na nñe.

I nga \_\_\_\_\_ (i ðo na/yo na) matshelo.

Avha \_\_\_\_\_ vha nga (vho xela/zwo xela).

Khezwi inwi \_\_\_\_\_ (hi sa kholwi/vha sa kholwi) zwe na pfa?

Iwe \_\_\_\_\_ (u a kholwa/tshi a kholwa) zwe wa pfa.

Bugu iyi \_\_\_\_\_ (i bva/tshi bva) ha mmane.

Bugu idzi \_\_\_\_\_ (dzo rengwa /dzi ðo rengwa) mbamulovha.

Ñamusi tshone \_\_\_\_\_ (tshi edela/tsho edela) n̄tha ha sofa.

Lufhangha \_\_\_\_\_ (lu tshea/li tshea) nga hothe.

Khumba \_\_\_\_\_ (tshi ja/i ja) mañari.

Riñe \_\_\_\_\_ (ri pfana/zwi pfana) na mutsho u no dudela.

Vho \_\_\_\_\_ (soka u litsha/sokou litsha) u vhuya.

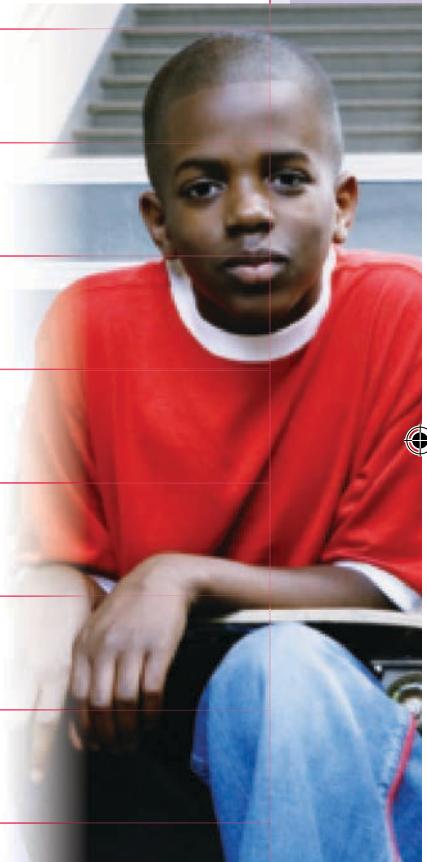
Zwimange \_\_\_\_\_ (zwi khou ñanzwa/kha u ñanzwa) mafhi.

Ni ri inwi \_\_\_\_\_ (no renga/dzo renga) bugu nngana?

Mulovha rothe \_\_\_\_\_ (ri fhira/ro fhira) nga jaiburari.

Bugu idzi \_\_\_\_\_ (dzo rengwa /dzi ðo rengwa) mbamatshelo.

Na ñamusi tshikolo \_\_\_\_\_ (tshi ðo dzhena/ku ðo dzhena) nga tshifhinga.



Zwino ñivhumbeleni mafhongo ni tshi shumisa maiti a tevhelaho.

|            |  |
|------------|--|
| tama       |  |
| tea        |  |
| ṭanganedza |  |
| elelwa     |  |
| nukhedza   |  |
| thetshela  |  |



Kha ri ḥwale



O nwa tie yawe.



Wanani ni talele nga fhasi maiti a re mafhungoni aya. Ni kone u tangedzela tshiitwa.

Tshimange tsho pandamedza mbevha.

Ann u takalela Ntakadzeni.

Vhoguga vho fhisa zwiliwa.

Mutukana o pwasha fasiṭere.

Musidzana u leledisa khaithi.

Ro baka khekhe.

Mařwe maiti ha ambi arali a si na **w** iitwa mafhungoni.  
Ri a **h** ida uri ndi maiti a no **b** uma na **w** iitwa.

Musidzana o **pwasha** fasiṭere.

Ndi dadza ngilasi yanga.

U a ḥamba khofheni.

Mandu o dzumba dayari yawe.

Tshivhingwi tsha thoma mbambe.

Ann o ḥwala imeili.

Zwino lavhelesani mafhungo aya. Talelani ḥefhungo na ḥiti. Mafhungo a tevheleho ha na zwiitwa.

Maiti a **s** na **w** iitwa a a **b** na **u** **b** uma mafhungoni a no amba.

U a vhala.

Mmbwa i a edela.

Ri a **la**.

Vha a shuma.

U a lila.

Vha a gidima.

Tshimange tshi a hona.

Gungwa **lo** ḥupela.



Duvha:



Kha ri ኮwale

Zwino wanani ni talele nga fhasi maiti a re kha phara iyi.

Ndo vha ndo tama u imba khontsatini fhedzi nda vho ya ha dokotela.

Thekhisi a yo ngo swika nda vho tou tshimbila. Dokotela o themendela uri ndi Je miroho minzhi. Ndi ዳ i lima ngadeni yanga.



Kha ri ኮwale

Ńwalani kha dayari yańu ni tshi amba nga zwe na ita mafheleloni a vhege o fhiraho. Musi no no fhedza, talelani ńefhungo nga muvhala mutswuku, ስiti nga muvhala wa lutombo na tshiiitwa nga muvhala mudala.





Kha ri ambe

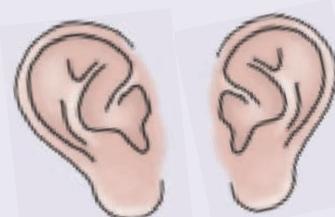
Ambani na tshigwada tshañu nga thalutshedzo dza vhukuma dza maidioma a re na miñala. Ni kone u ñwala uri ni vhona u nga maidioma aya a amba mini.



Kha ri ñwale

Mandu ha na ndevhe. Ndi ngazwo o dzhena khakhathini.

Maidioma ndi kuambele kune kwa amba zwithu zwi no fhambana na zwa nga misi. Ri a shumisa lunzhilunzhi musi ri tshi khou amba.



Nngwe yo dzhena muñini nngwe yo dzhena muñini Zwino mme anga vha tea u ñoda mushumo.



Vhaña vha fhaña vho ja ñoho ya khanga. Hupfi vho no pfulutshela Thohoyandou zwino.



Ni vhee bugu dza vhoiwe zwavhuđi. Hu na vhatu vha re na gunwe kulasini yashu.



Ndo vha ndo sia bugu ya tshuñwahaya tshikoloni. Nda tou vhamba maano uri ndi kone u ita mushumo wanga.



Thimu yashu ya netibolo yo ri u wina ra takala na zwikunwe.





Duvha:

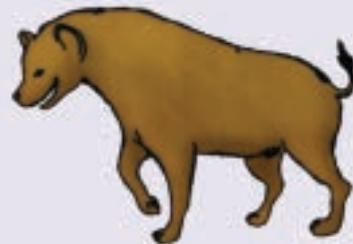
Ntakadzeni vhathu vha a mu funa. A si muthu a no isa mbilu kule.



Musi tshikolo tsha Marude tshi tshi kora tshikoro tsha vhuvhili.  
Ro mbo di zwi dīvha uri lwatsi lwo vundea.



Hu na vhathu vha no pfana na u gembula. Vha tshi vhona u nga vha  
nga vha na mashudu a no nga a phele.



Thesite ya mbalo yo vha i sa kondi. Yo vha i dzhia wo lala.



Nangani liidioma jithihi kha a re kha siaṭari ili ni ole tshifanyiso tsha zwine maipfi  
a nga a khou amba zwone.

Kha ri ite nyito



Kha ri vhale

Vhalani risipi ni fhindule mbudziso:

## Risipi ya khiramphethe (panekuku)

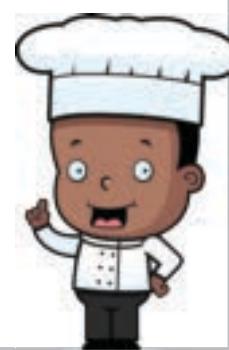
### Zwishumiswa (thimbanywa)

Zwilebula zwitukku zwa 4 zwa botoro  
 Zwilebula zwitukku zwa 2 zwa luvhanda lwa u baka  
 Khaphu ya fulauru ya 1  
 Makumba a 2  
 Lebula khulwane dza 3 dza swigiri  
 Khaphu ya 1 ya mafhi  
 Muñó wa u tou nñunedza  
 Ya kulebula kutukku kwa vanila



### Kuitele

- Nokisanibotoro kha mulilo u sa fhisesi.
- Tanganyisani thimbanywa dzo omaho kha bawele khulwane ya u tanganyisela.
- Tanganyisani thimbanywa dzo nukalaño hu tsyi katelwa na botoro kha bawele tshukhu.
- Shelani thimbanywa dzo nukalaño baweleni ya dzo omaho ni rithe lwa minete mutihini.
- Kapulelani gwindi panini i no khou fhisa, nga lebula.
- Musi hu tsyi pupuma mapulo nga ntsha, rembulusani dzikhiramphulethe.
- Musi vñurumbu vñuvhilli haño ho no vña na muvhala wa burauuu ya musuku avhelani vñathu no shela sirapu.



Kha ri ñwale

Vhalani risipi nga vhournwane ni kone u fhindula mbudziso dzi no i kwama.

Thinganya dzo omaho ndi dzifhio? Dzi ñwaleni.

|  |  |  |
|--|--|--|
|  |  |  |
|  |  |  |



Duvha:

Thinganywa dzo ɳukalaho ndi dzifhio? Dzi ɻwale ni.

|  |  |  |  |
|--|--|--|--|
|  |  |  |  |
|  |  |  |  |



Panekuku dzi avhelwa vhathe nga ndilade?

|  |  |
|--|--|
|  |  |
|  |  |

Mulilo u re fhasi zwi amba mini?

|  |
|--|
|  |
|--|

U rembulusa zwi amba mini?

|  |
|--|
|  |
|--|

Buraunu ya musuku ndi mini?

|  |
|--|
|  |
|--|

U totela muŋo zwi amba mini?

|  |
|--|
|  |
|--|

Gwindi ndi mini?

|  |
|--|
|  |
|--|

Ni tea u ita mini musi no no shela thinganywa dzo ɳukalaho ngomu baweleni?

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |

# Ndi ንwala risipi yanga



Kha ri ንwale

Zwino ንwalani risipi ine na i funesa.

Talelani maiti othe a re  
kha risipi yanu na a re kha  
risipi ya khiramphethe.



Risipi ya \_\_\_\_\_

Thimbanywa

|  |  |
|--|--|
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |

Kuitele

|  |  |
|--|--|
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |

Zwishumiswa zwi no ተdea

|  |  |
|--|--|
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |
|  |  |



Kha ri ambe

- ➊ Talutshedzani tshigwada tshañu risipi iyi nga u tehekana hone.
- ➋ No shumisa maipfi a khonadzeo na a ndaela lungana?
- ➌ Maipfi o raliho a pfi ndi mamudi.

Lavhelesani maipfi a re mamudi.

Maipfi aya a ni vhudza mini?

Ri shumisa **nga** kha u sumbedza vhukoni, khonadzeo na kha u humbela thendelo.Ri shumisa **tea**, **fanelia** na **mutshila-ni kha maiti** kha u sumbedza ndaela.**li****nga****tea****fanelia****mutshila-ni kha maiti****kha**



Duvha:



Kha ri ንwale

Wanani ni talele mamudi a re mafhungoni aya.  
Ro dzula ro ni itela ላ u thoma.

Ni tea u ደ na zwiambaro zwa u bambela uri ni bambele.

Bisi i nga kha ደ tikuwa tshikoloni nga 09:00.

Ni fanela u ደ na mbuvha yanu.

Ni tea u ita tshuñwahaya yanu ደuvha ዘኩዬ na ዘኩዬ.

Ndi nga kha ደ tamba bola matshelo.

A no ngo fanela u daha.

Ndi nga si tambe ንamusi. Ndi tea u vhalela thesite.

Ndi nga ታవհայու u ya tshikoloni ንamusi?

Shelani fulauru baweleni.

Lalani no muma mulomo.



Kha ri ንwale

Zwino fhedzisani mafhungo aya.

Ni songo

Ndi tea

Ni fanela

Vheyani

Ndi nga khadī





Kha ri ite nyito

Nwana muswa o thoma tshikoloni tsha hañu ñamusi. Mu thuseni uri a talukanye nzulele ya afha tshikoloni.




Kha ri ite nyito

Vhalani kutshimbilele nga vhuronwane. Ni kone u tshimbila ni tshi ya fhethu ho fhambanaho hu re kha pulane ya tshikolo. Musi no no wana afho fhethu, ñwalani madzina aho kha mapa.

|                          |  |
|--------------------------|--|
| Kilasi ya Gireidi ya 4   | Ndi kilasi ya u thoma kha tsha u ja.   |
| Ofisi ya thohoyatshikolo | Musi vha tshi ya hone vha khonela kha tsha monde. Ndi lufhera lwa vhuvhili kha tsha u ja.                              |
| Thoilethe                | Musi a tshi tou dzhena nga gethe u fanelu u khonela kha tsha monde. U do dzi wana kha lufhera lwa vhuña kha tsha u ja. |
| Mudavhi wa u tambela     | Musi a tshi tou dzhena u fanelu u khonela kha tsha monde a dzhena nga vothi ji re kha tsha u ja.                       |



Duvha:



Zwino olani mepe wa tshikolo tsha hanu.

U qiphiña



Kha ri ḥwale

ᬁwalani nga kutshimbilele kwa u bva getheni ja tshikolo ni tshi ya kiłasini.



## Khethekanyo ya maipfi ÷

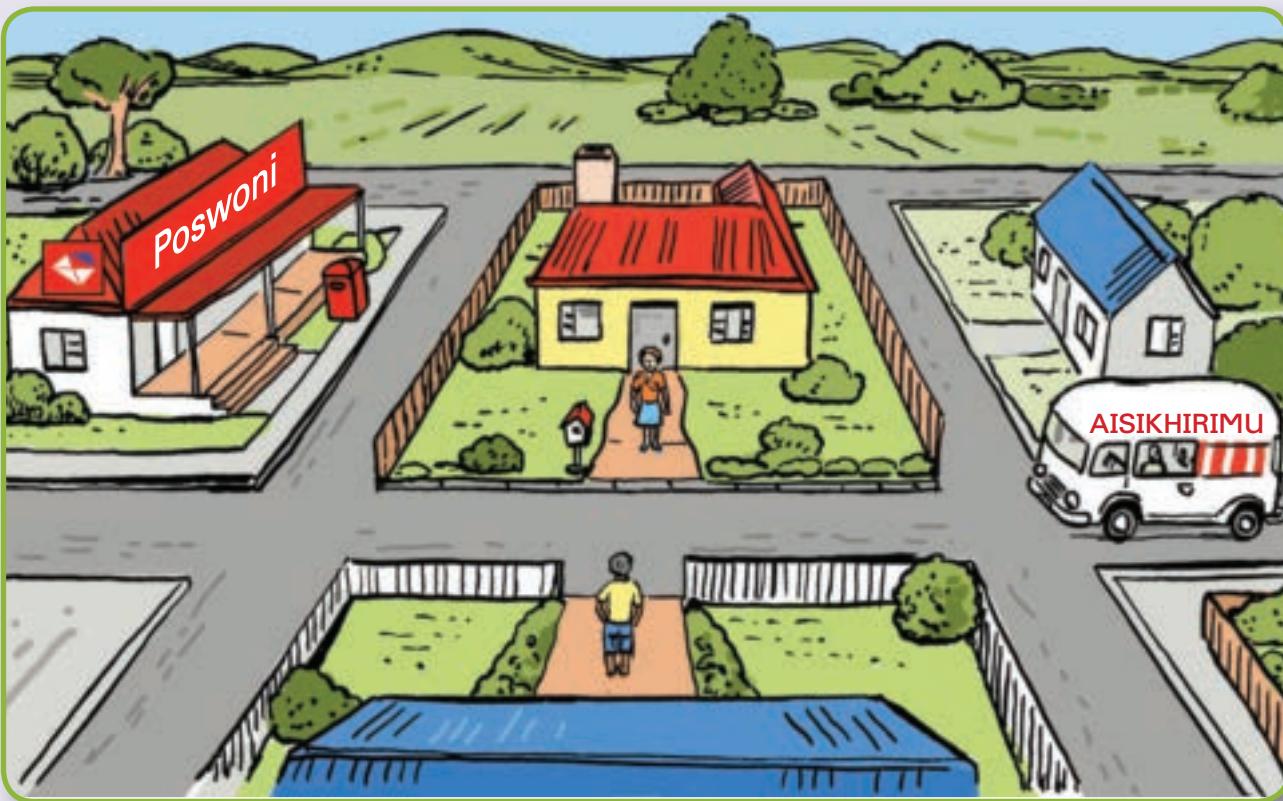
Kha ri ḥwale

Padulani maipfi aya a bve madungo. Ni nwale tshivhalo tsha madungo a re kha ipfi afho tshibogisini. Musi no no fhedza, shumisani maipfi aya kha u vhumba mafhungo. A ḥwaleni kha bugu yanu ya ndowedzo.

Zwi qipheni  
uri maipfi a u  
fhedzisela ndi  
mitshila.

|          |                      |             |                      |            |                      |            |                      |
|----------|----------------------|-------------|----------------------|------------|----------------------|------------|----------------------|
| mu/di/ni | 3                    | gumofulu    | <input type="text"/> | rahana     | <input type="text"/> | mbilwana   | <input type="text"/> |
| thavhani | <input type="text"/> | ṭhanganyelo | <input type="text"/> | shululela  | <input type="text"/> | ndoukadzi  | <input type="text"/> |
| rengela  | <input type="text"/> | thusana     | <input type="text"/> | humisa     | <input type="text"/> | kwashekana | <input type="text"/> |
| shumisa  | <input type="text"/> | ndoulume    | <input type="text"/> | khulukadzi | <input type="text"/> | mbudzana   | <input type="text"/> |
| vhalela  | <input type="text"/> | hamela      | <input type="text"/> | gukulume   | <input type="text"/> | dakalofulu | <input type="text"/> |

## Hune Jabu na Thivhu vha dzula hone



Lavhelesani tshifanyiso ni kone u ḥwala maipfi a no khou ṭahela.

Kha ri ḥwale

1. Thivhu u dzula nduni i re na mutumbu wa ṭada na ṭhanga

2. Arali Thivhu a nga khonela kha tsha monde a nga kona u swika veneni ya

3. Jabu u dzula nduni i re na ṭhanga ya  O ima o sedza Thivhu.

4. Arali Jabu a nga khonela kha tsha monde tshaṇu. A dovha a khonela kha tsha

A nga renga zwiṭemmbe heneffo

5. Musi Thivhu a tshi ṭoda u renga zwiṭemmbe, u khonela kha tsha  getheni ja hawe ngauri  i kha tshanda tshawe tsha u la.





## Mutambo wa tshifhinga – ndi nnyi ane a do wina.

- Kungulusani daisi.
  - Tshimbidzani fuлага.
  - Shumisani zwibulatshifhinga zwi re kha makumba matshena kha u vhumba fhungo.
  - A no fhedza u thoma ndi ene muwini.





Kha ri ambe

- Arali na nga ima kha tshidulo kiłasini yanu na sedza fhasi, ni vhona mini?
- Arali na nga ima murahu ha kiłasi na sedza kiłasi yanu, ni vhona mini?
- Arali na nga ima phanda ha kiłasi na sedza kiłasi yanu, ni vhona mini?
- Edzisani.

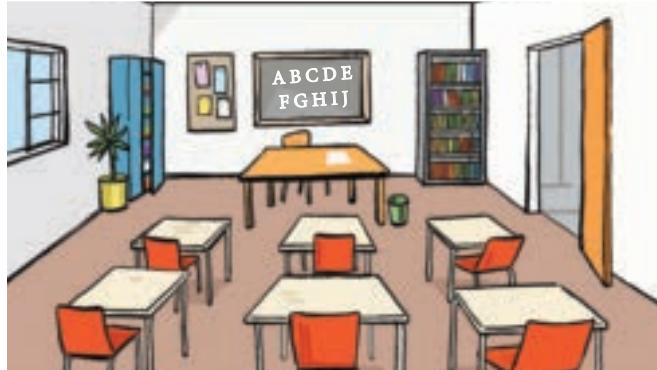


Kha ri ḥwale

Itani mutevhe  
wa zwithu  
zwa fumimbili  
zwi re kiłasini i re kha  
tshifanyiso 1.

Itani thiki khazwo  
arali zwi tshi  
wanalavho na  
kha tshifanyiso 2

Tshifanyiso 1: Mbonalo ya kiłasi ya nga murahu

Tshifanyiso 2: Mbonalo ya kiłasi ya  
pulane

Kha ri ḥwale

Lavhelesani nyolo idzi ni fhindule zwi  
tevhelaho.

Tshifanyiso 1

Tshifanyiso 2

|   |                              |                              |
|---|------------------------------|------------------------------|
| Muoli o vha o ima ngafhi musi a tshi ola tshifanyiso itshi? | Nga murahu<br>kana nga nt̄ha | Nga murahu<br>kana nga nt̄ha |
| Afha kiłasini hu dzula vhana vhangana?                      |                              |                              |
| Ndi mini tshi re tsini na fasiłere?                         |                              |                              |
| Hu na mafasiłere mangana kiłasini?                          |                              |                              |
| Hu na shelefu nngana kha shelefu ya dzibugu?                |                              |                              |



Duvha:



Kha ri ḥwale

Kha themo iyi no funzwa maiti manzhi vhukuma. Nangani ni ḥwale liitilitedzi (liiti la thikho) li re lone fhungoni liñwe na liñwe. Ni wane ni talele nga fhasi liitilianzeli (lihulwane/li no wanalesa).

|        |     |  |
|--------|-----|--|
| vha    | 1.  | Ro _____ ri tshi tamba netibolo.                 |
| vhuya  | 2.  | Ha ngo _____ a shumisa khomphiyutha.             |
| twa    | 3.  | U _____ o edela.                                 |
| tuwa   | 4.  | Tshikolo tshi do _____ tshi tshi bva zwenezwino. |
| tshi   | 5.  | Ndi _____ vhala bugu ndi a takala.               |
| athu   | 6.  | Ha _____ vhala bugu a takala.                    |
| sokou  | 7.  | O vha a tshi khou _____ ambaamba kha founu.      |
| tou    | 8.  | Ni _____ vhuya na tshuñwahaya hayani.            |
| ṭodou  | 9.  | U _____ dzhena tshikolo yunivesithi o no phasa.  |
| konou  | 10. | A _____ shuma sa muinzhiniara wa bvumo.          |
| kha di | 11. | U _____ fhedzisa tshuñwahaya yawe.               |
| bva u  | 12. | U kha di _____ fhedzisa tshuñwahaya yawe.        |

Maiti a thikho ndi  
mathusi

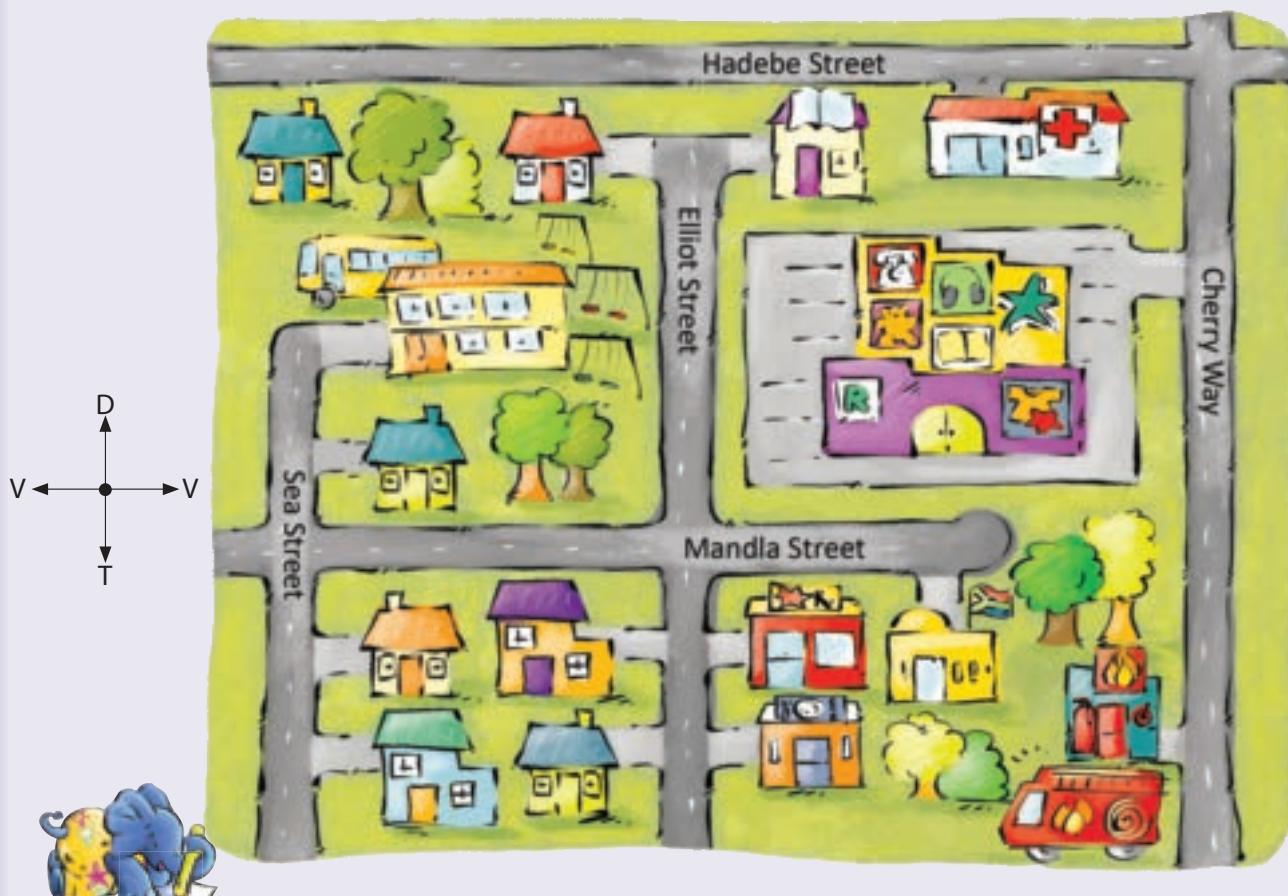
A thusa maitimaanzeli  
kha u ṭaphudza  
zwine a amba.  
A anzela u rangela  
maitimaanzeli  
mafhungoni.



1 vha, 2 vhuya, 3 twa, 4 tuwa,  
5 tshi, 6 athu, 7 sokou u, 8 tou,  
9 ṭodou, 10 konou, 11 kha di,  
12 bva u

Zwino nangani ipfi liithihi kha tshiñwe na tshiñwe tsha zwibogisi zwi re na mivhala ni vhumbe mafhongo aṇu inwi muṇe.

|  |
|--|
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |
|  |



Kha ri አwale Tangedzelani ipfi ወone.

Tshiṭaraṭa tsha Hadebe tshi **devhula/tshipembe** ha Tshiṭaraṭa tsha Mandla.

Tshikolo tshi **devhula/tshipembe** ha Tshiṭaraṭa tsha Mandla.

Sibadela tshi **devhula/tshipembe** ha Tshiṭaraṭa tsha Hadebe.

Zwino አwalani phindulo yone.

Sibadela tshi kha tshiṭaraṭa tshifhio?

Phakha i kha tshiṭaraṭa tshifhio?

Tshiṭishi tsha zwidzimamulilo tshi kha tshiṭaraṭa tshifhio?

አwalani mafhungo mararu nga hune zwithu zwa vha hone kha mepe uyu.



Duvha:



Kha ri ambe

Zwino lavhelesani mepe u re kha siatarari ili. Laedzani khonani yanu ndila dza u ya fhethu ho fhambanaho. Tshifhinga tshothe ni mu laedze u thoma tshikoloni.

Tsumbo:

Mbudziso: Ndi khou ya fhethu hu re buloko nna thungo ya tshipembe na buloko nthihi thungo ya vhukovhela Ndi khou ya ngafhi?

Phindulo: Ha dokotela wa mano



Kha ri nwale

Vhalani kutshimbilele ku tevhelaho. Nwalani fhethu hune uyu muthu a khou ya hone kha kholomo i re kha tsha u la. Shumisani mepe wonoyo muthihi.

|   |         |
|---|---------|
| Ndi khou ya fhethu hu re bu <small>lo</small> ko mbili thungo ya vhubva <small>du</small> vha na bu <small>lo</small> ko mbili thungo ya tshipembe. | Poswoni |
| Ndi khou ya fhethu hu re bu <small>lo</small> ko tharu thungo ya tshipembe na bu <small>lo</small> ko tharu thungo ya vhukovhela.                   |         |
| Ndi khou ya fhethu hu re bu <small>lo</small> ko tharu thungo ya vhubva <small>du</small> vha.  |         |
| Ndi khou ya fhethu hu re bu <small>lo</small> ko tharu thungo ya devhula na bu <small>lo</small> ko mbili thungo ya vhukovhela.                     |         |
| Ndi khou ya fhethu hu re bu <small>lo</small> ko mbili thungo ya devhula na bu <small>lo</small> ko nthihi thungo ya vhubva <small>du</small> vha.  |         |
| Ndi khou ya fhethu hu re bu <small>lo</small> ko mbili thungo ya tshipembe.   |         |



Kha ri ite nyito

Nomborani zwifanyiso izwi zwi tshi tevhekana nga ngona ya kuitelwe kwa sangwetshi.



Kha ri ንwale

Zwino ንwalani risipi ni tshi sumbedza thimbanywa dzine na tea u vha nadzo.



### U ITA SANGWETSHI YA BOTORO YA NDUHU NA MIOMVA

#### Thinganywa

|  |  |
|--|--|
|  |  |
|  |  |

Shumisani zwifanyiso zwe na nombora kha u ንwala kuitele kwa sangwetshi ku tshi tevhekana nga ngona.

#### Kuitele

1

2

3

4

5



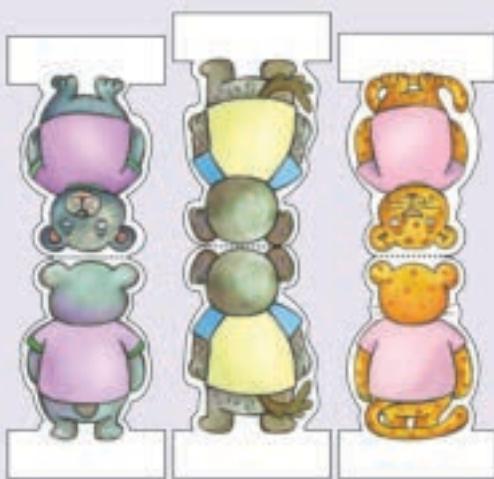
Duvha:

## Itani thoyi ya penisela



Kha ri ite nyito

- 1** Gerani thoyi dza penisela kha masiazi a zwigeriwa a re murahu ha bugu.
- 2** Gerani thoyi ya penisela kha mitaladzi midenya i re nga nn̄da.
- 3** Petani ni tshi tevhedza mitalo yo ḥukukanyiwaho.
- 4** Petululani thoyi ya penisela ni dodzi gułuu.
- 5** Imani gułuu i ome.
- 6** Dzhiani penisela. Pombani lubammbiri lutshena lwa nga fhasi lwa thoyi ya penisela ni tshi monisa kha penisela nga n̄tha, 1 cm u bva kha ḥoho ya penisela.
- 7** I fareni no khwałhisna ni pombe nga theiphi.



### U dit̄ola

Ndi a kona



|  |  |
|--|--|
| u vhala mañwalwa a mafhungomatsivhudzi, tsumbo, tshati ya mutsho.                              |  |
| u ḥwala mañwalwa a mafhungomatsivhudzi.  |  |
| u anetshela mafhungomatsivhudzi a no bva tshitorini.   |  |
| u ḥwala tshitorini.  |  |
| u ḥwala ḥhalutshedzo ya mubvumbedzwa.  |  |
| u vhala na u pfectesa mulaedza wa lungano.   |  |
| u ḥwala lungano.   |  |
| u shumisa mañaluli.  |  |
| u vhambedza zwithu sa tshihulwane, tshihulwanesa, tshihulwanesesa.                             |  |
| u shumisa masalamuñe (ene kana tshone).  |  |
| u shumisa masala a vhuñe (tshañu na tshanga).  |  |
| u shumisa masalamasumbi (izwi na izwo).  |  |
| u topola ḥefhongo na tshiiwa mafhungoni.   |  |
| u shumisa liiti li re lone li no yelana na ḥefhongo.   |  |
| u ḥea vhusnzi ha zwithu hu re hone.  |  |
| u ḥea mafhambanyi a maipfi.  |  |
| u shumisa tshifhinga tsho fhiraho.   |  |
| u shumisa tshifhinga tshi daho.  |  |
| u shumisa tshifhinga tsha zwino.   |  |
| u topola tshaka dzo fhambananaho dza maiti, maitimaanzeli, maitimapfukeli, maiti a sa pfukeli. |  |
| u ḥea maitimatikedzi na a si matikedzi.  |  |
| u topola maiti a stetivi (mabulanzulele).  |  |
| u shumisa maitimapfukeli na a si mapfukeli nga ndila yone.                                     |  |
| u shumisa maiti a thikho nga ndila yone.   |  |
| padulani maipfi a bve madungo.   |  |





Kha ri ambe

Ambani wa khonani yanu nga tshitoro tshine na do ḥwala. Ni ḥwale mihumbulo yanu kha mepe wa mihumbulo.



Djiteteli bugu yanu. Gerani siaṭari li tevhelaho ni ite bugu. Gerani kha mitaladzi yo thukhukanyiwaho. Petani siaṭari kha mitalo. Ḋwalani dzina ḥa bugu kha khavara. Ḋwalani dzina ḥanu nga fhasi ha dzina ḥa bugu ngauri ndi inwi muñwali wa tshitoro. Olani tshifanyiso kha khavara. Zwino Ḋwalani tshitoro tshaṇu buguni.

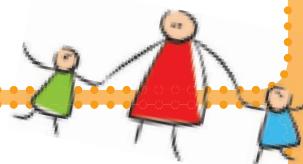


## KHAVARA YA NGA MURAHU



## MALUGANA NA MUÑWALI

Nwalani dzina ļanu



Miñwaha yanu

Hune na dzula hone

8

## KHAVARA

Olani tshifanyiso hafha.



Nwalani dzina ļanu hafha.

Nwalani dzina ļanu hafha (Ndi inwi muñwali).

1

Liga ja 4: gerani kha mutalo nga murahu ha musi no sítelpulara bugu yanu.

Liga ja 1: petani kha mutalo wa zwithoma.



5

4

Iseñi phandá na tshifot tsahau hafha.

Nwalani mutumbu wa tshifot hafha.



Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.



Olani tshifanyiso hafha.

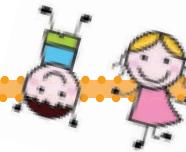


Olani tshifanyiso hafha.

Thomani u ንwala tshiṭori tshañu inwi  
muñe hafha.

2

Fhedzisani tshiṭori tshañu.



7

3

9



Iṣani phanđa na tshiṭori tshañu hafha.

Nwalaní urí hu bvelela mini magumoni a tshiṭori.



Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.



# Dikishinari yanga



A  
a

B  
b

C  
c

D  
d

Handwriting practice lines for the letter A.

Handwriting practice lines for the letter A.

Handwriting practice lines for the letter B.

Handwriting practice lines for the letter B.

Handwriting practice lines for the letter C.

Handwriting practice lines for the letter C.

Handwriting practice lines for the letter D.

Handwriting practice lines for the letter D.



# Dikishinari yanga



E  
e



F  
f



G  
g



H  
h



# Dikishinari yanga



I  
i

Handwriting practice lines for the letters I and i.

Handwriting practice lines for the letters I and i.



J  
j

Handwriting practice lines for the letters J and j.

Handwriting practice lines for the letters J and j.



K  
k

Handwriting practice lines for the letters K and k.

Handwriting practice lines for the letters K and k.



L  
l

Handwriting practice lines for the letters L and l.

Handwriting practice lines for the letters L and l.



# Dikishinari yanga



M  
m



N  
n



O  
o



P  
p



# Dikishinari yanga



Q

q



R

r



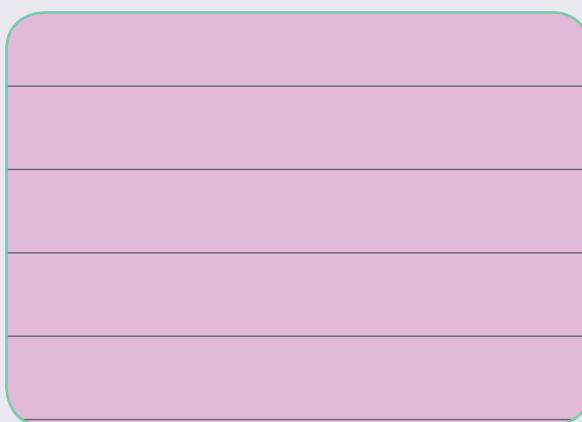
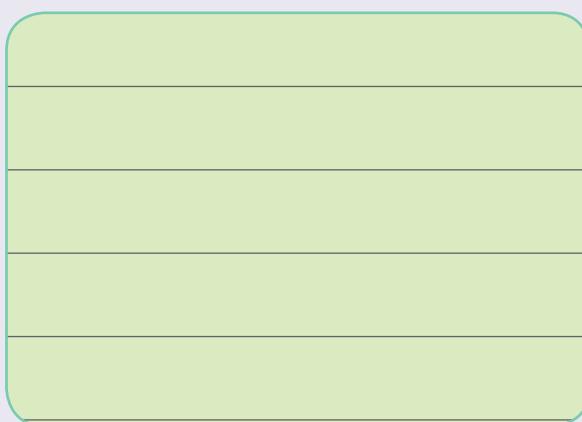
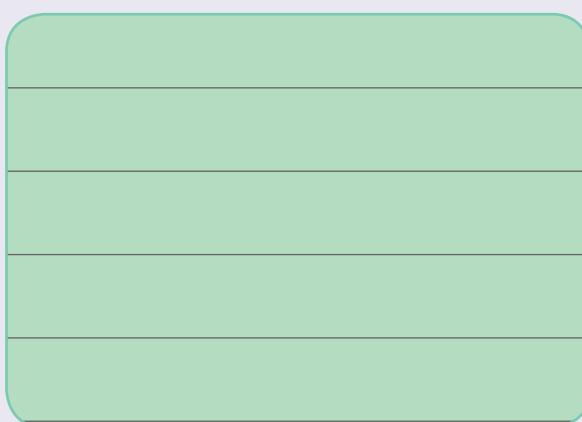
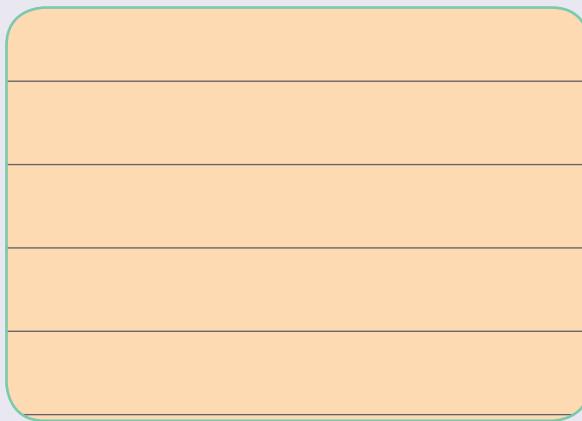
S

s



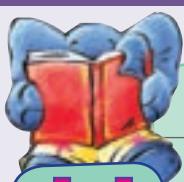
T

t





# Dikishinari yanga



u  
u



v  
v



w  
w



x  
x

y  
y

z  
z

Please see page 133 for instructions on how to make these pencil toppers.

